

114 7013

Zempléni Múzsá

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat II. évfolyam 2. szám 2002. május

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat
II. évfolyam 2. (6.) szám

tanulmányok, esszék

-
- Koncz Sándor:** Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása 5
Dobay Béla: A kuruc kor népünk és nemzetiségeink költészetében, zenéjében 29
Romány Pál: Az örökség kötelez 40
Vásárhelyi Balázs: Kőhidak az egykori galíciai út mai zempléni szakaszán 48
Viga Gyula: Tokaj-Hegyalja gyümölcskultúrája 56
-

művészporthé

- Tatai Erzsébet:** A semmi a mindenható. Esszé feLugossy Lászlóról 60
feLugossy László: Polipkeringő 73
-

szépirodalom

- Tóth-Máthé Miklós:** A pap fia 77
Ungvári Judit: Dal 83
Francois Villon: Ballada anyjának, ki Miasszonyunkhoz fohászkodik (fordította: Ungvári Judit) 84
Jáger Ferenc: Első nap az iskolában 86
Az angyal 87
-

archívum

- Németh László:** Szerkesztői bevezető a *Tanu* első számához, 1932 88
-

szemle

- Bolvári-Takács Gábor:** Egy felvidéki magyar politikus emlékezete 92
Tusnády László: A határon túli újabb kisebbségi gyermeklíra antológiája 97
Kovács Géza: Menedzserek vakító fényben 102
Harsányi István: Nemzedékem szemével 105

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Fővédnök

Habsburg Ottó

Védnökök

Balassa Iván, Jakab István, Orosz István

Szerkesztőbizottság

Balácsi Károly, Bolvári-Takács Gábor, Dobrik István,
Fehér József, Jósvainé Dankó Katalin, Komáromy Sándor,
Koncz Gábor, Szathmáry Béla, Tamás Edit

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor *főszerkesztő*
Bordás István *főszerkesztő-helyettes*
Csetneki József *grafikai szerkesztő*

E számunk képeit feLugossy László alkotásaiból válogattuk.

ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999.

Lapalapító: Bolvári-Takács Gábor

Kiadja a Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

Felelős kiadó: Stóka György elnök

A szerkesztőség a beküldött kéziratokat megőrzi, illetve visszaküldi.

Egy szám ára 250,- Ft. Megjelenik évente négyszer.

Előfizethető a szerkesztőségben, vagy átutalással

a 10200153-42210223 számlaszámra.

Előfizetési díj egy évre 1.000,- Ft. Szerkesztőség és kiadó:

3950 Sárospatak, Kazinczy út 23.

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Kovács Katalin

Telefon/fax: 47-314-714, E-mail: zmuzsa@spnf.hu

Honlap: www.spnf.hu/zmuzsa

Nyomdai előkészítés: Csetneki József.

Lapunk megjelenését támogatja:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Koncz Sándor

Szabó Zoltán teológiájának kibontakozása

Nincs egy hónapja, hogy hivatott testület, egyházkerületünk elöljárósága megbízott, hogy dr. Szabó Zoltánról, tiszáninneri egyházkerületünk jelenlegi ünnepén megemlékezzem. A család számára élő, áldott kegyeletté nemesült a férj, édesapa, testvér és rokon. Sokak előtt úgy él, mint számtalan jó ügyért, éles ellentmondások között, férfiasan küzdő szikla-egyéniség. Én, mint teológus tanítvány s ebből meghitt baráttá melegegett teológiai tanártárs, Szabó Zoltánban a teológust helyezem előtérbe. Ahogyan Szabó Zoltánt látom, abban sok a szubjektív elem. De ez nem megy az objektivitás rovására. A tárgyilagos felmérésben a kettő kiegészíti egymást. Az elmúlt napokban nagyjából együtt látott anyagból, az előadott vázlat szerint vonom össze a rendelkezésre álló időt kitöltő tartalmat.”

Egy idézet kibontása

“Éberem vigyáztam bátor és égő felelősségérzettel, urunk és nagyságos fejedelmünk II. Rákóczi Ferenc lelkének is megfelelően, mint privátumát kizárva, hogy ki kerül be a teológiai akadémián a tanári székbe. Makkai Sándor egy évi feledhetetlen tanárság után visszavonult erdélyi hazájába. Életem egyik öröme, hogy a pataki iskola azóta sem esett ki emlékezetéből és sokszor megmutatott szeretetéből. Én az esetleges küzdelmes évek megpróbáltatásaira számítva, két ifjút gondoltam nyomban teológiai végzettségük után, vagy rövid idővel azután, örök szállal Patakra kötni, a Patakra a diákok egész seregét küldő hernádszentandrás-i oskolamester legszebb álmai megdicsőülésére is. (Testi szemeim talán egyszer látták ezt a derék nevelőt.) Az egyik a testvérintézetnél szolgál. Szolgálatát jelentőségét emberi elme fel nem mérheti. Hiszen a gondolatát sem csak emberek fundálták ki. A másik idehaza hordja vállán a mindenestül szolgáló igáját s hiszem, hogy sem élet, sem halál nem választhatja el a Krisztus szerelmétől, Patak szolgálatától sem”.¹

A tündökletes mondatok az 1950 februárjában nyugállományba vonult Marton János sárospataki teológiai tanárnak, a kollégiumi köziskolai székhez és az igazgatótanácsához intézett búcsúbeszédéből gördülnek elénk. Lelkünk most azért hajlik meg Marton János emléke előtt, mert néhány szó erejéig ráirányítja figyelmünket Szabó Zoltán édesapjára, Szabó Istvánra, aki a református falusi lelkészek és tanítók évszázados vonulatában úttörője volt a modern népi tehetségkutatásnak és akitől fia megtanulta az elhagyott falusi nép szeretetét. Szabó Istvánt élete alkonyán “hosszú esztendőkön keresztül becsülettel és hűséggel teljesített, egyházat és hazát példás kötelességtudással szolgáló kiváló tanítói munkássága elismeréséül” igazgatói címmel tüntette ki tiszáninneri egyházkerületünk, az abaúji egyházmegye közgyűlése

felterjesztésére.² 42 évi falusi tanítósága alatt, több mint 70 mezőgazdasági munkás és kisparaszt tehetséges gyereket irányított Patakra. Legtöbbet Hernádszentandrásról, ahol 1903-tól 33 éven át oktatott és nevelt. Onnan került ide Béky Zoltán, akit később az Amerikai Magyar Református Egyesület és az Amerikai Magyar Szövetség elnökévé választottak, és aki 75 éves korában, 1978-ban hunyt el Washingtonban.

Az "az egyik", akire az idézet fénye ráesik, az 1900-ban született, tehát "a századdal futó", ugyancsak Hernádszentandrásról származó Zsiros József. Pataki teológiai tanárként 1947-ben itteni kollégiumunk testvérintézetéhez, az amerikai holland alapítású, Hope College-hoz ment cseretanárnak. Mivel ennek testvérintézete, a Sárospataki Református Kollégium országunkban megszűnt, nem volt hová teológiai tanárnak hazajönnie. Nehéz szívvel kint maradván, 1980-ban, 80 évesen, mint az amerikai Flint város református magyarjainak lelkipásztora távozott az örök hajlékokba. "Szolgálata jelentőségét emberi elme fel nem mérheti. Hiszen gondolatát sem csak emberek fundálták ki."

Az "a másik", akit a Patakra a diákok egész seregét küldő hernádszentandrásai oskolamester, legszebb álmai megdicsőülésére is az alma materbe adott, tulajdon fia. Szabó Zoltán 1902. november 24-én a gömörmezei Alsószuhán, ahová a családot az apa akkori állása kötötte. De a mindnyájunk számára annyira jelentős gyermek- és ifjúkori "eszeledés" miatt, önmagát hernádszentandrásinak tartotta, hogy ezzel még jobban kötődjék ott és itt iskolatársaihoz, majd ezek közül kollégiumi tanárbarátjához, Zsiros Józsefhez.

Krisztus szerelmétől egyiküket sem választotta el sem élet, sem halál. Pataktól azonban mindkettőjüket elsodorta az, amit az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Miklós Imre államtitkár, a pápai és pataki református kollégiumok alapítása 450. évében, 1981. november 11-én, a debreceni zsinat 100 éves fordulójára ünnepén így fogalmazott meg: "A Zsinat résztvevői éppúgy, mint a széles közvélemény ismerik a küzdelmes, ellentmondásos és kölcsönösen elkövetett hibákkal együtt járó hosszú, közel négy évtized történetét. A marxista elméletnek és elveknek, valamint az egyházi tantételeknek dogmatikus eltorzulása, a személyi kultuszból fakadó és a korábbi történelmietlen egyházi felfogás hatásának együttes érvényesülése súlyos károkat okoztak. Megnehezítették és késleltették a nemzet alkotó erőinek összefogását."³

Teológiája kibontakozása

A történeti egyházi felfogáshoz hűen, lássunk néhány rajzolatot abból, ahogyan dr. Szabó Zoltán "idehaza hordja vállán a mindenestől szolgálát" igáját. Mivel őt Isten is így önmaga az Ige igájába fogta, teológiája sűríti tömör egységbe sokágú, termő személyiségét.

Hogyan ércesedett ki a teológus Szabó Zoltán? Mindenek előtt úgy, hogy a pataki gimnáziumi éveit lezáró érettségi után, 1920-ban Sárospatakon beiratkozik a teológiára. Úgy tudjuk, hogy első éves teológusként ő indítványozza a pataki teológusok és tanítóképzősök közös, Kálvin Jánosról elnevezett egyesületének megalapítását. Szabó Zoltán ennek keretében, főleg tanítóképzősöknek bibliakört szervez és vezet.⁴

Az első év befejeztével 1921. július 10-én ott van Kilitiben, ahol "Csonka-Magyarország négy református teológiájának... konferenciázó ifjúsága közül" harmincan megalapítják a Soli Deo Gloria Szövetséget. A főszervező Töltéssy Zoltán lehetett, aki tiszáninneri; Miskolcon érettségizett a református főgimnáziumban; majd kolozsvári teológussága után Budapestre került. Sárospatakról az alapító teológusok között találjuk többek között Benke Józsefet, Nagy Sándor Bélát, Szabó Zoltánt, Vincze Károlyt, Zsiros Józsefet. A jegyzőkönyvet aláírók leszögezik, hogy lelkük "bensőséges vágyakozásával a 'csendes órák' minél gyakoribb magtartása által" arra törek-szenek, hogy találkozzanak "lélekben Jézus Krisztussal", benne a személyes Megváltóval, hogy élő összeköttetésben legyenek az örökkévaló Istennel. Itt gyökeredzik az, hogy Szabó Zoltán egész életében a legkomolyabban vette az egyéni elmélyülést, amiből kinöttek főleg a reggeli órákban írt "magánexegézisének" füzetes kötetei és amit teológus társainak és a lekipásztoroknak nem győzött eléggé ajánlani. Az önnön kegyesség gyakorlása és építése nélkül kiszáradunk, aminek óriási kárát magunkon kívül a gyülekezeti szolgálat látja. Egyébként az alapítók elhatározták egy "Teológus Telep" létesítését. A Somogy- vagy Balaton-Kilitiben felfényllett látomásból valósult meg később Balatonszárszó, mely a református ifjúságon és egyházon túl az egész ország számára olyan sokat jelentett. Isten "a látók" közé helyezte Szabó Zoltánt.⁵

1921-22-ben másodéves teológus, amikor felfigyeltek "Augustinus és Rousseau confessioinak összehasonlító ösmertetése" című, 87 lap terjedelmű, "éles szemről, jó megfigyelő képességről, logikus gondolkodásról" tanúskodó, "önálló felfogással írt" pályaművére. Olyan jónak találták, hogy a díj 147 koronáját külön jutalomként 300-ra felemelték.⁶ Ugyancsak másodévesként, 1922-ben megszerzi a cserkész-tiszti képesítést.

Teológus korában segít a belmisszióval országos nevet szerzett, átütő erejű Forgács Gyula pataki lelkésszé választásában. Marton János ajánlására egyes egyházközségi tagok azt mondogatták, hogy nekik nem kell "forgács", mert az hamar ellobban. Olyan lelkész kell, aki tartja a tüzet. Szabó Zoltán a lelkészjelölő gyűlésen szelleme-sen felröppentette: "De ez a Forgács olyan tűzből táplálkozik, mely a Szentlélek olaja s az soha el nem fagy". IV. éves korában szénior és alkönyvtárnok. Már ifjúként annyira tudta és szerette a francia nyelvet, hogy az internátusi lakószobában öltözködés közben Nagy Sándor Bélával franciául társalogtak. Így tanulták tőlük a szobatársak a franciát. Kitűnt könyvszeretetével. Hóna alatt egy csomó könyvvel járt. A kiköltcsön-zött könyvek egyszer erős borszagot árasztottak. Élcelődtek: ugyan ki ivott? A cötus-ba éppen belépő Harsányi István főkönyvtáros magyarázatára kiderült, hogy az adományozó földbirtokos család boros hordóba pakolta a küldeményt.⁷

Szabó Zoltán lelkészi vizsgái közötti két év töményen dús. 1924–25 téli szemeszter-rén, a sárospataki Főiskola Pogány Istvánné alapítványra ösztöndíján, a berlini egye-temen tanul. Mahling professzor vezetése alatt gyakorlati teológiai tanulmányokkal foglalkozik. A világhírű Spranger (akit 13 év múlva én is hallgattam) megismerteti az ifjúsági cserkész- és evangéliumi mozgalmakkal. Rathun berlini lelkészhez társul-

va, részt vesz a gyülekezeti missziói munkában. Főleg házi látogatásokra kíséri el szívesen a pásztor. 1925 márciusától három és fél hónapot a nevezetes Stipendium Bernardinum jótéteményével Utrechtben tölt, ahol Leeuwen professzor keze alatt dolgozik. A német és holland nyelvek birtokában, 1925 augusztusában Franciaországban mélyíti nyelvtudását és Fousel lelkész segítségével "az egyházi élet praktikus megismerésére" törekszik. Mindezt kiegészítik angliai, londoni tapasztalatai. 1925-26 tanévben Sátoraljaújhelyben hitoktatóként működik. Göndöcz István lelkipásztor írásbeli bizonyossága szerint: "kiváló tudással, buzgósággal s szorgalommal".⁸ A teológián már vártak rá. Második elődje, "az egyetemes agenda előmunkálataiban"⁹ élénken részt vett s máig ható érdemeket szerzett Novák Lajos, 1917-ben elköltözött az élők sorából. Az őt követő Makkai Sándor után évekig helyettesítésekkel látták el a gyakorlati órákat, mivel "méltó utódját a tanári kar és előljáróság még nem találta meg". Szabó Zoltán alig teszi le 1926. szeptember 23-án a második lelkészképesítő vizsgát, október 1-jétől már teológiai tanár. Példa nélkülien nagy hiányt pótolnak vele. Lelkészi vizsgája letétele előtt, 1926. július 14-én határozta el alkalmazását az egyházkerületi közgyűlés. Mint olyanét, aki "tanulmányait, lehet mondani sub auspiciis scholae nostrae Sárospatakiensis végezte... s erkölcsi megbízhatóságán kívül figyelmet ébresztő tehetségével, mely áldott építő és tudományos irodalmi tevékenység zálogául tekinthető, szónoki képességgel és az ifjúság nevelői munkájában... számot tevő sikerrel tűnik ki".¹⁰

Nélkülözhetetlensége miatt hosszabb tanulmányútra nem bocsátották, noha az ösztöndíjak rendelkezésre állottak. Teológiai tanársága első nyári szünidején, 1927-ben újra Berlinben időzik. A Collegium Hungaricumban lakik. A könyvtárakat bújja. Innen jól megszervezett, több hetes dániai és svédországi útra megy. Kopenhágában Rawn lelkész mellett tanulmányozza a gyakorlati egyházi életet, mint tette Berlinben és Franciaországban. 1928 nagyvakációjában megint Németországban találjuk. Tübingenben Faber és a még nagyobb nevű Fezer professzorok támogatásával az egyetemi könyvtárban búvárkodik. Hazatérése előtt két hetet szakít arra, hogy egy kis svájci faluban szerezzen benyomásokat a gyülekezetéről.

A gyors ütemű előkészülést követően a harmincas évek legelejére kibontakozik virágkora. Azzal kezdődik, hogy a teológiai kar 1927-ben elfogadja az ő múlt nyomába lépő, de friss lüktetésű irányelveit.¹¹ "Akadémiánk fennállása óta országunk jelentékeny részében a református papság gondolat- és érzésvilágának, teológiai nézeteinek, a pásztori munka elveinek és gyakorlatának dajkálását, fejlesztését és irányítását végezte". A ma fokozottabban élesedő kíváncsiak misszióra sürgetnek; "református egyházunk sok külső és belső bajjal küzd, tagjait szekták apasztják, szórványokban részben református igehirdetés és zsoldárnéklés nélkül él és nő fel a hívek nagy serege". Megbizonyosodunk, hogy Szabó Zoltán a lelkészképzésért átfogóan érez felelősséget. A teológiai akadémiával együtt, mint a Főiskola lelkésze, az eklézsiákra tekintettel az egész kollégiumot, továbbá a helyi gyülekezetet bevonja a hasznos reformok gyakorló területébe. Álljon világító toronyként a Főiskola, "hogy mint minta gyülekezetet ismerjék munkáit, konfirmációját, ifjúsági pasztorációját, szegény-, beteg-, egész lelkigondozását". Belmissziói tevékenysé-

gét például vigyék lelkipásztor-jelöltjeink megvalósításra országunk arra rászorult egyházközségeibe. E célból egymás után életre kelnek a különböző gyakorlati tevékenységek. Úgy azonban, hogy azok ne foglalják el a növendékek idejét a tudományos és iskolai tennivalóktól, sőt tanítsák meg őket a maradék nélkül felhasználandó idő beosztására. A leendő egyházi szolgák tegyenek szert megfelelő öntudatra. Adjuk meg nekik, hogy tisztuljon ki előttük a lelkészi munka jelentősége. Kisebbrendűség érzés és nagyképűség nélkül tudniuk kell, hogy a konkrét gyülekezeti munka az egész nemzet számára hasznos. Azt, amit tesznek és önmagukat se túl magasra, se túl alacsonyra ne értékeljék. Az öntudat legyen egészségesen hitvallásos református világnézet. Szabó Zoltán nagyon jól tudta, hogy az evangélium nem világnézet. De életformáló úgy, hogy a bibliai világkép alapján kell legyen és van is: magyar református világnézetünk, amit nem szégyellni, de megélni és megvallani szükséges. Szabó Zoltán e végből igyekezett még olyan apróságot is lelkünkre kötni, hogy ha mód van rá, írásban se rövidítsük a református szót, mert nem "ref.-ek" vagyunk, hanem egész szívvel-szóval református keresztyének. Ne legyünk nevetséges törpék, akik a diadalív alatt meghajlanak, hogy be ne üssék a fejüket. Az is tartozzék lelki egyenességünkhöz, hogy a "Kedves Hallgatóim" megszólítást meghagyjuk a rádióknak, az általunk nagyrabecsült "világnak", de mi öntudatosan a "Kedves testvéreim" megszólítást használjuk.

A lelkészi pályára készülő ifjúság tudatosan formálódjék vezető egyéniséggé. A lelkipásztorok mindenképp előtt legyenek alkalmasak a gyülekezet, az egyházközség vezetésére. De ha lehet és szükséges, ennél tágabb közösség irányítására is. Főleg az ifjúság közösséggé válását kell szem előtt tartani. Szabó Zoltán e célból bővítette ki a teológus ifjúság érdeklődését, amikor erre eljött az alkalom, a sokat bírált leventeképzés szellemi, erkölcsi vonala felé. A teológusok levente-vezetőképzése helyeselhetően akarta megőrizni az ifjúságot az akkori kor divatja szerinti szélsőségektől, a fasiszta túlzásoktól, mentesíteni a belső mérgezésektől, a magyar történetre támaszkodó, elmélyülten mértéktartó hazafias neveléssel.

A modern keretek között sugárzóképes, Szentírással foglalkozó tudományos és ön-építő tevékenységnek legyenek meg az érintkező pontjai és gyakorlattal, az önfegyelem és bírálat ellenőrzése alatt. Az elméleti képzés a teendők gyakorlásával együtt alakítsa ki a pásztori lelkületet. E törekvést jelzi, hogy Szabó Zoltán ugyancsak 1930-ban bevezetetti a teológián az úrvacsorai közösséggé váló csendes napokat, melyek mint "az elmélyülés csendes ideje a lelkipásztori hivatás nagyságának és komolyságának feltárására" irányulnak. "A pásztori diszpozíció" elérésére saját példájával napi penzumként ajánlja tanítványainak a gyakorlati exegézist, írásban a csendes percek megtartását. Meg hogy egész életükben gondos jegyzeteléssel rögzítsék füzetbe olvasmányaikat, élményeiket alkalmi felhasználásra. A Szabó Zoltántól elindult ösztönzések körébe estek a baráti alapon létrejövő, önkéntes, kis imaközösségek megalakulásai.

Kibomlott virágkorában Szabó Zoltán a lelkészképzés egészével összhangban betagozza a hittanhallgatókat a nagy arányokban 1931-től működő, jóval húszon felüli

gimnáziumi, tanítóképző intézeti bibliakörökbe vezetőknek, és tapasztalatszerző látogatásokra a tanári, bajoros-altishti s egyéb bibliakörökbe. A helyi gimnáziumban, a református elemiben hospitálásra. Hogy fogalmat alkossanak az állami intézmények nevelési rendjéről: a kispataki iskolába a református hitoktatás megfigyelésébe. A vasárnapi iskolába. A gyülekezeti reggeli, vasárnap délutáni és az újonnan létrehozott kátémagyarázatos, a rátermettebbeket néha a népes vasárnap délelőtti és ifjúsági istentiszteletek végzésébe. Gyakorlőhelyekké válik a konfirmáltak egylete. A vallásos estélyek. Segédkezés írásmagyarázatokkal, szavalással, felolvasással, szóló és több szólamú énekléssel. Kötelességként jelentkeznek a távolabbi Héccén, Kispatakon, Királyhegyen, Kácsárdon, meg a központban a házi istentiszteletek. Közöttük külön szint képviselnek a teológiai tanárok családjainál a teológusok beosztott látogatásával, egyszerű kínálkozással egybefont, az ifjak által vezetett áhitatok. A pataki tanyák szétszórtságában a szórványok változatos egyházi ellátása. Már az első évesek megfordulnak a parókián "hivatali inspekciózásra", az irat-terjesztésmegismerésére s a presbiteri, iskolaszéki és egyéb gyűléseken, szeretetvendégségeken "az asszisztáció", a forgolódás tanulására. Több mint meghatározó volt az utcaiskola kezdeményezése és az "utca gyerkekből alakított mezitlábás cserkészlet". Szabó Zoltán irányítása alatt ebben főleg Biró Sándor évfolyamtársunk vitte a primet. Délelőtt, délután az utcán céltalanul kódorgó gyermekeket szedték össze. Lekötően foglalkoztak velük alkalmilag az utcán, vagy a kijelölt tantermekben.

Gyakorlatként hasznosnak minősültek a kollégiumi és gyülekezeti Timótheus öreg és kiscserkészlet, a helyi Keresztyén Ifjúsági Egyesület, az intézeti ágakban működő Soli Deo Gloria és más egyesületek. Meg a lelkipálosok. Benne egymás kölcsönös, jóakarató gondviselése; az iskolai és sátoraljaúj helyi kórházakban a beteg-, ez utóbbi helyen a fogházlátogatás. Nem lehetett elhanyagolni a diákszociális ügykört. A segítség céljából észrevenni: ki milyen bajjal küszködik ellátottsági helyzetében. A lélekműveléssel karöltve a test felé szintén nyíljon ki a szem és a szív. Az edzett ifjúság, az egészség fontossága miatt Szabó Zoltán téli, nyári kirándulások, sítanfolyamokat és táborokat, vízcserkész-túrákat szervez. A sítanulásban eléggé ügyefogyottan viselkedtem s ezzel biztatott: "Koncz Sándor, az Isten szerelméért, ne úgy tartsd azt a sítot, mint Szent Ferenc a liliumot". Hogy a mozgás ne essék nehezünkre, reggelenként a nagyporta árkádjai alatt tornagyakorlatokat tart nekünk, téli, zimankós, hófúvásos időjárásban is és körbefutást az iskolakertben. Mindez fölöttébb jól esett. Nem volt több 10 percnél.

Nem voltak közömbösek előtte az anyagiak. Közöttük az útiköltségek közösségi fedezése. Az sem, hogy a teológus ifjúság tartson rendszeres kapcsolatot első rendben az országos református, protestáns egyesületekkel és a jó értelemben felfogott közművelődéssel. A vallásos ifjúsági mozgalmak kibontakozásokat kereső szerepe világos volt. Az összetartozások keresésére példának hozom fel, hogy Szabó Zoltán a brutális időket megelőzendő, már 1931-ben keresi az utat a zsidókérdés bibliailag helyeselt, missziói megoldására. Indítványozza, hogy a

pataki teológia keresse meg a budapesti Skót Missziót, azon át a skót presbiteriánus egyházat, hogy állandó állomást vagy fiókot létesítsen Sárospatakon. Közismert, itt és az egész Hegyalján jelentős számú zsidó lakosság élt.

Szabó Zoltán tantárgyas óráiként szerepeltek: a homiletika, a katechetika, liturgika, pojménika, belmisszió, cura pastoralis, gyakorlati exegézis és a szemináriumok. A gyakorlati szemináriumon belül, a korabeli gondolkodás előtt járva, 1930-ban agrár-settlement munkát kezd, a szociáldemokrata párt agrár-programjának tanulmányozásával. Ilyen szemináriumokon tudtuk meg a társadalmi érzékünket, szociális felháborodással is fejlesztő adatokat. Pl. azt, hogy Magyarországon 1000 holdnál nagyobb uradalom 1600 birtokos kezén van. Ebből 82-en 10-50, 12-en 50-100, 1 személy pedig 205 ezer holdat tart tulajdonában. Tehát – Illyés Gyulával szólva – magyar népünk kirekedt saját életéből. Hiszen országunkban 3,778.567 hold nagyobb uradalom. Az ilyen szemináriumokon tanította nekünk Szabó Zoltán, amit Gesztelyi Nagy László állapított meg, hogy a magyar tanya-kérdés megoldása – magyar feltámadás. Képzelttágitóan hallottunk az egészséges társadalmi elképzelések mellett olyanról is, amilyenről a rikkancsból autógyárossá gazdagodott Henry Ford álmódott. Valami különleges rendben, legalább részben kivihetőleg, a munkások és parasztok úgy kerüljenek egymáshoz közelebb, hogy az ipari munkások a tavaszt és a nyarat az egészségesebb vidéken, a mezőgazdaságban töltsék. A falusiak meg télen a városi kényelmesebb iparban dolgozzanak.

A világlátás ökumenikus tágulása érdekében s azért, hogy a magyar református egyháznak is legyenek a külső misszióban dolgozó munkásai, Szabó Zoltán megindította a külmissziói szemináriumot. Az alkalmakra a teológus diákok szakmai előkészítését önként maga vállalta. Szervező készségét mutatja, hogy a végzendő dolgok garmadájaához kitűnő vállalkozó gardát hozott össze. Legjobbat és legszínesebbet talán a hétkezdő nagyimatermi rövid reggeli áhitatok végzéséhez. Megteremtette a Patakon alkalmazásban álló lelkészjellegűek (lelkipásztor, hitoktató, segédlelkész, lelkész képezésű kollégiumi tanárok) egyházi szolgálatokra előkészítő bibliakörét. Hangsúlyozottan nevelési céllal is. A mostani teológusok - majdani, szolgálataikért felelős lelkészekként éljenek a lehetőséggel. Baráti módon mint szomszédos pásztorok váltakozva találkozzanak egymás családjainál.

A magát cseppet sem kímélő Szabó Zoltán, hallatlan sűrűségű elfoglaltságában, erőteljes robbanómotorként lobbant, zúgott, hajtott. De felettébb rokonszenvesen. A kegyelmi ajándékok dinamitájával töltött hevület és prófétai lendület sugárcsók rajta, mint valami nagy, gyógyító rádium-forráson. Parányi hőstettek napi magvetéseként szórta ránk, szuggerálta belénk szenvedélyes hitét. Különösen a kar által, indítványára, az 1932-től heti órarendszerűséggel kizárólagosan gyakorlati teológiai nappá előléptetett szombatokon. Eltervezetten ezekre előadások tartására meghívott neves lelkipásztorokat. Sok gyakorlatiasságot tanultunk tőlük. Apróságokat, amelyek hasznosak és használhatóak voltak. A Svingor Jenő radostyániéből maradandóan ötlött fel bennem alsóvadászi szolgálatom alatt: "Aztán ne gondolják a tiszteletes urak, hogy falun ragadós sárban lehet kalocsni nélkül élni!" Vagy: előttem

van Szabó Zoltánnak az a biztatása, amikor a mi diósgyőr-vasgyári lelkipásztorunk, Nádházy Bertalan az ipari munkásság problémáit foglalta össze. Egy helyen igen küszködött. Mivel roppant közvetlen ember volt megmondta, hogy kipattant emlékezetéből egy általa naponta többször használt szó. Agya mélyén már 5 perce kerülgeti. Szabó Zoltán közbe szólt a katedréről felém: "ugyan Koncz Sándor, segíts már ki lelkipásztorokat". Bekiáltottam hát: proletár! Mire Nádházy ezt mondta: köszönöm Sándor. De – fiatal barátaim – a ti agyatokból, lelkületekéből, gondolkodásotokból soha se billenjen ki a proletár. Hát Patakon, a Szabó Zoltán széles látókörében, nemcsak a faluval, hanem a városi ipari proletárral szintén törődtek. Ezért hívta meg hasonló előadásra az akkori ózdi lelkipásztort, Komjáthy Aladárt. Az ő fia írja most Kanadából a Reformátusok Lapja mostani számaiban az amerikai magyarság sorsát. Imé: Isten csodálatosan összeköti az eseményeket!

Életre való szenvedés

Ha kárpitokat elvonva és visszahúзва bepillantunk a rejtett benső "szentek szent-jébe", Szabó Zoltánnál nem fedezünk fel elkülönülten elméletinek nevezhető teológiát, theologia theoretica-t, de megalapozott teológus magatartást, hívó életvitelt annál inkább. Ennek némi megvilágítását bibliai textusokkal érintem. "Jézus halálát mindenkor testünkben hordozzuk, hogy Jézus élete is látható legyen testünkben" (2Kor 4,10).

Testünkben a halál legbiztosabb jele a fájdalom. Az életé pedig az, amit Jézus önmagáról – nekünk példaként – jelent ki Jn 5,17-ben: "Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom". Egészítsük ki ezt a Soli Deo Gloria szövetség megalapításakor elfogadott jelmondatával: "Te azért a munkának terhet hordozzad, mint Jézus Krisztus jó vitéze" (2Tim 2,3).

Ez az Ige Szabó Zoltánt még teológus diák korában megszólította, amit elkötelezőként egész életére vállalt. Éppen ezért az iménti bibliai megállapítások összevont tanulságaként levonható, hogy ő egybeforrt Krisztussal.

Istentől szorosan, Krisztusban fundálódott teológiájának emberi oldala két, teológus diák korunkban tapasztalt, őt érintő fájdalmas esemény. Felesége halála az egyik. A "Korán sötétedik" könyvvel kapcsolatos a másik. Vázzolom ezeket.

Gyakorlatias Krisztus-misztika

Gyakorlatiasnak azért nevezem Szabó Zoltán Krisztus-misztikáját, mert vele hittel hitre ébresztett, értelemmel észrt csiszolóan tanított, érzékkel, érzelemmel nevelt.

Hittel hitre ébresztés. Krisztus ügyében a munkás életrevalóság Szabó Zoltán egyik bánatával mélyült el, ami a szemünk előtt bontakozott ki. Amikor 1931 őszén beke-rültünk a pataki teológia első évére, harminc között nyolcan a miskolci református főgimnázium érettségijével, egyenesen beleestünk a kollégium alapítása 400. év-fordulója tiszteletére gyúlt jubileumi lángolásba. A szeptember 30-ára és október 1-jére eső emlékezetes ünnepség forgatagos előkészítésébe azonnal bevontak

minket. Velünk foglalkozó tanáraink közül Szabó Zoltánról azt éreztük, hogy mord-sága – a finomsága, keménysége – a gyöngédsége; zárkózottsága – a nyitottsága, szomorúsága – a vigasztalása. Megtudtuk, hogy szívében halált hordoz. Pár nappal Patakra érkezésünk előtt az Úr elszólította feleségét, egy évi házasság után. A gyászt akkori megfogalmazás alapján rögzítjük: "A halál kaszája zord kezével magával vitte Szabó Zoltán ifjú hitvesét s közöttünk van a gyötrődéstől szétmarcangolt férfi szív". Egyéni kesergése megszólalt az ő jubileumi imádságában: "Istenünk, Atyánk a Jézus Krisztusban!... Az ajkunk vonaglását Te rendelted sírásnak... szemünk sós cseppeit Te tetted a fájdalom gyöngyeivé". Hitvese emlékére Szabó Zoltán "nagy-lelkű és kegyeletes érzésekből fakadó alapítványt létesített az ifjúság részére".¹² Különbözik pedig további sorsát meghatározóan, gyötrelmeiben feldolgozott Krisztus-misztikájával gyakorlatiasan ébresztő, evangélizátor-jellegű s egyben ékesen tanító, nevelő igehirdetővé vált. Meggyőzően dübörgő hangjával is, mely olykor úgy hatott, mintha pörölyvel ütöttek volna a mennyboltozatra.

Igehirdetői minőségével átfomáló hatást gyakorolt. Ügyeknek és egyéneknek saszárnyakat adott. A dunamelléki egyházkerület közgyűlése határozatilag üdvözölte az 1931-ben jubiláló főiskolát. A Ravasz László által szövegezett köszöntés egyik, a pataki lokálpatriotizmust megfényesítő mondata úgy szól, hogy a forradalmak miatt az öreg pataki iskola "megőrizte ifjúságát s az ifjúság legszebb a pataki iskolában."¹³ Nos, az itteni kollégiumban a 400 éves jubileum utáni megújulást jelentős mértékben ösztökélte az, hogy Szabó Zoltán a megindult lelki forradalom egyik vezéregyéniségéeként működött a tiszánineni tájon.

A Krisztus-misztika Szabó Zoltán teológiájának középpontja. Benne szenvedése nem holmi sötét vizek felett lebegő sáskosár volt. Nem letargikus megadásként a minden-mindegy szenvedő ernyedtségében nyilvánult meg. De úgy, mint ősi bibliai, mindenkori kijelentés- és ismétlődő kegyesség-történeti valóság. A jegyesség: völegény-menyasszony; a házasság: férj-feleség; a teológia: sponsus-sponsa szétszakíthatósága és összefonottsága mélyérzelmi, észfölköti kapcsolatot teremt a személyes Istennel. Mégpedig a szenvedő Jézusban emberré "zsugorodott", a fel-támadott Krisztusban dicsőülten Életté "kiterjedt" Megváltóban. Fejezzük ki ezt az igazságot irodalmilag, a népköltészetben ugyancsak járatos Szabó Zoltánra nézve az erdélyi, magyarlapádi betlehemes énekkel:

"Nem láték én szebb termőfát,
Mint a Krisztus keresztfáját,
Mert az vérrel virágozzék,
Szentlélekkel gyümölcsozzék."

Szabó Zoltán az Úrért megbúsult Illéshez (1Kir 19,10) hasonlóan lényével hirdeti, hogy Istentől gyümölcsként kirimánkodhatjuk magunknak, mieinknek, a ránk bízot-taknak az irgalmat. Nem kizárt, hogy Szabó Zoltánnak Istentől ajándékba kapott látomásai lehettek. Ő ugyan ilyesmivel sem dicsekedett soha. Bizonyágtételei ere-

jéből azonban sejthető. Azt viszont tartalmasan érzékeltette, hogy mint bűnösök haza sirathatjuk magunkat Istenhez, ahogyan a család hazasíratja elszökött fiát. Mialatt gyorsan "eliramlik az élet", az istenkeresés fortyogó kráteréből eljuthatunk az Istent megtalálást oromló csúcsára. Megcsendesedett révületben fegyverszünetet köthetünk a próbákkal. Felülről jött adományként felhasználhatjuk a bánatot táplálékául arra, hogy éljünk az egyik legnagyobb keresztyén kiváltsággal: a magtéréssel. Mégpedig úgy, hogy egyszeri, mindenkori, napi megtérésünk a Szentlélek gyümölcsözésében állandó dologtevással oldódik fel.

Szabó Zoltánt szenvedése nem elkeseredett szoborrá merevíti, hanem örök mozgóvá lelkesíti. Mint a fájdalmak helytartója nem mazochista, hanem a maga és mások terhe hordozásával vasveretű munkás. A belső megszorodás embere átminősül a felfokozott tettekérség derűs személyiségévé, mint akinek az Úr valóban feltámadott. Isten jár ott, ahol a szenvedés termékenyítő. Szabó Zoltán azért, hogy még dolgozabb lehessen, imádkozva rendszeresen böjtölt. A böjt eszköz arra, hogy megzabolázzuk a testet, amit Szabó Zoltán Augustinusnál "szamártestvérnek" nevezett. A test kordában tartása azért fontos, mert ez zárja körül a lelket a földön. Böjtöléséhez fűzve megemlítem egyik felidézésre érdemes ifjúkori megfigyelésünket, amit mi, diákok jólesően kilestünk. E terhes éveiben Szabó Zoltán a teológus internátus földszintjén lakott. A többezer kötetes ifjúsági könyvtár melletti szobában. Egyetlen ablaka északra nyílt. Vasággal és a legszükségesebbekkel túlzottan szerényen rendezték be. Meszelt falára az ablak fölé eső bolthajtás peremére már régebben piros betűkkel rápingálták: "Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk". E helyiséget a hátsó folyosón ajtó választotta el a teológus internátusi igazgató lakásától. A gyakran sokakat iróniájával csipkedő, flegmatikusnak tűnő, de mindezzel is kitűnően nevelő Marton János, az internátus akkori igazgatója, naponta néha többször bejárt "a böjtölő református szerzetes" Szabó Zoltánhoz, meleg szóval, – de meg atyai aggodalmát és gondolkodását eláruló, hóna alá rejtett elemózsiával.

Értelemmel észt csiszoló tanítás. Sajátos Krisztus-misztikájából, mely fáradhatatlan ügybuzgalomra sarkallta Szabó Zoltánt, szervesen következett, hogy körültekintően törődött tanítványaival, akikkel az órákon és gyakorlatokon kívül ráadásként egyénileg szintén foglalkozott. Arra törekedett, hogy evangéliummal megaranyozva düljünk neki megtanulandó hivatásunknak: a lelkipásztorkodásnak. Amennyiben a reformáció korabeli lelkészi eszménykép a vitatkozó misszionárius, a skolasztikáé az igazi tudós, a 18. századé a felvilágosult népművelő, a 19-é a hivatalnok lehetett, úgy a mai lelkipásztor, – mialatt az említett tulajdonságokból birtokol legalább egy szemernyit – az evangéliumi ihletésű, szakmailag felkészült, egyszerű gyülekezeti munkás. A bizonyágtevésnek bármilyen heve sem nélkülözheti a szakmai képzést. A tehetség maradéktalan felhasználására Szabó Zoltán éppúgy nagy gondot fordított, mint a képesség aprólékosabb odaadást igénylő kifejlesztésére. A kiadott idő-igényes homiletikai leckék írásbeli elkészítése nekünk diákoknak sok elfoglaltságot jelentett. Hát még neki. Elbírálásukra legtöbbször éjszakai óráit áldozta. Az igehir-

detés módszertani elsajátítására az ész csiszolásával együtt esett a hangsúly. Főleg arra, hogy az alapigében közölt igazságot ne minduntalan megkísértő általános-ságban, hanem gondolkodva, megragadható sajátosságában, üzenet jellegében, a kérügmában dolgozzuk ki. Megkövetelte, hogy írásmagyarázatszerű prédikációink pontos címét, témáját, főtételét, az ebből folyó felosztást, a felszólító, befejező, finális tételt világosan fogalmazzuk meg. E téren Ravasz László klasszikus homiletikai elveit követte. Ezek a kipróbált eljárások szocializmusunkon belüli szellemi demokráciánk tudományos mérlegelésében, az utóbbi évek kitartó tisztulási folyamatában, az ötvenes évek fáraói piramisainak lebontásával és az elfojtások bonyolult szövevénye fokozatos felszámolásával egyházi és világi értékelésben újra helyükre kerülhetnek. Gondoljunk Tóth Károly dunamelléki püspök minapi tanulmányára és Vigh Árpád: "Retorika és történelem" című friss könyvére, Ravasz László "általános elismerésével és megbecsülésével" kapcsolatban.¹⁴

Szabó Zoltán "Igehirdetésünk revíziója" című tanulmányában fejti ki önálló nézeteit.¹⁵ Ha valaki "az egyházi beszéd", "templomi szónoklat", "prédikáció" megjelöléseket használja, bizonyágtévesünk emberi oldalát hangsúlyozza. Az igehirdetés elnevezéssel viszont magunk és mások előtt az isteni részre esik a nyomaték. Ragaszkodjunk az igehirdetés kifejezéshez. Kinyilvánítjuk ezzel, hogy "az írásmagyarázatszerű móddal" Isten felől és Isten felé törekszünk megvilágítani a ránk tartozó területeket. Amikor azonban szónoklati, egyházi beszédi, prédikációi kísértések között kitartóan visszatérünk a textualitáshoz, nem nélkülözhetjük az ésszel értelmesen megalkotható és jól kivehető vázlatot. A Bibliához, a Szentlélekhez kötött szóbeliségünket így tudják jobban megjegyezni, haza vinni, felhasználni. Hogy Szabó Zoltán homiletikai szabályokat közvetítő tanításának hasznos gondosságát megjelenítsem, ismertetek egy korabeli szemináriumi gyakorlatot. Annál inkább, mert az "Übung macht den meister"-t néha így fordította le: "A sujkolás fejleszt bennünket". Tizenegyen vettünk részt az egyik harmadéves csoportban. Bemutatunk egy-egy prédikáció-vázlatot a feladatul kitűzött Jótám példázatról (Bir 9,7-21). Az ismertetések után titkos szavazás döntötte el, melyik legalkalmasabb a gyülekezet építésére. A voksolásban, melyben a sajátjára senki sem szavazhatott, Szabó Zoltán vezető professzor "Zoltán bátyánkként" mint "szimpla" szemináriumi tag vett részt. Amit e diákműhelyből, megokolásos gondolataival példának leírok, közösségi határozattal győzött.

Cím: "A szolgálat lelkülete és gyakorlata." Mi van a bevezetésben? A szolgálat nem szolgaság. Semmiképpen nem emberi gyengeség. Tétel: A szolgálat erő. Átvezetés: Ha visszaélünk azzal, hogy a szolgálat erő, előáll, ami a felosztásban az rész: Az uralkodás szolgálata. Ehhez magyarázat. A bibliai összefüggésből, a kontextusból (Bir 9,1-6) kiderül, hogy Abimélek sokakat megöl. Ezzel hatalmát, gögjét, nagyravágyását, önzését, hiúságát, polcrajutását, zsarnoki uralmát szolgálja. Abimélek helyén rólunk úgy van szó, hogy ilyen vagy ehhez hasonló tulajdonságainkkal, hetvenkedéseinkkel hajlandók vagyunk embertársaink között és fölött helytelenül törtetni. Jótám példázata az utána következő versekkel (Bir 9,16-21), az Ószövetségben

mintegy újszövetségi magaslaton megvilágítja, hogy a bűnös uralkodási vágy, vagy a méltatlan uralkodás önző célt szentesítő szolgálata helyett, a keresztyén lelkület más gyakorlatot követel. Azt, amelyik a felosztásban a II. rész: A szolgálat uralkodása. Magyarázat ehhez. A Jótám példázatából kihangzó evangéliumi üzenet, a szolgálatnak, mint gyakorlatnak az eluralkodását helyesli és diktálja. Hogyan? Az Istentől adott alapvető jó tulajdonságainkkal. Olyanféleképpen, ahogyan a nemes fák: olaj, füge, szőlő tápláló zsirtartalmukkal, a Károli-fordítás szerint: "kövérségükkel", édes-ségükkel, vidámító mustjukkal állanak az ember rendelkezésére. Ne hajladozzunk, ingadozzunk a rossz szolgálatában. A fák leveleikkel is jót tesznek. A levegőt tisztítják. Amint kiszámították, egy jókora tölgy több ezer levelével mintegy 50 ember számára termel levegőt. A fák "egyenességükhöz" illően árnyékaikkal sem ártnak nekünk. Sőt üdítők, pihentetők. Nem úgy a galagonyabokor. Tüskés töviseivel nemcsak ruhát, de bőrt szintén szaggat. Ügyeljünk: árnyékaink, lelki, szellemi, testi rossz tulajdonságaink, szűrő tüskéink ne okozzanak sebeket. Ne ártsunk egymásnak. A mások és magunk javát szem előtt tartó előnyükkel szolgáljunk valamennyi jó ügyben. Finális tételként befejezés: Soha ne uralkodj! Mindig szolgálj!

Prédikációinkban Szabó Zoltán bíráló és boncoló értelme üdözte "a gurgulázó unalmat", amivel a leghatásosabban kiűzhetők az emberek a templomból. Törekednünk kell, hogy a laposságot és dagályosságot váltsa fel az érdekesítő előtárás. A papi terjengősség felszámolására megszívlelendően hangsúlyozta: "Higgyétek el, beszédetek, ha rossz is, jó ha rövid." - Viszont egy túl rövidre elmarasztalólag, egyben biztatónan ezt írta: "Rövid, de jó." - Fegyelmezetten vigyázzunk a befejezésre, amiről azt tanította, amit Csikesz Sándortól tanult. Legjobb, ha nincs. Ha meg van, egy-két rövid mondat vagy szó legyen. A prédikációnak "inkább csak úgy legyen vége, mint-hogy ráhintsük a zizegő szalmát".

Szerettük és vártuk Szabó Zoltán értékelő megjegyzéseit, melyek a tanuló tanítás példájával önművelésre serkentettek. Amikor egyik társunk prédikációja nélkülözötte a bibliai református hitvallásosságot, kifogását így adta tudtul: "A magyar református templom nem amerikai, amelyik bármely felekezetnek kiadó. A református nem lehet reformátustalan". Valamelyikünk sokat beszélt igehirdetésében egyéni élményeiről. A tanulságot Szabó Zoltán abban szűrte le, hogy a prédikáció egyszerre nyugalom és mozgalom. Igazában azonban csak akkor, ha "demaszkírozzuk" magunkat. Ne a mi maszkunk: a beszélő tekintélye, hanem a beszéltető: a Szentlélek autoritása domináljon. A Szentlélek sugalló jelenlétéből következik, ami az igehirdetést minden más beszédetől, tehát a politikaitól ugyancsak megkülönbözteti. Az, hogy mialatt megszólítja az egyéneket s felbontja a gyülekezetet egyesekre, ugyanakkor tudatosan meghagyja őket a gyülekezetben. Nem különíti ki senkit. Egy olyan "szónoklatra", melyben "a trombita bizonytalan zengést tön", azt a bírálatot mondta, hogy Wesley bátran folytatta és fejezte be beszédét, noha közben kétszer lőttek rá. Egy másikra így szólt a szentencia: "Nincs veleje, menj el vele". Ismét másra: "ez a vázlat - váz, - lat nélkül". Egy összetákoltra véleményét úgy fogalmazta meg, hogy olyan, mint a szik. A sziket mésszel gyógyítják. "A mészből vedd elő az észet, azzal

rendezd el a száraz, repedezett zagyvaságot, hogy kitessek, mit akarsz mondani". Az átlagnál gyengébb testvérünknel, ha parányi jót talált, kedvét nem szegve ösztönozte: "Majdnem sikerülőfélben levő gondolatok". Egy dolgozatban minden összefolyt. Kosztolányi Dezsőtől vette, amit tovább adott. A vendég vizet kért a pincértől, de nedvesen. Mikor megkapta, ijedten mutatott rá, hisz ez összefolyt. A prédikáció legyen nedvdús, mert élő víz, de ne egybefolyt. Kantra hivatkozott, amikor egy közös gyakorlatunkon nem tűnt ki az írásmagyarázat célja. Kant csak akkor tudott írni, ha ablakából látta a toronygombot. Königsbergi élete alatt a szomszéd diófájának ágai azonban annyira megnöttek, hogy elfedték azt. Kérte levágásukat, hogy lássa gondolatai végkövetkeztetését. Számunkra ebből így hangzott az eligazítás: "Vágjátok le az elmélkedések girbe-görbe nyúlványait, melyek elrejtik a templomgombot". Egy barátunk "egész teológiáját" begyömöszölte a kiadott témába. Ennek kapcsán Szabó Zoltán azzal tanított minket, hogy olyan kerek guzsaly legyünk, melyről egy orsónyit pergetünk le. Ne gabalyítsuk össze a teljes fonálgombolyagot. Az egyik prédikáció fölöttébb "erkölcsöcsöszködött". Szolgálatunk ilyen kísértéseire örök időszersűséggel fülünkbe csenghet Szabó Zoltán felkiáltása: "A bunkót ne vidd fel a katedrára"!

Az egyéni épülésen kívül a gyülekezetre tekintettel Szabó Zoltán imádkozni szintén tanított. A gyülekezeti imádság egyik klasszikusnak emlegetett szabályát a német: "laut, lieb, langsam"-ot magyarázta nekünk gyakorlati elvül. Az imádság legyen hangos. Nemcsak a kissé restül hallóknak, hanem azért, hogy ne suttojunk, se ne ordítsunk. A lieb célozza meg azt a kedvességet, hogy nem szemet lehúnyva, pláne hunyorogva, "affektált" bensőséget mímelve, hanem egyszerű természetességgel imádkozunk. A langsam nem a lassú elaltatásra biztatás, még kevésbé vontatottságot fejez ki, hanem a hadarás, a gyors végérejutás mellőzését, ami az Úri imádságnál a többenél különösebben fontos. Azért is, hogy ahol szokás, megörzendően maradjon meg az imádságnak a lelkész szavai után mondása.

Tudásával, idegzetével szorgalmazta Szabó Zoltán a helyes, kifejező magyar beszédet. Kedvelte és kedveltette ikes igéink nyelvünket gazdagító ragozási formáit. Felhivogatta figyelmünket mondanivalóink fűszerezésére: a Biblia sokrétűségével, az élet képeskönyvével, szemléletességgel, ábrákkal, meglepő fordulatokkal, a jó ízlés határain belül. A stílustalanság dudvaít irgalom nélkül irtotta. Agyunkba véste, hogy a magyar nyelvet irodalmunk értékeiből folyamatosan tanulmányozzuk. Ne legyünk olyanok, mint a magyar baka. Az első háborúban kikerült Oroszországba. Oroszul nem tanult meg. A magyart elfelejtette. Károli Gáspár bibliafordításához méltó, hogy az ő nyelvén prédikálók mintául beszéljék anyanyelvüket. "A magyar se érzésben, se nyelvében ne legyen magyartalan". Szabó Zoltán méltányolta, ha valaki szépérzéssel foglalja össze gondolatait. Egy gyönyörűen fogalmazó teológus azonban esztétikusságában a textus igazságát félretette. A kritikába mártott biztatást abban kapta meg, hogy műve "Olyan, mint a pisai ferde torony. Ferde. De szép". Mivel a képzeleti gazdagságot nyelvünk egyik értékének tartotta, képzelőtehetségünk fejlesztésére gondot fordított. H. G. Wells-szel vallotta: "A nemes képzelőte-

hetség olyan, mintha Isten járna újra a földön”. Az “arany szájszótól” Chrisostomos esetével óvott, aki annyira ékesen szónokolt a templomban való tapsolás akkori szokása ellen, hogy ezt a beszédét fölöttébb megtapsolták.

Érzékkel, érzelemmel nevelés. Szabó Zoltán nevelési módszeréhez tartozott, hogy ő nem “nevelt”. Ha ezt tette volna, “nevelése” elkülönült volna személyiségétől. Ha a “nevelés” önálló, mintegy külön személy, és nem maga a nevelő, akkor előáll a sohasem kívánatos és kevésbé áthidalható szakadék, mely a nevelő és neveltje között nem ritka. Ő ébresztő és tanító lényével, teljes emberségével, nemcsak jelen-, de még távollétében szintén nevelt. Istentől formált önmagát élte és ez volt a nevelése. A nélkül, hogy mindent ránk hagyott volna, messze állt tőle “a minden percben, minden áron” való nevelés. Mert hatott, azzal nevelt. Lélektani alapja a jóhiszeműség volt, “Kikeletet, vetés-zsendülést, tavaszi virágzást” remélt “bizakodó hittel” az ifjúságban, mint “Így szól szól az Úr” (Ézs 65, 24) címen hirdette 1933-ban a budapesti Kálvin téri templomban a nevezetes, ezres létszámú virágvasárnapi ifjúsági konferenciák egyikén.¹⁶ Az ifjúság bajait derűlátóan ítélte meg és azzal az első sorban saját személyén behajtott cserkészparanccsal, hogy “ahol tud, segít”.

Nem szeretett figyelmeztetgetni. Annál kifejezőbb volt, amit tett. Egy diáktársunk hatalmas szöveggel tele vert talpú, igen szegényes bakancssal jött a teológiára. A köves folyosókon, padlós tantermekben éktelen kopogással járt. Nem sokáig. A nélkül, hogy az illető tudta volna, hová hívja Szabó Zoltán, elvitte a boltba. Tartós, bőrtalpas, gumisarkos cipőt vásárolt neki, hogy ne csattogjon tovább. Kikötötte: “a hálálkodás mellőzendő!” Egy szellemes, jófejú teológust, akit mindenki barátjának tartott, de órára nem járt és hanyagságai miatt tandíjat fizetett, a félévi kollokviumon alaposan “levizsgáztatott”. Előtte papíron, ceruzával szakszerűen osztva, szorozva, kivonva kiszámította: befizetett tandíjából mennyi esik az ő – Szabó Zoltán – óráira. Az összeget nyugtára, a “delikvens” legnagyobb elképedése és tiltakozása ellenére ott helyben visszafizette neki. Hiszen ezt ő, a tanár nem érdemli meg, mert a szülei pénzéből tandíjfizetésre kötelezett nem hallgatta. Viszont kérdés nélkül beírta indexébe a leggyengébb érdemjegyet. Jelezte ezzel, hogy őt semmiféle diákra “pikkelés” nem jellemzi. A kanosszát járt ezután rendesen ellátta diák-, később lelkipásztori kötelezettségeit. A tomboló reverziális harc idején, a felszabadulás előtt, egy népfőiskolás tanítványának furcsálható, de sikerre vezető tanácsot adott. A fiatalok egybekelését akadályozta, hogy a leány és szülei reverzalist követeltek a katolikus egyház javára a református völegénytől, amit ő vonakodott megadni. Szabó Zoltán, a népfőiskolásokat is lelkigondozó teológiai tanár, amikor tanácskérésre a jegyesek nála megjelentek kifejtette, hogy e sajnálatosság nem akadályozhatja szerelmi házasságukat, melyek az égben köttetnek. A kilátástalanság feloldására adjon a férfi reverzalist. A többit bizzuk Istenre. A bigott mátká és szülei ezen a fiatalságot ennyire tekintetbe vevő módozaton annyira elgondolkoztak, sőt meghatódtak, hogy a menyasszony önként, kényszerítés nélkül adott reverzalist református egyházunk javára. Azzal okolták meg maguk előtt, hogy az az egyház, amelyik nem szid és

nem átkoz, megérdemli ezt. Hiszen olyan gyakorlati teológiai tanára van, aki Isten korlátlan szeretetének elfogadásával, a maga benső megértésével munkálja a lélektelen korlátok felszámolódását.

Szabó Zoltán szeme villantásával, arcjátékával fegyelmezett. "Szöveggel" rendkívül ritkán. Rátermett arra, hogy diákjaira irányuló nevelését önnevelés és egymás nevelése gyanánt ránk ruházta át. Felidézek erre, 1934-ből, egy aprócska, nyári esetet. Szabó Zoltán pataki teológusok csoportjával járta Erdélyt. A változatos körutat úgy szervezte meg, hogy egy nagyobb havasi és hargitai túra után báró Kemény János, az Erdélyi Helikon irodalmi munkaközösség megalapítója, Marosvécssett vendégül látta a társaságot, kastélyában. Az egyszerű, mégis főúri hangulattal rokonszenves vacsora végén a teremnyi ebédlőben, hirtelen kialudt a villany. Pár pillanat múlva felkiált valamelyik diák: "Te hisz az a kezem!" Az abban a pillanatban újra gyúlt fényben kiderült, hogy ketten nyúltak a tálba a maradék hús után. A rövid sötétben azonban az egyik villáját a másik kezébe döfte. A jelenet láttán hahotás nevetés tört ki. Elszabadult jókedvében egyikünk szinte rángatózva dülöngélt a széken. Szabó Zoltán halk határozottsággal rászólt: "Fékezd magad!" Az udvarias rend azonnal helyre állt. Utána évekig, míg én Patakon voltam, a Szabó Zoltántól átvett önnevelésnek és egymás nevelésének jeligéjévé vált e rendre utasító felszólítás, amit szükség esetén egymás között elkiáltottunk.

Szabó Zoltán ébresztő, tanító, nevelő Krisztus-misztikáját, további útmutatásul, summázó felsugárzással foglalják össze a tőle hallottak: "Prédikálásotok, Ielkigonozásokatok ne fűrészcscsikorgásra emlékeztessen. Inkább pacsirtahangokra. *Lényetekkel neveljétek*. Melegen. Közvetlenül!"

A "Korán sötétedik" és következményei

A második fájdalom-csoportot, mint alkotásra edző szenvedést, a Szabó Zoltán felesége halálát követő években a Nagy István, gróf Haller Gábor, Stéphan László, Vitéz Kárász József: "Korán sötétedik. Elbeszélés, karc, vers" Sárospatakon, 1932 végén "A Református Főiskola betűivel", azaz a kollégium nyomdájában megjelent kötet és a körülötte lezajlott események tömörítik egybe. Ezek magukban megérnek egy kiadósabb értekezést.¹⁷

A hittanhallgató pegazusok irodalmi próbálkozásaiából kicsendül az egyes dözsölők és a nyomorúságban kenyeret váró milliók ellentéte. Meg a részvét a csendőrüldözéseknek kitett szegények, szerencsétlen proletárok iránt. Sőt, az igazat adás nekik! Lényegét, hangulatilag sűrítetten, fejezi ki az egyik lapon mottóul közölt idézet Adytól:

"Retteg most a magyar falu,
Csönd legyen, mert mindenütt kémeK
Leskődnek a téli mezőn.
Nagy csöndben van a falu most: félnek.
De hó alatt, falu fölött

Majdnem tavaszi szelek dúdolnak,
 Holnap már derülés jöhet,
 S nem lesz már ilyen csönd holnap, holnap.”¹⁸

A diák quadriga, a teológusok négyes fogata szépirodalmi, radikális munkájához az előszó megírására Szabó Zoltánt kérte. „Legközelebb érezték őt magunkhoz és a legnagyobb bizalommal és ragaszkodással voltak hozzá”. A könyv szelet vetett, vihart aratott. A támadásba lendülést Elekes Imre gimnáziumi igazgató nyitotta meg 1932 decemberében. Nagy István verseiben az ifjúság hitéletét veszedelmesen befolyásoló, burkolt ateizmust fedezett fel. Ellenében Mátyás Ernő teológiai igazgató „csupán egy istenkereső lélek őszinte és komoly megnyilvánulását látja a kérdéses költeményekben”.¹⁹ A jobboldali arzenál vádjait a modern kor szociális eszméit akkor még értékelni nem tudó, sőt üldöző egyházkerületi elnökség veti fel. A „Korán sötétedik” nemzet-, egyház-, vallásellenes, hitetlen életfelfogású, földosztó, pacifista. Megcsúfolja az ősi tradíciókat. Alattomosan forradalmi hangulatot áraszt. Izgat. A szovjet propaganda kezére játszik, ami ezért minden pénzt megadna. És Szabó Zoltán előszavával ezeket támogatja! Hiszen azt írja, hogy a szerzők látják „drága magyar glóbuszunk korhatóságait”. Tudják, hogy „a tegnap hordaléka a holnap szent plántálásának kövérítő, csíráztató, termőerejű kurzusa.” Látásaikat nem rózsaszínű szemüvegen át nézték, álmukat nem rózsalevéllal töltött párnán álmodták. Áligazság, hogy az ifjúság csupa idealitás”.

Az egyházkerületi felsőség fegyelmi vizsgálatot rendelt el, 1933. január közepén Szabó Zoltán, Kárász József és Nagy István ellen. Levezetését Mátyás Ernő közigazgatóra bízták, aki ezt a bántó feladatot székel szívésséggel, vagy ahogyan diákos elismeréssel hangoztattuk: „evangéliumi góbésággal” és az előljárásság értetlensége miatt, egyre elszomorodóbb keserűséggel látta el. Megállapította: az író növendékeknek bármilyen komor a világ - és életszemléletük, a lelki élet és a szociális nyomor megrajzolására való törekvésükben bőven akad használandó”. Romlottságról nincs szó náluk. Inkább olyan konfliktusokról, „melyek nem arra valók, hogy büntessenek, hanem hogy gyógyító orvos keze alá adattassanak”. A teológiai kar Mátyás Ernővel a védelemben szolidáris maradt. Vasady Béla bibliai, igei, Trócsányi József jogi érvekkel támogatta „a veszélyes” ügy elsimítását. Körvonalázódott, hogy három autonómia megvédése áll előtérben: a lelkiismeret- és szólás örök, a Főiskola százados belső és a perbe fogottak személyi szabadsága. A teológusok közül választott, jegyzőkönyvileg kihallgatottak: Bakos Zoltán, Hegedüs Imre, Koncz Sándor, Orbán József, Palumbo Gyula a vádlottak pártjára álltak. „A szociális kérdés benne remeg az ifjúságban”. A hitetlen versek sem okoznak kárt, „mert van elég hitelesség bennük”.

Szabó Zoltán a rákényszerített védekezésben, sűrű gépelt lapok során kifejti, hogy megértő, azonosuló lelkigondozással foglalkozik az ifjúsággal. Öröndetes, ha az akar valamit. Még akkor is, ha csak „diszharmonikusan tud harmonikus” lenni. A könyv nem kifogástalan. Azonban „az életszépítés sok íratlan törvénye közül az

egyik legfontosabb szabály, hogy a jó szó sohasem maradjon kimondatlan”. Széchenyi szerint: több joga van szidni bennünket annak, aki szeret, mint aki gyűlöl. A társadalmi kritika elengedhetetlen, ami össze kell hozzon bennünket. Úgy, mint ahogyan ebben megegyeznek a számtalan ponton különböző Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, a több oldali és konzervatív Zilahy Lajos. Tegyük magunkévá Imre Lajos neves kolozsvári tanárnak az ifjúság válságára vonatkozó kifejtéseit. Világunk válsága és nyomorúsága sok helyen tükröződik. Hogyne visszénylne a fiatalságból, amelyik szélsőségesen eltévedhet ugyan, mégis szeretni kell a jó irányba fordítás reménységével. Szabó Zoltán úgy emlegette Imre Lajost, mint “a magyar reformárus gyakorlati teológia egyik tornyát”. Vallásos téren – mutatott rá Szabó Zoltán – a magyar irodalom széles ágai mutatják, hogy az ateistának tartott versek megítélésénél nélkülözhetetlenek Makkai Sándor erdélyi és Ravasz László dunamelléki püspöknek (az Ady Endre költészetét elemző) a “Magyar fa sorsa” című könyvben, illetve az ehhez fűződő reflexiókban elemzett szempontjai. Szabó Zoltán a “Korán sötétedik” elfogadhatóságára nézve utalt az elismerő megértést tanusító, jóakarató kritikákra. Közöttük az ösztönzést tartalmazó Balázs Gyözőére, aki a miskolci református gimnáziumban az ország egyik legkitűnőbb vallástanára s az utóbbi évek elismerten legjobb teológus anyagát irányítja Sárospatakra.²⁰

Az egyházkerület vezetőségét felháborította, hogy a teológiai kar Nagy István és Kárász József ellen a jótétemények megvonásával és a megrovással enyhe büntetést szabott ki, Szabó Zoltánt pedig nem marasztalta el. Amikor mi – az ifjúság – olyan értesüléseket szereztünk, hogy az egyházkerületi elnökség célja Szabó Zoltán menesztése állásából, a teológiai kart erősítő összetartozásból kijelentettük: valamennyien elmegyünk Budapestre és Debrecenbe, ha Szabó Zoltánt tanárságától megfosztják.

Az eljárás huzavonája alatt nyilvánvalóvá lett, hogy az egzisztenciális elmarasztalás mellett Farkasfalvi Farkas Géza egyházkerületi főgondnok és Enyedy Andor egyházkerületi főjegyző kardoskodtak. Farkas István püspök felcsattanásai megértőbb lelket takartak. Tudtuk, hogy Farkas István elismeri Szabó Zoltánnak az ifjúság iránt táplált nagy szeretetét. Értékeli, szereti őt. Többek között olyan “apróságért” is, hogy Szabó Zoltán Farkas István püspökségének kezdetével indítványozta a segédlelkészek kibocsátásnak, az exmisszióknak a szülők, rokonság, barátok, az egyházkerületből, sőt távolabbról meghívandók, a helyi gyülekezet, a kollégium jelenlétével történő, az addigi gyakorlatnál jóval kiemeltebb ünnepélyességét. Ez a püspök személyes szolgálatának bekapcsolásával, 1932-től, ebben a felemelően “seregletes” keretben történt. Farkas István püspökben reménységünket erősítette az az eset, amikor ő és Farkasfalvi Farkas Géza főgondnok, mint egyházkerületi elnökség megjelentek a teológián. A kisáhitat-teremben a teológiai karral összegyülekezett ifjúságnak Farkas István püspök alapos “fejmosást” tartott a “Korán sötétedikkel” felszínre dobott forradalmi megmozdulások ellen. Farkas István a nála megszokott “magyaros”; “muskáti ablakos, hamuba sült pogácsás” indulattal oktatott és szidott minket. Szónoklata néha ránk zúduló dühökbe csapott át. Mi azonban éreztük, hogy

felhevült "erőlködése" nem annyira nekünk szól. Inkább főgondnok elnöktársa előtti álcázás. Az ifjúságra öntött harag – védelem Szabó Zoltán számára. Hiszen Farkas István püspök "magyar fajtája" iránti szociális érzéke széles körben ismert volt.²¹ Bizodalomukat Farkas Istvánban növelte az adhortáció utáni jelenet. A teremből kifelé tódulásunkban a folyosón úgy, hogy mi diákok halljuk, az elől menő püspököt és főgondnokot kísérő Mátyás Ernő igazgató, nyilván számunkra bátorításul ezt mondta a püspöknek: "Olyan mérhetetlen jóságtól sugárik Főtiszteletűséged haragtól izzó arca". Mátyás Ernő abban a helyzetben a szeretet finom diplomáciájával apellált arra, amit mi magunk között így emlegettünk: "Farkas István püspök úr belekapaszkodik saját jó szívébe és valahogy kiegyensúlyozódnak szeretett tanárunk körül a buktató hepehupák".

Ugyanez alkalommal, kicsit később játszódott le az akkori helyzetre jellemző epizód. Négyen ballagtunk a folyosón. Szembe talákoztunk Mátyás Ernővel és Farkasfalvi Farkas Gézával, aki mérges arcú főgondnokként magyarózott az igazgatónak. A hangulat enyhítésének kedélyes szándékával az igazgató bemutatott minket a főgondnoknak. Ő a Kecskés József, Kiss Péter, Koncz Sándor nevekre rá se hederített. A negyedik: Vatai László neve hallatára megenyhülve, felütötte a fejét. Kérdezte: melyik vattai Vattayakból való, a borsodi, nógrádi, szabolcsi vagy más ágazatból? A mi Vatai Lacink, nem lévén sem főnemesi, sem nemesi ágazat, csupán köztünk Adyt legalaposabban ismerő plebejus, a "legpléhebb" arccal felelte: a vasutas vataiakból vagyok. Apám MÁV altiszt Egerben.²² Utána láttunk egy megütözéstől elképedt főt, aki hirtelen huszárosan sarkon fordulva faképnél hagyott bennünket. Farkasfalvi Farkas Géza, mint általában abban az időben a mágnás ifjak, a katonaságnál huszártisztként szolgált, lévén az a "legelegánsabb fegyvernem". Mi pedig öten: az igazgató és négy diák. a Patakon egyáltalán nem szokatlan tanár-diák együttesek huncut nevetésével, nem győztük kikacagni magunkat. Mátyás Ernőre ilyenek miatt is mindig úgy néztünk fel, mint aki nagy és apró módszereiben hivatása megérdemelt magaslatán álló igazgató.

Szabó Zoltánnak nagyon fájt az országosan ismert és Patakon ugyancsak nagyrabecsült Enyedy Andor viselkedése. Előttünk, diákok előtt érthetetlennek tűnt, hogy e kiállást igénylő hercehurcában Enyedy Andor miért nem társult a püspök érezhető jóindulata és a teológiai kar mentő akarata mellé, amivel a helyzet egységesebben könnyebbült volna az akadékoskodó főgondnokkal szemben. A rejtélyt a lenyűgöző lexikális tudású és fogékony diákkorunknak egyik tudatosan tanulságos pataki szemnyitogató: Gulyás József főkönyvtárnok oldotta meg. Az emberi esendőség egyszerűségével rámutatott a pozícióharcban az árnyalt hatalmi helyezkedésre. A nagykönyvtárban, az olvasni bejáró teológusoknak elővette a Sárospataki Református Lapok 1918. évfolyamát. Megmutatta a decemberi számban Enyedy Andor haladó cikkét. Többek között ez olvasható benne: "Hiszem és tudom, hogy egyházunk egyetemes közvéleményében a forradalmi vívmányok örömteljes fogadtatásra találnak... Örülünk a vallás-, vélemény- és sajtószabadságnak, a közművelődés, felvilágosodás terjesztésének".²³ Gulyás József elmondta: mivel Enyedy Andor

a forradalom mellé állt, a cikk előbukkanásától félhet. Azért is, mert Baltazár Dezsőt támadja benne, aki mint 1911 óta tiszántúli püspök, 1917-től a Zsinat, 1918-tól a Konvent lelkészi elnökeként viseli jelenleg református egyházunk legmagasabb méltóságát. Ezzel magyarázható, hogy a cikk a Nagykönyvtár több duplum példányából ki van tépve. Feltételezhető, hogy maga Enyedy Andor szaggatta ki vagy távolította el mással. Könnyen megtehetette, mert a 20-as évek elején a szomszédban, Sátoraljaújhelyben lelkészkedett. Enyedy Andor 1918-as, s következtethetőleg 1919-es forradalmi véleményét ellensúlyozandó, mint "ügyes ember" az egyházkerületben a most futó politikai hatalmat képviselő, feudális gondolkodású Farkasfalvi Farkas Géza császári és királyi kamarás, felsőházi tag mellé áll. Enyedy Andor ezzel biztosítani kívánja személyes befolyását és megnyerni segítségét, hogy a betegeskedni kezdő Farkas István utódja ő legyen a püspökségben. Jó előre kilövi az egyházkerületben, sőt az egész országban rendkívüli népszerűségnek örvendő Szabó Zoltánt, akit magával szemben fiatal titánnak láthat.

A nagyobb veszély úgy hárult el Szabó Zoltán feje fölül, hogy az egyházkerület elnöksége – valószínűsíthetően Farkasfalvi Farkas Géza főgondnok és Enyedy Andor főjegyző, püspökhelyettes "forszírozására" – Szabó Zoltánt dorgálásra és súlyos pénzbüntetésre ítélte, amit fizetéséből hosszú éveken át levontak. A teológiai tanári kar és az ifjúság nagy szomorúságára a két teológust azonban ki kellett csapni.

Tekintsünk még továbbra a "Korán sötétedik" tükrének sötét foncsorozása mögé. A dorgálás és pénzbüntetés mellett ugyanis kifejednek a Szabó Zoltánra boruló, fenyegető alkonyati árnyak, melyek tuskékké hegyesednek. Fertőző szúrásaikkal a szellemi vérmérgezés tüneteit rajzolják jellemzésül a korra.

Szabó Zoltán "Az ifjúkor lélektana és az ifjúság lelkigondozása" című, Debrecenben 1932-ben megjelent műve alapján, az év decemberében doktori szigorlatot tett a debreceni egyetem teológiai fakultásán, summa cum laude fokozattal. Révész Imre kari dékán értesíti a pataki teológiát, hogy mivel Szabó Zoltán iskolai tanulmányait mindig kitűnő eredménnyel végezte, "a debreceni egyetem hittudományi kara felterjesztést tett illetékes tényezőkhöz az irányban, hogy doktorrá avatása sub auspiciis gubernatoris történjék". Ennek jelentősége abban emelkedik ki, hogy a debreceni teológiai fakultásnak s egyúttal református egyházunknak "Szabó Zoltán lenne az első sub auspiciis doktora Magyarországon".²⁴ A szokásos hivatali úton gördülő felterjesztést megakadályozta az egyetemi tanács. Hogy ennek egy vagy több tagját ki tájékoztatta a Szabó Zoltán körül támadt tisztáninneri bonyodalmakról, homály fedi. Noha az előzőekből láthatjuk, hogy az itteni vezetők közül néhányból nem hiányzott a rosszindulat. A gyűrűs doktorátus megakasztása annyira jutott, hogy a debreceni egyetemi tanácsban a Szabó Zoltán esetében megkérdőjelezték magát az egyszerű doktorrá avatást is. Révész Imre teológiai kari dékán páratlan tekintélyének köszönhető, hogy a kiemelt ünnepélyesség kútba esése árán, a summa cum laude avatás megtörténhetett. Szabó Zoltánnak érzékenyen mart a lelkébe, hogy ellene tüsténkedett Szentpéteri Kun Béla jogprofesszor, akit Szabó Zoltán egyetemese egyházunkon belül nagyra becsült. Szabó Zoltánnak a debreceni egyetemi tanács e

magatartása miatt ment el a kedve attól, hogy további tudományos fokozatként a szándékolt egyetemi magántanárságot, a teológiai doktorátus után megszabott leg-rövidebb időn belül, megszerezze.

A "Korán sötétedik" zajlásaival egy időben nyomtatták Sárospatakon Szabó Zoltán "Testamentum" címen megjelenendő prédikációs gyűjteményét. Nemcsak a kötet további szedését tiltották be, hanem a már kész öt ív megsemmisítését éppúgy elrendelték, mint a "Korán sötétedik" fellelhető példányait. Közben kritikai hangja miatt a Sárospataki Ifjúsági Közlönynek főleg az 1932. évi október-novemberi számai sem tetszettek az uralkodó fejéseknek. Annyira nem, hogy Kalmár Lajos teológus felelős- és Bodnár István tanítóképzős társszerkesztőt, az ifjúság tiltakozása ellenére, leváltották. A lapot átmenetileg beszüntették.²⁵ A teológusok és tanítóképzősök nyugtalanságot keltő, illegális mozgolódásait némelyek összekapcsolták a Sárospatakon a 30-as évek előtti és folytatólagosnak feltűnő, baloldalinak tartott szociális vonallal, melynek fémjelzőiként előttünk Andreánszky István, Bertók János, ifj. Marton János, Rácz György és Rácz István felsős gimnazisták nevei váltak ismertekké. Őket akkor személyesen többen azért nem ismerhettük, mert tanulmányaikat Patakon részben a mi odakerülésünk előtt befejezték. Később barátilag én mind az ötükkel megismerkedtem.²⁶

Ezt a helyzetet Szabó Zoltán kárára nehezítette, hogy a budapesti sajtóorgánumok közül mindig akadt olyan, amely kedvezőtlenül kommentálta az egymással összefügghető, "kommunistagyanúsnak" nevezett szervezkedéseket. E konglomerátum Szabó Zoltánra azzal járt, hogy őt a belügyminisztérium a megfigyelendők nyilvántartási listáján szerepeltette. Ez akkor derült ki, amikor Vasady Béla szerkesztésében, az 1935-től Debrecenben megindult, "Igazság és Élet" lelkipásztori és nevelői folyóirat, jó előre, egyik társszerkesztőnek Szabó Zoltánt szemelte ki. Ő a szükséges engedélyt a szerkesztőségnek az állami hatóságokkal való hosszas vitája után kaphatta meg. Mégpedig csak úgy, hogy a legkülönbözőbb oldalakról nagyon elismert Révész Imre a miniszterelnökség sajtóosztályán személyes garanciájával jött állt érte, mint "országos hírű tanárért".²⁷

A "Korán sötétedikkel" támadt vihart Szabó Zoltán előttünk gondolatainak gyakorlatilag mozduló és mozdító szárnyütésével viselte. A szenvedését mélyítő próbákat Krisztus-misztikája hitbeli, értelmi, érzelmi teljességében fokozott életigenléssé dolgozta fel. Ennek két kivetítődését érintem: teológiai disszertációja a gyakorlatban és kiszélesült gyakorlati teológiája címen.

Teológiai disszertációja a gyakorlatban (...) ***

Jegyzetek

* 1982 októberéről van szó.

** A református közművelődés sokak számára ma is eleven emlékü, fáradhatatlan szervezői, tanár és tanítvány, együtt üzennek a nemréget és a mát határoló ködfátylon át. A most

először közölt írás húsz éve készült. Az akkori jelenre utaló, sokszor érdekesen óvatos fogalmazás mára kortörténetté vált. A szövegben és a jegyzetekben élőként hivatkoztak közül többen már elmentek a minden élők útján. A tanulmány szerzőjéről, Koncz Sándor sárospataki teológiai tanárról lásd: Zempléni Múzsza I. évf. 3. szám, 46. o. Ez volt az utolsó, töredékes, ám különösen adatgazdag tudományos dolgozata; eredeti címe: "Szabó Zoltán emlékezete". A nagyívű munkából írásban csak a Szabó Zoltán pályakezdetéig terjedő rész készült el. A hivatkozott ünnepség 1982. november 25-én volt Sárospatakon, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeiben. Erről Koncz Sándor a Reformátusok Lapja 1982. december 12-ei számában számolt be. Az Egyházkerület Elnöksége akkor: Kürti László püspök és Újszászy Kálmán főgondnok. Az előadást a szerző 1983 tavaszán formálta végleges tanulmánnyá. Minimális javításokkal, eredeti stílusában adjuk közre. A csillaggal jelölt jegyzeteket a szellemi hagyaték gondozója, dr. Koncz Gábor készítette.

Szabó Zoltán (1902–1965) ma elsősorban mint a Sárospataki Népfőiskola előkészítője, Újszászy Kálmánnal (1902–1994) együtt elindítója, sokak számára meghatározó élményű és emlékü szervezője ismert. A nagy neveket olykor még közirók is összekeverik, így megemlítem, hogy nem azonos "A tardi helyzet", a "Cifra szomorúság" és más híres szociográfiák szerzőjével, a népi író Szabó Zoltánnal.

Dr. Szabó Zoltán 1902. november 24-én született Alsószuhán. 1920-ban érettségizett a Sárospataki Református Főgimnáziumban. Teológiai tanulmányokat Sárospatakon, Berlinben és Utrechtben folytatott; lelkészi oklevelet Sárospatakon kapott, 1926-ban. Ez év októberétől sátorlajjaujhelyi vallásoktató segédlelkész. 1926–1952 között Sárospatakon teológiai helyettes-, rendkívüli- majd rendes tanár. Summa cum laude minősítéssel doktorált Debrecenben. Neki köszönhető a sárospataki teológusok ifjúsági munkájának megszervezése: falujáró mozgalom, csellengő gyermekek felkarolása, útépitő tábor, a cserkészlet fellendítése. 1935-36-ban a Sárospataki Népfőiskola elindítója, a teológiai oktatás modernizálásának kezdeményezője. Tagja volt a Cserkészszövetség országos vezetőségének. 1942-1945 között egyházkerületi főjegyző is volt. 1939-ben, Teleki Pál személyes felkérésére, vállalta a képviselőjelöltséget; a zempléni kerületben mandátumot nyert. Ezért 1945-ben letartóztatták; az elítéléstől a népfőiskolások kiállása óvta meg. 1930-ban házasságot kötött Rác Irénnel, aki 1931-ben, fiatalon meghalt. 1945-ben Szabó Annával kötött házasságot (akit, református körökben "Médi néni"-ként tisztelünk); gyermekeik Anna (1946) és Mária (1948). A Sárospataki Református Teológia megszüntetése után 1953-1956 között Ófehértón, 1957-1965 között Noszvajon volt lelkész. 1965. február 21-én hunyt el.

Koncz Sándor mint református teológust értelmezte Szabó Zoltán életét és munkásságát. A befejezetlen tanulmány kéziratos jegyzetei is arra utalnak, hogy a közéleti személyiséget, az oktatási reformert, az ifjúsági munkatábor- és népfőiskola szervezőt, a politizáló tanárt, a teológiai gondolkodó gyakorlati megnyilvánulásaként kívánta bemutatni. Korábbi, szemléletében párhuzamos írásként lásd Koncz Sándor: Comenius teológiája (in: Bibliotheca Comeniana III. Comenius és Magyarország, Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 1990. 86-102. o.)

1 Lt. - Kisgyűjtemény M. Marton János

2 Lásd: Szabó Istvánról adatok Kta 642. - Igazgatói kiténtetése Kta. 642/4. 1935. dec. 20. Farkas István püspök aláírásával. - Szabó István 1901-től tanító Alsószuhán, 1903-36

Hernádszentandrás, ahol énekkart vezet és Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetet szervez. Részt vesz a Csobád és Vidéke Hitelszövetkezet megszervezésében. - Kiss András, a hernádszentandrási 1919-es direktórium elnökének fia, hálásan emlékezik meg róla a Népszabadságban, 1957-ben. - Balogh Zoltán cserépfalui református lelkész közlése szerint, Szabó Zoltán nagyapja Ragályon kovács volt, ahol Mikszáth Kálmán szóhasználatát követve, "hályogkovácsnak" nevezték, mert bicskával sikeresen operált hályogot. Ezt ő ragályi lelkipásztorsága idején hallotta többször emlegetni. - Szabó Zoltánra életrajzi adatok találhatóak: főleg Kt a 638. és 640/1-131., Ért 1912-1949., Kszj., Tej., Tkj. nyomtatott vagy kéz-, gépirásos sorozatokban Tgy. Nagykönyvtárában, Lt-ben, Természetesen a sárospataki főiskolai igazgatótanácsi, gazdasági választmányi és más jegyzőkönyvekben Lt-ben és a Kt mintegy 2 méter terjedelmű Szabó Zoltán-hagyatéknak. - Egyéni tapasztalataimra, egykorú feljegyzéseimre vele kapcsolatban azért támaszkodhatom, mert 1931-35-ben tanítványa, 1935-36-ban főiskolai széniorként segédlelkésze, 1947-51 között teológiai tanártársa voltam. Ófehértói és noszvaji lelkipásztori szolgálata alatt barátként többször meglátogattam, folyamatosan leveleztem vele.

3 Reformátusok Lapja 1981. november 29. XX. évf. 48. szám 3. o.

4 Kt. Sz.n. Kardos Béla 1982. december 3-án Koncz Sándorhoz írt 5 gépelt lapnyi visszaemlékezése. Itt olvasható, hogy 1921 ősztől létrehozták a sárospataki tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapatát, miután Hegyaljai Erő néven a gimnáziumi cserkészcsapat már működött. Kta 639/102. - Feljegyezzük, hogy Kardos Béla szerint Szabó Zoltán, mint teológus diák az akkori teológus internátus, a későbbi Kis Internátus I. emeleti, bal szélső szobájában lakott, mely sok diáknak lelki-szellemi otthona volt. "Szabó Zoltán teológus szíve és az ablak alatt álló néhai tulipánosládája mindig nyitva volt a lelki és testi éhezők előtt". Belőle "otthon vászonba takart hatalmas kenyérből szelt karaj... /a gépesítés korszakában már elfelejtett ízű/ zsíros kenyér vagy a cserépfazékból kanállal kikapart szilvalekvár, a vászontarisznyából pedig apró, krumplis pogácsa... feledhetetlen testi-lelki-szellemi ízek áradata ömlött... a mindig mindenre éhes odaszokottakra". - Egyébként ezekre Újszászy Kálmán is emlékszik, aki szobatársa volt Szabó Zoltánnak, mint egy évvel lejjebb járó teológus.

5 At 23. 1953. sz. alatt van, mint ritkaság, ha ugyan nem egyedüli darab a Magyar Református Diákok Soli Deo Gloria Szövetségének alapító jegyzőkönyve. Valószínűleg Szabó Zoltántól került ide.

6 Ért. 1921-22. 18. o.

7 Benke Kálmán nyug. zempléni esperes közlése. Kt. Sz. n. elhelyezve. Benke István korán elhunyt hernádszentandrási lelkipásztor fiai közül három, mint sárospataki diákok, lelkipásztorok lettek. Benke József Hejőpapiban, Benke Kálmán Ondon, dr. Benke Imre a tiszáninneri Móráról átment a Tiszánúlra. A gyermekeket az Abaújszántóra költözött özvegy nevelte. Itt később az ideköltözött Szabó Istvánnéval, Szabó Zoltán édesanyjával: Ablonczy Máriával, mint a hernádszentandrási tanító özvegyével, igen jó barátságot ápolt.

8 Kt a 640/14.

9 Zoványi Jenő: Cikkei a "Theologiai Lexikon" részére a magyarországi protestantizmus köréből. Kézirat gyanánt. Budapest, 1940. 330. o.

10 Ért 1918-21. 6. o. - Tej 1926/12/d. 85. 1.

11 Tkj 1927. máj. 9./14. - kt 124. sz. 3. 1.

12 Ért 1931-32. 11. o. - Emlékkönyv a Sárospataki Református Főiskola fennállásának négy-százados ünnepén. Budapest, 1932. 67-8.1. - Kszj 1932. jún. 10. /188. pont. - Szabó Zoltán első felesége Rácz Irén volt. Házasságot kötöttek 1930. júl. 8. Meghalt 24 éves korában, 1931. augusztus 21-én Debrecenben. - Az alapítványt olyan teológiai akadémiai és gimnáziumi ifjú kapja, aki szelíd, szeretettel teljes, szeretetre méltó, jó magaviseletű és előmenetelű. - Szabó Zoltán gyászát én Majoros István harmad éves teológustól hallottam. Ő egyike volt azoknak, akiket Szabó Zoltán apja Hernádszentandrásról küldött Patakra. Majoros Istvánnal, mint falusival, én, mint diósgyőr-vasgyári városi ipari proletár-ifjú barátságot kötöttem Patakra jövetelem utáni első napokban. Ő, a mélyen hívő és teológiailag nagyon tájékozott hívta fel figyelmünket Szabó Zoltán szenvedést, halált, életigenlést egybekapcsoló Krisztus-misztikájára. S arra, hogy a szenvedés bibliaiailag táplálék. Egzisztenciálisan Majoros István is átélte ezt. Beteg volt. IV. éves korában meghalt. "Tipikus pataki diák volt, tiszta lelkű, szerény, tartózkodó, hűséges, szorgalmas, édesanyjának egyetlen reménysége, diáktársainak legjobb barátja". Ért 1932-33. 12. o. - A miskolci református gimnázium érettségijével 1931-ben a következők kerültünk a pataki teológiára: Biró Sándor /budapesti gimn. igazgató, az Eötvös Tudományegyetemen latin docens/, Fehér Zoltán /korán elhalt/, Iglay Ferenc /sajóecsegi lelkész/, Harangi László /USA-ban egyetemi tanár/, Kecskés József /hernádszentandráson lelkész/, Koncz Sándor /Sárospatakon teológiai tanár/, Nagy Imre /fügödi lelkész/, Tóth Lajos /miskolci Gyógypedagógiai Intézet-i igazgató/. Ekkor jött első évre Kiss Péter /bánhorváti lelkész/, aki ugyan Sárospatakon érettségizett, de miskolci diáknak is számítottuk, mert több éven át ott járt velünk. Tehát ő volt a kilencedik, mint "tiszteletbeli" egykori miskolci osztálytársunk. Mint miskolci diák igen összetartott velünk, valamennyiünk pataki diáksága alatt.

13 Id. Emlékkönyv. 58. o.

14 Ravasz László: Az igehirdetés elmélete. Homiletika, Pápa 1915. Tóth Károly: Az Isten beszéde, a történelmi tanulságok és a hit = Confessio 1982/4. szám 39.o. stb. Vigh Árpád: Retorika és történelem, Budapest, 1981. Különösen a 352-373. o.

15 Szabó Zoltán: Igehirdetésünk revíziója, Sárospatak, 1934. - Az itt következő adatok kisebb része Martin Miklós egykori pataki szénior, radostyáni, tiszacsermelyi, jelenleg Sárospatakon élő nyug. lelkész személyes emléke, nagyobb részben az én személyes emlékem.

16 Szabó Zoltán: Így szól az Úr, Sárospatak, 1933.

17 A "Korán sötétedik" ügyről részletes feldolgozás készül a Lt anyag felhasználásával is. Tkj 1932. december 17/4., 1933. január 16., január 25., január 27., február 1., február 2., március 10.

18 Korán sötétedik, Sárospatak, 1932. 103. o.

19 Lt. Tkj 1932. december 17/4.

20 Imre Lajos: Az ifjúság válsága, Nagybánya, 1930. - Makkai Sándor: Magyar fa sorsa. A vádolt Ady költészete, Soli Deo Gloria kiadása, Budapest, 1927. - Ravasz László: Ady vallássossága. A Thábor hegy ormán. Beszédek, cikkek, előadások, Kolozsvár, 1928. 129. skk.o.

21 Farkas István: A magyar fajta védelme, Sárospatak, 1934. - Tihanyi Endre: A "falujáró" püspök = Reformátusok Lapja, 1982. szeptember 19., XXVI. évf. 38. szám.

22 Vatai Lászlóról mai méltató idézet: "Vatai László volt az SDG legkiemelkedőbb embere, önálló gondolkodója, több elévülhetetlen filozófiai, irodalomkritikai művet írt. Csak sajnálni lehet, hogy az első koncepciós pernek minősült eljárásban őt is meghurcolták, s bizalmát

vesztve nem idehaza fejt ki nagyszerű képességeitől és felkészültségétől kitelhető munkásságát". Lásd: Sebestyén László: Emlékezés az 1942. évi ifjúsági egységtalálkozóra = *Confessio*, 1982/2. szám 24. o. - Feljegyezzük, hogy Király István akadémikus, egyetemi tanár, irodalomtörténész figyelmét pataki diák korában Vatai László hívta fel Ady Endrére akkor, amikor Király István, mint kisdíák mendikációba kísérte a legátus Vatai Lászlót és a vonatos, gyaloglásos utakon Vatai Ady verseket szavalt, idézett Királynak. Sok más művük mellett mindketten irodalomtörténetileg méltányolt köteteket írtak Adyról. - Vatai László: *Isten szörnyetege*, Washington, 1963. - Király István: *Ady Endre*, 2 kötet. Budapest 1970.

23 Sárospataki Református Lapok, december 1-8., XIV. évf. 48-9. szám 238. o.

24 Tkj. 1932. december 17/2., 1933. január 10/2. pont.

25 Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1932. XLVIII. évf. október-novemberi szám.

26 Adalékel róluk. Andreánszky István a Népszava munkatársa volt. A felszabadulás után, 1945-ben a belügyminisztérium politikai osztályának vezetője. A koncepciós perek idején Belgiumba menekült. (Ma már a feldolgozások különbséget tesznek a disszidensek és az életük megmentése érdekében az országból elmenekültek között.) - Ifj. Marton János a felszabadulás után az iparügyi minisztérium államtitkára volt. Mivel öt nyelven beszélt, az arab országokkal ő kötötte az ipari jellegű államszerződéseinket. A Rajk-per idején a recski rézbányába deportálták, feleségét és két gyermekét pedig a Hortobágyra. Rajk rehabilitálásával őt is rehabilitálták, s mivel ő még élt, az IBUSZ-nál kapott vezető beosztást. Ennek bécsi magyar részlegét vezette. - Bertók János, Bertók Béla munkácsi református püspök fia. Amikor Munkácson a bevonuló orosz csapatok üdvözlésére sietett, mint baloldali, félre értett helyzet miatt "begyűjtötték" az utcáról hadifogolyként, s kivitték a Kárpáton túlra, ahol nem sokára meghalt. - Rác István a felszabadulás után Sárospatakon működött a szabadművelődés munkájában, majd a békéstarhosi zeneiskolában. Világhírű fényképésszé lett Svájcban, majd Finnországban telepedett meg. Külföldi fényképész munkássága elismerésül a hazánkban bekövetkezett tisztulás éveiben itthon is kiállításon mutatták be elismert működését. Rác György ismert építészmérnök Budapesten.

27 Kt a 640/131, 128/4.

*** Az írás itt örökre abbamaradt, 1983 márciusában; a lap alján, az írógépbe indigós másolattal befűzve. A jegyzetek 27-ig elkészültek. A kézzel és géppel írt további vázlatpontok, töredékek várják a szisztematikus feldolgozást. Levélben érdeklődőknek – a szerkesztőség közvetítésével – készséggel rendelkezésre bocsátja a jogörökös; szakdolgozati, cikk- vagy tanulmány jellegű feldolgozásra. Erre Koncz Sándor halála után Szabó Lajos református lelkészt, teológiai tanárt, néprajzi író, Szabó Zoltán unokaöccsét akartuk felkérni, ám az idő az ötletet elsodorta, s már ő is elköltözött.

A jegyzetekben használt rövidítések jegyzéke:

At. - Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Adattár

Ért. - Sárospataki Református Főiskola Értesítője. Nyomtatott.

Kszj. - Sárospataki Református Főiskola Köziskolai Székének jegyzőkönyve. Lt.

Kt. - Tgy. Kézirattár

Tej. - Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei

Tkj. Sárospataki Református Főiskola Theológiai Karának jegyzőkönyve. Lt.

Dobay Béla

A kuruc kor népünk és nemzetiségünk költészetében, zenéjében

Kuruc kor, kuruc költészet, kuruc zene

Történelmünk legnagyobb fejezetei közé tartozik a kuruc kor. Ki ne tudná, hogy szűkebb értelemben azt a negyven esztendő nevezük így, amelynek két dermesztő évszám a határköve: 1671 (amikor a Wesselényi-összeesküvés résztvevőit kivégzik) és 1711 (amikor II. Rákóczi Ferenc hadai Nagymajténynál leteszik a fegyvert)? A kuruc kor időtartamát tekintve azonban nem szabad ilyen merev határköveket kijelölni, mert ehhez – tágabb értelemben – hozzátartozik a kuruc mozgalom előtörténete és utóélete (kulturális vonatkozásban is).

A Mohács után három részre szakadt, történelmi határain belül két ellenséggel viaskodó ország egymást váltó nemzedékeinek marcangoló kérdése: veszedelmes szomszédai közül melyiket nyerje meg a magyarság a másik ellen? A németre építsen a törökkel szemben, vagy a törökre a német ellen?

A körülmények aggasztóak. Már Bornemisza Péter a *kevély némötök* és a *fene törökök* miatt sanyarú magyar életen kesereg. Névtelen költőink ajkán a fájdalmas élmény szava hangzik:

„Rajtunk török dül, rajtunk német jár,
Tűz-vassal pusztul ember és határ;”

Gazdasági, társadalmi, politikai viszonyaink – a kapkodó Habsburg- vagy török orientáció folytán – egyre romlanak. Legjobbaink szívébe-eszébe már a nemzethalál látomása férközik, mikor Zrínyi Miklósból és a melléje sorakozó köznemességből kipattan a merész történelmi terv, hogy Magyarországnak *két pogány*: a török és német közül egyiknek a szövetségét sem szabad választania.

A Zrínyi által Mohács utáni történelmünkéből levont fontos tanulságot felháborító és tragikus fejlemények igazolják: az 1664-es vasvári béke, amely – Habsburg győzelem ellenére – török kézen hagyja a Felvidék kulcsát, Érsekújvárt és Erdély kulcsát, Váradot; az „alkotmányvédő” 1670-es Wesselényi-féle összeesküvés, amelyet könnyörtelenül felgöngyölítenek; Sporck és Spankau, Kobb és Karaffa véres örvongése, amelytől – az egykorú fohász szerint – Isten őrizzen! Thököly függetlenségi harca, amelynek – a magyarországi török uralom összeroppantásával – az Ausztria védelmében fellépő Keresztény Liga csapatai adják meg a kegyelemdőfést.

A megosztott nemzet szeméi végzetes ok-okozati összefüggésekre nyílnak rá: Erdély, a Kelet és Nyugat felé mérsékletet parancsoló fejedelemség – II. Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata következtében – hanyatlik. A vakmerő vitézek – mint amilyen a népköltészetben is megörökített Kádár István vagy a fejedelem unokaöccse, Rákóczi László –, akik a haragvó török-tatár hordákkal felveszik a harcot, elpusztulnak. Az erejét veszített

Erdély nem emelhet többé szót a népnyúzó, rekatolizáló és germanizáló Habsburg monarchiánál a hazai érdekek védelmében... Bécs mégis elszámítja magát. Mikor azt hiszi, a csapások megtörték népünket és nemzetiségeinket, a lét- és vagyonbizonytalanságba taszított társadalmi osztályok és rétegek tagjai: a kurucok előbb (bár nem nagy egyöntetűséggel) a "kétfrontos harcra" – török- és németellenes küzdelemre – rendezkednek be; utóbb (a török világ megszűnésekor eléggé egyértelműen) vállalják a Habsburg-ellenes "szent háború" szolgálatát...

Ennek a nehéz és hősi kornak értékes tükré a kuruc költészet. Életrhívója: a külső és a belső kényszer, a személyi és közösségi ihlet. Létrehozói: nemesek és parasztok; protestánsok és katolikusok; írástudók és írástudatlanok – magyar és nem magyar ajkúak... A kuruc költészet fogalma (Thaly Kálmán óta) mégis csak nálunk van benne a köztudatban. A szlovák kultúrtörténet nem él vele; a rutén kutatók sem vették át; a román és szerb szaktudományban sincs nyoma. Pedig sok szlovák, rutén, román és szerb nyelvű kuruc vers létezik... Igaz, újabban a kuruc költészet kifejezés helyett nálunk is a kuruc kor költészete elnevezés járja, anélkül persze, hogy egyszer s mindenkorra meg tudnánk határozni: *"vajon a kéziratos énekeskönyvekben megőrzött vallásos, szerelmi s alkalmi versek közül melyek keletkeztek a kuruc korban."*

Ugyanez áll a dallamokra is. Sőt, fokozottabban. Szabolcsi Bence még a kuruc zene megjelölést sem tartja szerencsésnek. *"Ilyen néven összefoglalható, zeneileg egységes stíluscsoportot ugyanis nem ismerünk; kitűnik, hogy kuruc zene név alatt azokat a többé-kevésbé régies dallamokat foglalja össze a köztudat, melyeknek szövegeit a kuruc mozgalmak idejére, 1660-1720 közé szoktuk datálni."*²

Így hát feltehető, hogy a kuruc valóságot tükröző versek egy részének korhoz kötése még ma is elég önkényes. (Természetesen Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos kritikai munkássága után nálunk sokat javult a helyzet; Esze Tamás kutatásai is komoly eredményekkel jártak. A szomszéd államokban azonban nem követték elég éberén a magyarországi korrekciókat – kivéve a felvidéki (szlovákiai) Csanda Sándort, a pozsonyi Komensky Egyetem magyar tanszékének tanárát. Az ő tanulmányai – a magyarországi eredményekre támaszkodva – lerántották a leplet néhány álkuruc szlovák versről és dallamról, megerősítve az eredeti alkotások tekintélyét.) Feltehető az is, hogy ama dallamok között, amelyeket ma a kuruc kor reprezentánsainak tartunk, még mindig akad néhány megtévesztő hitelességű; de nem szerencsés dolog az alapos szövegkritikát kiállt versek "dallamszárnyait" állandóan nyesegetni. (Különben is: a *Zenei lexikon* pótlásában – hála Bartha Dénes bűvárkodásának – már 1935-ben elismerték, hogy kb. 20 dallam minden gyanún felül áll!³ Az ilyen dallamok száma pedig azóta csak nőtt, mivel Bartók, Kodály és követőik gyűjtőmunkája feltárta jó néhány kuruc dal hiteles lelőhelyét, népi formáját vagy maradványait.)

A 17-18. századi magyarországi veresszövegek és dallamok

A gyűjtőnéven kuruc költészetként ismert – többnyire kéziratos – versanyag rendkívül sokrétű. Ebben van politikai, vitézi, bujdosó- és históriás ének; java részük a kuruc függetlenségi harcok terméke.

Politikai mondanivaló tekintetében az 1663-ban keletkezett *A szabadságunk rontó* című verstől egyenesen vezet az út *Bónis Ferenc keservéig* (1671). Közben a *Magyarország*

utolsó romláshoz közelgő állapotját kesergő ének csak útjelző – még ha az első igazán nagy kuruc versnek számít is! Megszólal ezekben a törökellenesség és a németgyűlölet; hangot kap bennük az úrbírálat és az antiklerikalizmus; kifejeződik általuk a rendületlen hazafiság és a régi dicsőség vágya... Dallam azonban – tudomásunk szerint – nem társul a cím szerint említett versekhez. Talán azért, mert szövegük in statu nascendi nem válik (válthat!) közismertté; vagy alkalmasint azért, mert megfelelő időben nem talál egymásra költő és zeneszerző...

Ezek mögött a versek mögött általában névtelen, de nemesi felfogású személyek állnak – jöllehet a *drága szabadság* elérésének, a nemzet testén élősködő *eleven férgek* kiirtásának szándékával az egész nép egyetért.

Ilyen versek szomszédságában alakul ki a protestáns prédikátorok lírája: az ószövetségi szellemű sirám, a jeremiád. A 16. század Szegedi Kis Istvánjának modorát idézi minden ide sorolható mű – persze azzal a többlettel, amit a biblikus-vallásos versekben a hazafias töltés jelent... A *Papvilág Magyarországon* a katolikus egyház kissé elfogult megbélyegzése. Egy másik protestáns ének a patrióta áldozatkészség foglalatosa:

*“Óh keserves gyászban öltözött szép hazám,
Lenne már éretted koporsó én hazám,
Csak mi jöt tehetnék
Véled egyetemben kedves édes hazám!”*

A *Jajszó* a hazafi-fájdalom és a protestáns panasz szárnyaló ódája...

Megannyi őszinte hangú sirám, jeremiád. De lelőhelyükön – pl. a Szencsey György-féle kódexben – melódiának nyoma sincs... Pedig ezeknél lényegesen gyengébb versek is “tettek szert” dallamra a korábbi évtizedekben!

Arra kell gondolnunk, hogy az auktorok – a jezsuita *papoknak fullánkjától* való eltúlzott félelmükben – nem hozzák nyilvánosságra idézett alkotásaikat, vagy csak szűk körben terjesztik őket... Maguk pedig (bármily furcsának tűnik!) általában nem zeneértők: még ha énekelnek is, a zeneszerzés nem kenyerük; ekkoriban a hangszerekkel (ez alól a templomi orgona sem kivétel!) egyénileg éppúgy hadilábon állnak, mint egyházuk... Hát a szövegek évszázadokig érintetlenül hevernek!

Természetesen az, hogy a 17-18. századból némely jó vers “muzsika” nélkül maradt ránk, mással is magyarázható. Részben azzal, hogy a lejegyzetlen dallamok bizonyos hányada idők múltán kivész; részben azzal, hogy a kuruc költészetben gyakran domináló epikus modorhoz a magyar kortársak még nem találják a megfelelő zenei nyelvet és formát. (Valljuk be: abban a 17-18. században, amely Olaszországban Monteverdi és Scarletti segítségével kialakítja az operát, az oratóriumot, a mi körülményeink között túlzott is volna – mondjuk – egy *Thököly haditanácsából* készült oratóriumot remélni... A nagy zenei formák világa ekkor még nem a mienk!)

A kuruc kori líra azonban – főleg a törökök kiűzése és Thököly szabadságharcának bukása után – mind szélesebb körben váltja ki a zenei megformálás igényét. Ez a szegénylegények érdeme. A szegénylegények – a protestáns nemesség és papság egy kissé nehézkes politikai és hazafias-vallásos alkotásai mellett – közvetlenebb hangú, gördülékenyebb versekkel tűnnek fel...

A szegénylegények – ezek az egykori végvári vitézből, lecsúszott Thököly-katonákból, felkelő jobbágyokból, kóbor diákokból összeverődött társadalmi elemek – általában népies hangú bujdosóénekeket hoznak létre. De a történelmi Magyarország nemzetiségei körében betyárballadák is keletkeznek. Csanda Sándor szerint *“nem volna anakronizmus kuruc kori szlovák vagy román betyárköltészetéről beszélni, ami csaknem egyet jelent a magyarban használatos szegénylegény-költészettel.”*⁴

A bujdosóénekek típusa kétféle: az egyikre fohászkozó, elégikus hang jellemző (ilyen pl. az *Igen szép, bujdosó legények éneke*); a másikra a markáns, realista-világi modor nyomja rá bélyegét (ilyen pl. a *Buga Jakab éneke*).

Mindkét vers dallama hitelesnek tekinthető. Elsősorban nem azért, mert ének-zongora lejtjük Káldy Gyula *Kuruc dalok* című 1896-os kiadványában szerepel, hanem azért, mert Szini Károly korábbi gyűjteményében is le vannak kottázva.

A *Buga Jakab éneke* éppúgy, mint az *Igen szép, bujdosó legények éneke* több változatban él; mivel ez utóbbinak kárpátaljai és vasi variánsáról is tudunk, nyilvánvalónak vehetjük, hogy annak idején országszerte dalolták őket.

A szegénylegény-költészet remek darabja a *Tyukodi-nóta* is, bár az irodalomtörténészek vitatják hitelességét. (Féja Géza nem!⁵) Magam azon a véleményen vagyok, hogy – ha netán ez a vers Thaly Kálmán keze nyomát magán viselné is – megtagadni kár volna, hiszen szövegének és melódiájának elemei már a 17. században is megtalálhatók... Elég utalni a Kájoni-kódex (1634-1671) *Nyúl éneke* című szöveges dalára, melyből – többek között – a *Tyukodi nóta* dallama is kifejlődött! (Hasonló dallamra már egészen más szöveget találunk a sárospataki *Dávidné Soltári* (1791) című énekeskönyvben).⁶

A bujdosók panaszkozó vagy akasztófahumorrallal teli szerzeményei közül felszárnyal ez a kuruc himnusznak is beillő, szöveg és dallam tökéletes egymásra találását hirdető alkotás. Töretlen harci szellem árad belőle: a kuruc indulatot táplálja és a Bónis Ferencek önfeláldozó hazaszeretetét. Pedig keletkezésének körülményei minden bizonnyal mostohák: a jelképes *Porció Pál* és *Forspont Péter* sanyargatja a népet...

Ehhez képest a kuruc kori költészet és zene új színekkel is gazdagszik, mikor megindul a Rákóczi-szabadságharc. Erre vallanak a kuruc vitézi versezetek és a táncdalok.

A vitézi költészetnek két ága különböztethető meg: az egyikben a diadalittas, bizakodó hang zeng; a másik a vereség, a katonai kudarc miatti fájdalomnak ad kifejezést. Csak példaként említem, hogy 1703-ban Kálló várának megvétele után tör fel valaki lelkéből a katolikus beállítottságú engesztelő ének: *Rákóczi Ferenc buzgó éneke*; 1704-ben pedig már *Ricsány német főgenerális töredelmes gyónásával* kérkedik egy önérzetes kuruc. De ugyanez év júniusában megszólal a *Siralmas ének az szömörei harcrul*, és nemsokára elhangzik *Szencsei György siraloméneke* is... Egy Mihály deák nevű strázsamester meg arról tudósít, hogy vitézei az

“Őszi harmat,
Hideg szél fű”

strófáit éneklék a táborban.

A szabadságharc élményei vegyesek, aminthogy a résztvevői is... Bizonyíték rá pl. a *Csinom Palkó*, melynek hiteles szövegét a Bocskor-kódex, népszerű dallamát Pálóczi Horváth Ádám

gyűjteménye tartotta fenn.⁷ Ennek a táncdalnak a címe – Csanda Sándor állítása szerint – szlovák eredetű (Cin-om Palkó = Rajta Pali!)⁸ Vagy hivatkozhatom igazolásul az *Erdélyi hajdútánca* is, melynek eredeti szövegét a Szencsey-daloskönyv, közismert melódiáját Pálóczi gyűjtőszövege őrizte meg számunkra. Ebben a táncdalban – a változatosság kedvéért – egy magyar-román makaróni strófát találunk:

*“Majre, csajre, Molduvára
Fut Havasalföldre,
Ungur, bungur, amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szutuj majre, pita najre,
Nincs pénz, az ebverte!”⁹*

Ortutay Gyula egy elavult szemléletű, de jó szándékú munkájában¹⁰ azt akarja dokumentálni, hogy a rutének kuruc kori lelkesedése szintén dalban mutatkozott meg:

*“Megy a kuruc Duna partján
Kardját villogtatva,
Utána a német ballag
Vállát vonogatva.”*

Csak hogy ezzel az Ortutay-idézettel több probléma van. Az egyik az, hogy Ján Kollár a reformkorban összeállított kétkötetes népköltészeti kiadványában, a *Národnie spievankyban*¹¹ ezt a szöveget *Ide kuruc pri Dunaji* címmel kuruc kori szlovák alkotásként közli; a másik az, hogy Csanda Sándor szerint *“a költemény dallama nem maradt fenn”*¹²; a harmadik az, hogy Káldy Gyula *Kuruc dalok* című kiadványában ez a népdal szövegestül, dallamostul szerepel.¹³

Ez esetben Ortutay Gyula és Csanda Sándor tévedése egyaránt nyilvánvaló: nem rutén, hanem szlovák szerzeményről van szó; a szlovák versnek a dallama is bárki számára hozzáférhető...

Van persze Káldy Gyula kiadványában zongoraátírtos, szövegtelen, állítólag hiteles *Rutén Rákóczi-nóta*: lendületes, jól motivált – csak nem tűnik kuruc korinak (sok benne a verbunkos jelleg). Káldy Gyula is mindössze annyit közöl a *vad dallamról*, hogy Máramarossziget környékén gyűjtötte 1892-ben...¹⁴

Sajnos, Magyarországon olyan kuruc kori kéziratok rutén dallamfeljegyzések eddig nem kerültek elő, amelyek némely melódia azonosítását lehetővé tennék. Az első magyar nyelvű rutén népdalgyűjtemény pedig¹⁵ – jóllehet már 1864-ben napvilágot látott Sárospatakon – ilyen szempontból nem használható: az akkori gyakorlat szerint beéri a szövegfordítás közlésével, kottamellékletet nem tartalmaz. Ezért a 116 magyarul megszólaltatott rutén versből (még ha a gyűjteményben a nép- és műdalok elegyedése hidegen hagyna is) nem következtethetünk sem arra, hogy melyik mikor keletkezett, sem arra, hogy hogyan énekelték őket. (Különbösen is: még a versszövegek sem mondanak semmit a Rákóczi-szabadságharcról!)

De hogy a rutén népköltészetben – a gens fidelissima dalaiban – valóban él a kuruc kor emléke, annak bizonyítéka – Balla László ungvári költő 1954-es lejegyzésében – az a dal-szöveg, amelyet Jurkó Bercik ukrán pásztortól hallott:

“Cserez pole vereckoje
Igye vojszko kuruckoje.
Na peregyi kony tureckij,
Na nyom szigyity chlopec ruszkij.

V pravej ruci szablju gyerzsity,
Dolu szabljou krov szja cigyity.
Nad horami voron krjacse,
A v dolinye nyimec placse.”¹⁶

Mínt hogy engem a népdalnak nemcsak a szövege, hanem a dallama is érdekelt, Balla Lászlóhoz fordultam, aki tájékoztatásul közölte velem: *“a Cserez pole vereckoje...” kezdetű dalnak annak idején (jó régen) csak a szövegét jegyeztem le, mert nem népdalgyűjtési szándékkal közeledtem hozzá: kuruc kori regényt írtam akkoriban (azután ezt sem fejeztem be), s ebbe akartam beleszőni a dal szövegét. Azután, amikor Csanda Sándor tanulmányához ilyen természetű szövegeket kért, jó volt, hogy megvolt. (Egyebként meg sem jelent másutt, csak Csanádnál.)*¹⁷

A kuruc kor vers- és daltermése 1705 táján csökken... Igaz, akad még ifjú, aki *Vak Bottyán* ról való énekkel tüntet a rihös németek és az ebszülte ráncok ellen; a szegénylegények többségének azonban már keserű a szájíze. A *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetéséből* kiderül a bajok oka:

“Vége vagyon böcsi szegénylegényeknek,
De vagyon világa a sok prémeseeknek!”
Felveti a problémát A szegénylegény éneke is:
“Vajjon vagyon-é hírével a méltóságnak,
Hogy sok vitézek,
Próbált legények
Rossz becsben vannak?”

Rákóczi körül szaporodik az érdekhajhász főúri tábor; a nemzeti összefogás eszméje csorbát szenved; a hajdúszabadság délibábja mind távolabbinak tűnik...

Ekkor a *Tyukodi-nóta*, a kuruc himnusz dallama már *A szegénylegény énekét*, panaszát hordozza:

“Nincs becsületi a katonának,
Mint volt régentén a kurucoknak.”

Megvan a valószínűsége annak, hogy ez a rossz hangulat – főleg labanc körökben – kedvez a kurucellens tendenciáknak. *Hol vagy te most, nyalka kuruc?* – hangzik a kesernyésen gúnyos kérdés egy énekben. (Kodály Zoltán jóvoltából ismerjük ennek dallamát is!) *Pockaite kuruci* (Várjatok, kurucok!)¹⁸ – szól a fenyegető hangvételű szlovák “népdal”. (A dallama már valószínűleg elhalt.) A szerb dalköltészetben is jelen van valami jellegzetesen aulikus szemlélet, jöllehet pl. a *Becka nevolja* című – eredetileg feltehetően magyar szövegű – kuruc vers mását mutat.¹⁹

Kétségtelen viszont, hogy – bár 1708-1709 táján szaporodnak az elpártolások, árulások – a hívség sok harcost megtart Rákóczi mellett. A fejedelmet haláláig szolgálja Esze Tamás;

eltűnéséig Bóné András; utolsó leheletéig Vak Bottyán, Balogh Ádám. Ezért nem kellett utólag belekölni a kuruc korba *Balogh Ádám nótáját*; az erdélyi Burics-féle kéziratos gyűjteményben talált kottakép hitelesíti. Nem kellett antedatálni a *Fennyen tartod a nagy orrod* kezdetű históriás éneket sem; szövegét és dallamát eredeti formában őrzi számunkra Kovács Ferenc daloskönyve.

Becsések azok a bujdosóénekek is, amelyeknek egyikét-másikat romlott szövegekből Thaly Kálmán kelti új életre (ilyen pl. az *Őszi harmat után*); de dallamuk feltétlenül régi. Még értékesebbek azok a bujdosóénekek, amelyeket népdalgyűjtő útjai során Bartók és Kodály fedez fel (közülük való pl. az *Elindultam szép hazámbul*); szövegük és dallamuk hitelessége vitán felül áll.

Külön figyelmet érdemelnek a szövegtelen és szöveges Rákóczi-dallamok. Egyrészt azért, mert a valamennyiük alapját képező "ősdallam" a szabadságharc előtről való; másrészt azért, mert a szöveges változatok többnyire a szabadságharc utáni időszakból származnak.

Az "ősdallam" az 1680 körül írt felvidéki Vietórisz-kódexben maradt fenn; ott még *Oláh tánc* néven szerepel, illetve szlovák feliratú világi énekként foglal helyet. Majd a 17-18. század fordulóján – sok zenész kezén – a dallam rengeteget változik; részint a tábori élet előadói gyakorlatában, részint a szövegétől való kényszerű elválás idején egyre bővülő hangszeres utójáték és előjáték fűződik hozzá. A dallamot azután – mint *Rákóczi-nóta* – közjátékkal és hangszeres cifrázatokkal is ellátják. Végül a hangszeres formák majd elnyomják a *Rákóczi-nóta* énekelt változatait...

A hangszeres formák közül Káldy Gyula *Kuruc dalok* című kötete hármát tartalmaz: gróf Fáy István gyűjteményéből *Az eredeti Rákóczi-nótát*; továbbá ennek egy tárogatós és egy erdélyi "leszármazottját"²⁰

A Rákóczi-nóta szövege ("*Jaj, régi szép magyar nép...*") 1730 körül keletkezett; legrégebb lejegyzése az Erdélyi-kódexben található. E nótának sok szöveg- és dallamváltozata van. Az egyik változat a Zempléni-kézirat (1780) lapjain található; a másik a sárospataki Novák-melodiárium (1791) szerzeményei között. A harmadik változat Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményében (1814) lelhető fel; a negyedik S. F. Stock kiadásában maradt ránk. A Rákóczi-nóta három sajátos verzióját 1892-ben Káldy Gyula is közli. Kodály Zoltán a népi szájhagyományban akad a nóta nyomára, a *Rákóczi kesergőjére* (*Hallgassátok meg magyarok, amit beszélnek...*).

Az előzőekből látszik, hogy a szövegtelen és szöveges Rákóczi-dallamok fejlődésük folyamán szakadatlanul alakulnak. Miközben az *Oláh tánc* pikardiai mollt és nápolyi mollt ötvöző melódiája belekerül a köztudatba – kialakul és véget ér a kuruc kor. Miközben az "ösmelódia" fáján különböző dallamhajtások tűnnek fel, a belőlük kinövő énekekben hol a pentaton, hol a moll jelleg erősödik meg - fríg zárlattal. Miközben a legtöbb dallamváltozat Rákóczi nevéhez kötődik, az egész kuruc kor lelkesítő eszmévé finomul...

"A kuruc dalok a jobbágyok, szegényparasztok s üldözött védelmezőik titkos jelszavává válnak. A végsőkig sanyargatott jobbágyok ajkán éjszakánként felcsendülnek a Rákóczit és a kurucokat visszasíró-visszahívó népdalok. A kuruc dalokkal s Rákóczi nevével buzdítják a bujdosók új felkelésre Esze Tamás népét, kuruc dalokat énekelve szállnak szembe a

jobbágyok sanyargatóikkal Szentendrason (1735), Belényesen (1751), Mezőtúron (1753), Madéfalván (1764). Bujdosó életre kényszerülnek a dalok is, de továbbélnék, mint a szabadságvágy és az igazságérzet a nép szívében. A nép zenészei őrzik, gondozzák, fejlesztik őket. Sárospataki cigányoktól megtanulják a kollégiumi diákok is. Ott lappanganak ezek a rebellis dalok a diákmelodiáriumok nehezen kibogozható jelei közt. A hazájukat és hazájuk népét egyaránt szerető igaz érzésű magyarok, akik megértik, hogy a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás többé már nem választható szét, tudják, hol kell keresni a szóban forgó dalokat. Pálóczi Horváth Ádám még 100 év múltán is elleshette, összegyűjthette, papírra vethette ezeket a nép ajkán elevenen élő s a szabadság örök figyelmeztetőjeként ható dalokat.²¹

Ilyen körülmények között a Rákóczi-nótának nem árt az idő: a 18. század végétől szinte nemzeti dalként hódít az országban... Feljegyzésünk van arról pl., hogy 1790-ben, mikor a II. József által Bécsbe hurcoltatott magyar korona visszatérését ünnepli a győri lakosság, a zenekar a *Hej, Rákóczi, Bercsényi*, valamint az *Őszi harmat után* kezdetű dalokat játssza²². Tudjuk, hogy Bihari János is szívesen nyúlt a kuruc kori melódiákhoz: az 1809-es inszurrekció idején műsorszámái közé tartozik a *Rákóczi-nóta* és a *Tyukodi-nóta*. Értesülésünk van arról, hogy Bihari talán a *Rákóczi-induló* formába öntésében is részes, minthogy azonban nem kottaismerő, az első – fúvószenekari – változat kiadásának érdeme Scholl Miklósné. Egyébként az indulóban többféle zenei elem találkozik. A *Rákóczi-nóta* mellett megtaláljuk benne a kuruc kor katonai szignál-motívumait; sőt a verbunkos zene néhány fordulatát is. A trió állítólag teljesen Scholl Miklós szerzeménye.²³

De a *Rákóczi-induló* esetében nem érdemes a szerzőség kérdését felvetni – egyenes válasz nincs rá. Sok a számba jöhető zenész, egynek a "kiszűréséhez" kevés az adat...

Annyi bizonyos, hogy a reformkortól kezdve a Rákóczi-induló ún. "sikerdarab". Az 1820-as évek végén Erkel Ferenc erdélyi modorban adja elő Pesten. Liszt Ferenc 1840-es fővárosi hangversenyén fantázia alakban játssza. 1846-ban - hazánk szívében – Hector Berlioz, a nagy francia zeneszerző lép porondra vele: a Rákóczi-induló zenekari átírata frenetikus sikert arat...

Célszerű a kuruc zenét, a korábban említett (vagy nem említett) versek dallamanyagát is nagy általánosságban szemügyre venni... Annál is inkább, mert – Szabolcsi Bence lényeges észrevétele szerint – ebben a kategóriában egységes stíluscsoportot nem ismerünk.

Hát akkor mi itt a jellemző? Pl. a rendkívül vegyes hangnemvilág. Az *Igen szép, bujdosó legények éneke* vagy a *Buga Jakab éneke* tiszta mollban szól. A *Tyukodi-nóta* moll jellegű ugyan, de a melodikus fríg hangsor az alapja. A *Csinom Palkó* természetes mollban fogant; ez viszont – akaratlanul is – a középkori 6. autentikus egyházi hangnemre, az eolra utal. Az *Erdélyi hajdútánc* a pentatónia felől közeledik a dúros dallamszövéshöz; így hangnemileg az ókor és a középkor szelleme találkozik egy duhaj mulatónótában.

A dúr és moll skála azonban egyre megszokottabbá válik a Kárpát-medencében. Tanúsíthatja ezt akár a *Megy a kuruc Duna partján* kezdetű szlovák (nem rutén!) dal markáns hangvétele, akár a *Rutén Rákóczi-nóta* összhangzatos mollja is. (De érdekes metamorfózisok is vannak: pl. a *Zöld erdő...* című dal Pálóczi Horváth Ádám-féle alakja még moll jellegű fríg hangsorban marad fenn; ugyanennek a dalnak Káldy Gyula-féle változata már dúrban terjed el.)

A pentatóniát jóformán csak a nép ajkán élő gyönyörű dallamok őrzik meg számunkra. Hadd hivatkozzam itt – szemléltetésként – az *Elindultam szép hazámbul* című székely népdalra... Szó sincs azonban arról, hogy a moll és a dúr skála a néptől idegen! Gondoljunk arra, hogy pl. a *Hol vagy te most, nyalka kuruc?* kezdetű magyar dal megmaradását éppúgy, mint a *Cserez pole vereckoje* kezdetű rutén dal megmaradását a szájhagyományak köszönhetjük...

A kuruc zenére jellemző a változatos szerkezeti képlet és ritmika is. Sokáig kedvelik a Balassi-strófákra szerzett dallamokat, illetve a kész dallamokra alkalmazott Balassi-strófákat (ilyen pl. az *Óh, nagy kerek kék ég*)²⁴; népszerűek az AABB, az AABC stb. képletű dallamsorok. A virágénekek is sokféle kombinációban bukkannak elénk (ilyen pl. a *Hova készülsz, szívem*)²⁵. Mint érdekes (talán keleti vagy balkáni eredetű) sajátosság, több dalban megfigyelhető a félzáratra és fríg-záratra való "kurucos" hajlam. Minden jel arra vall, hogy ezekben az esetekben nem a népi, hanem a barokk elemek erősödnek meg a dallamokban.

A népi elemek leginkább a ritmikában mutathatók ki. Meghatározó tényezővé válik a művekben az északi szláv eredetű kolomejka-hatás, a kanásztánc-ritmus (ez ütközik ki a *Csinom Palkó*, a *Fennen tartod*, az *Erdélyi hajdútánc* stb. dallamából). Azután ebből a kanásztáncformából – török, szláv és nyugati minták közrejátszásával – kialakul a verbunkos stílus.

A kuruc zenét a kuruc kor szükséglete teremti meg. A dallamok – változatos tartalmi és formai adottságokkal – egy harcoló és emlékező közösség igényét elégítik ki.

A táncmuzsika vagy a táborigazsága viszont egy soknemzetiségű ország harcolni is, mulatni is tudó fiainak, leányainak szinte életeleme. Ennek a Kájoni- és Vietorisz-kódex, a Lócsei tabulatúrás könyv és a Stark-féle soproni virginálkönyv a "megmondhatója"...

Különben tudjuk, hogy Rákóczi korában még a "mozgósításokhoz" is "kíváncsi az régi bevett muzsikaszó, melly is áll siposbul, dobosbul, úgy trombitásukbúl."²⁶ A "pihenő" katonák meg éppenséggel nem tudnak meglenni muzsikaszó nélkül... Csak Rákóczi mértéktartó: mindössze 2 sipos, 5 trombitás, 1 furulyás, 1 dobos áll a fejedelmi udvar szolgálatában. Ők is – az alkalomtól függően – hol katonazenét játszanak, hol a talpalávalóról gondoskodnak (pl. követjáráskor).

Természetesen Rákóczi szereti az éneket, a zenét. Ezért táborozáskor gyakran ül a tábor-tüzeknél, hallgatja a nótaszót, élvezi a hangszeresek produkcióját, figyeli a kuruc katonák fergeteges táncát... *Két szegénylegény egymással való beszélgetésének* is fültanúja (céloz rá egyik levelében), csak a körülmények kedvezőtlen alakulása miatt panaszait már nem tudja orvosolni...

A kuruc versek és dalok utóélete

Kétségtelen, hogy a kuruc kor versei és dalai a Rákóczi-szabadságharc után egy ideig "alámerülnek"... Pontosabban: főleg a jobbágyi-paraszti tömegek féltve őrzött kincsei lesznek. A felsőbbség – tisztelet a kivételnek! – átmenetileg hátat fordít a kuruc kori vers- és dalkultúrának. Belefeledkeznek az akkori jelenbe, amelyben csak kevés népdal, ellenben sok népies dal és műdal válik ízlésformáló erővé...

Igaz, nemzeti érzésű fiatalok és felnőttek daloskönyvekbe gyűjtik a nekik tetsző dallamokat – jó szándékú dilettánsokként. Bizonyos, hogy sok mindent megmentenek a feledéstől – önzet-

len és hangyaszorgalmú munkával. Tény, hogy többet használnak, mint ártanak lelkesedésükkel... Ezért ma is csak a megbecsülés hangján szólhatunk a Pálóczi Horváth Ádám előtti nemzedékek dokumentum értékű vers- és dallamfeljegyzéseiről; amint hogy a Pálóczit követő nemzedék némely tagjának (pl. Almási Sámuelnek, Hajdú Lászlónak, Késmárky Árpádnak, Fáy Istvánnak) az eredményeit is elismerjük... De nem kritikátlanul!

Tudatában vagyunk Thaly Kálmán adatfeltáró munkája jelentőségének is: pl. az *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* (1872) című kétkötetes kiadványa – hiányosságai ellenére – alapvető forrásgyűjteménynek számít. Minthogy azonban Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos a benne levő kuruc balladák hitelességét megkérdőjelezte – Thalyval kapcsolatban "bizalmi válság" következett be.

Mostanában a "bizalmi válságot" megsínyli a kuruc kori szlovák költészet és dalkincs is: Csanda Sándor megállapította, hogy Matunák Mihály *A tótok hazafiás történeti dala*²⁷ című művében szintén vétett a tudományos etika ellen: utánköltéseket publikált eredeti alkotásokként.²⁸

Mind Thaly Kálmán, mind Matunák Mihály felelős a hazai közvélemény megtévesztéséért, sőt néhány hiszékeny szakember félrevezetéséért is. Káldy Gyula ugyanis kapva kap az alkalmon, hogy a szép, régies és tökéletesen magyar jellegű dalokat közölhesse. Így kerül gyűjteményébe Matunák Mihály túrócszucsányi káplán három hamisítványa: *A surányi tót vitéz*, *a Tót kuruc dal* és *a Tót labanc dal*.²⁹

Az elmulasztott forráskritika persze másutt is megbosszulja magát: Káldy kuruc kori szerzeményként felveszi gyűjteményébe a *Magyar gályarabok énekét is (Térj magadhoz, drága Sion)*³⁰, holott ismert szerzőpár műve: Jeszenszky Károly és Tihanyi Ágost alkotása (1890). Ugyancsak nem szúr neki szemet, hogy a romantikus hangvételű *Rákóczi Ferenc buzgó imádsága (Győzhetetlen és köszálam)*³¹ akkor sem illik a kuruc világba, ha keletkezésének körülményeit – legalábbis egyelőre – nem tudjuk tisztázni...

A felvett problémáktól függetlenül, Thaly és Káldy munkásságának lebecsülése megengedhetetlen: buzgalmuk nyomán támad fel a kuruc kor, a függetlenségi hagyományok iránti érdeklődés. Igaz, nemcsak Ady Endréket ihlet a letűnt világ, hanem Endrődy Sándorokat és empatikus "rímfaragókat" is... Igaz, nemcsak Farkas Ferencet, Kacsóh Pongrácokat, Kodály Zoltánokat ígéz meg a múlt, hanem Bathó Jánosokat, Dankó Pistákat, Fráter Lórándokat, Novák Sándorokat és sírva vigadó "nótafákat" is... Mégsem volna szerencsés, ha európai hírű zeneszerzőink rangos művei (mondjuk a *Csinom Palkó*, a *Rákóczi*, a *Czinka Panna balladája* című alkotás) teljesen érzéketlenné tennének bennünket bizonyos dalok (például az *Üzenet jött a pataki várba*, *A gyöngye violának*, a *Krasznahorka büszke vára* vagy a *Nagymajtényi síkon letört a zászló* kezdetű magyar nóta) fülbemászó melódiája, hazafiás eszmei mondanivalója iránt. Vigyázzunk azonban arra, hogy a történelmi nosztalgia ne zavarja meg értékítéletünket; a kurucos szembenézés a valósággal ma indokoltabb, mint a "daliás idők" szentimentális megkönnyezése.

A kuruc kor haladó hagyományaink része. A két szabadságharc népünk és nemzetiségeink összefogásának szép példája. A Rákóczi-kultusz identitástudatunk megőrzésének egyik biztosítéka.³²

Jegyzetek

- 1 Magyar irodalmi lexikon, főszerkesztő: Benedek Marcell, Akadémiai Kiadó, 1963. I. k. 727. o.
- 2 Énekszó, 1937. 5. szám 1. o.
- 3 Pótlás a Zenei lexikonhoz (szerkesztette: Szabolcsi Bence és Tóth Aladár), Győző Andor kiadása, Budapest, 1935. 30. o.
- 4 Irodalmi Szemle, 1959. 1. szám 96. o.
- 5 Féja Géza: Kurucok, MEFHOSZ Könyvkiadó, é. n. 20-21. o.
- 6 Káldor János: A magyar zene fejlődése. Tankönyvkiadó, 1959, I.k. 28-38. o.
- 7 Ó és új, mintegy ötfélszáz énekek, Magyar Tudományos Akadémia, 1953.
- 8 A megállapítás Cs. S. 1975. szeptember 18-án hozzám intézett leveléből való.
- 9 Magyar költészet Bocskaitól Rákócziig, Budapest, 1953, 359. o.
- 10 Ortutay Gyula: Rákóczi két népe, MEFHOSZ Könyvkiadó, é.n. 14. o.
- 11 Ján Kollár: Národné spievanky, Buda, 1834-35. II. kiadás: Bratislava, 1953, I. k. 83. o.
- 12 Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar-szlovák kapcsolatai, Akadémiai Kiadó, 1961. 73. o.
- 13 Káldy Gyula: Kuruc dalok. Harmadik, 6 régi dallal bővített kiadás, Budapest, 1896. 78. o.
- 14 u.o.
- 15 Magyar-orsz népdalok. Gyűjté és fordítá Lehoczky Tivadar. Kiadja Erdélyi János, Sárospatak, 1864.
- 16 Csanda: i.m. 72. o. (Próza fordításban: A verekei mezőn át jön a kuruc csapat. Elöl jön egy török ló, melyen rutén fiú ül. Jobb kezében szablyát tart, a szablyából vér csorog. A hegyek felett holló károg, a völgyben a német sír.)
- 17 Az idézet B. L. 1975. szeptember 27-én hozzám intézett leveléből való
- 18 Kollár: i.m. 83. o.
- 19 Bori Imre: Magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok, Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Novi Sad, 1970, 37. o.
- 20 Káldy: i. m. 35-38. o.
- 21 Szelényi István: A magyar zene története, Zeneműkiadó, 1959, I.k. 90. o.
- 22 Káldor: i. m. 51. o.
- 23 u.a. 67. o.
- 24 Énekszó, 1937. 5. szám 3. o.
- 25 u.o.
- 26 Szelényi: i. m. 94. o.
- 27 Csanda: i. m. 98. o.
- 28 u.o.
- 29 Káldy: i. m. 26, 76-79. o.
- 30 u.o. 12-13. o.
- 31 u.o. 52-53. o.
- 32 A tanulmány megírásához felhasznált további forrásmunkák: Barsi Ernő: "Bodrog partján nevelkedett tulipán...", Kazinczy Ferenc Társaság, 1988; Felvidéki Híradó, 29-35. szám; Kuruc költészet (szerkesztette Esze Tamás), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951; Magyar-Román Szemle, 1896, Várady-Stenberg János: Utak és találkozások, Kárpáti Könyvkiadó, Uzsgorod, 1971; Zenei lexikon I-III. k., Zeneműkiadó, 1965; Zenei Szemle, 1929. III-IV. k.

Romány Pál

Az örökség kötelez

Borkultúra és történelem Tokaj-Hegyalján

1.

Herenden, a Porcelanium új épülete előtt áll, néhány éve, két szobor. Az egyik Stingl Vince (1796-1848) vonásait őrzi, a másik Farkasházi Fischer Mórét (1799-1880). A Manufaktúra alapítói voltak. Tévedések elkerülése végett a kiegészítő felirat: K. Barth alkotása és ajándéka Herendnek. A szobrok körül ápolt park, székek, tisztaság, rend. A gyár átriumos udvarán sok virág, a járdák alatt fűtőcsövek, hogy csapadék esetén ne fagyjon le, ne váljék síkossá. A porcelánra vigyázni kell. És láthatóan, a múltra is. A 175 esztendő patinára építeni lehet és érdemes. A tegnapi sikerek tagadása a mai ígéretek hitelét rontaná.

A herendi gyár és művészi alkotásai a részvényeseké. Akik a porcelánt alakítják, kemencébe rakják. Addig lehetnek részvénytulajdonosok, amíg a gyárhoz tartoznak. Feltehetően ehhez a renchez tartozik a gyáralapítókra való emlékezés. Az elődök küzdelmének, az alkotás kontinuitásának tisztelete. Ami erőt, bizalmat adhat a további, az új feltételek közötti küzdelemhez is. Mert az IDŐ ismerete, az időszámítás, mint az évgyűrűk a fán, beszédes, követhető, nyomot hagy maga után. Nem meglepő azoknak, akik tudják, számon tartják: a platánokat el kell ültetni, majd ápolni, gondozni, hogy lombkoronát bontsanak...

Tudjuk tehát azt, hogy ki ültette a herendi "platánokat". Ám hiába kérdeztem - sok évvel ezelőtt - egy alföldi mezővárosban, látva és gyönyörködve a kilométerekre húzóódó főutcaban, hogy ki ültette oda a platánokat? Később megtudtam: az egykori főjegyző, 1931-ben. Akkoriban mondták el, hogy Zombor, az egykori Bács-Bodrog vármegye székvárosa pedig régenvolt polgármesterének köszönhette kiérdemelt címét: "az erdőbe telepített város". A valóság fordított volt: a fákat, parkokat hozták be a városba. Mert volt fogadókészség, igény, s volt a kezdeményezéshez kivitelező is. Másképpen: voltak, akik vállalták a cselekvést, a tévedés kockázatát, vállalták önmagukat, mentek a járdán. Vagyis – ahogyan Fekete Gyula írta egyszer, éppen Erdei Ferencre emlékezve – nem a járda széléről akarták nézni a történelmet. Vajon minden lépésük szerencsés volt, minden egyes tettük hasznos volt? Oh, nem! De lehet-e ok az elfelejtésre néhány tévedés, kényszerült rossz lépés, ha az egész előbbre vitt, ha platánjaik ma is árnyat adnak? Elegendő-e az egész erdő tarvágásához az, ha néhány fa haszontalannak minősül, vagy csak átmeneti a klíma mostoha volta?

A metaforákat félretéve: ezen a tájon a kevés is soknak bizonyult nem egyszer a teljes diszkontinuitáshoz, a szakadáshoz, sőt a pusztításhoz is. Eluralkodhatott mérvadó körökben, hogy "mától kezdve minden másképp volt." A szoborcserék, egy nem-

zedék életében is többször ismétlődtek. Akár a tankönyvek cseréi. Sok más országban indulatok nélkül láthatók együtt az elődökre emlékeztető tárgyak, képek, dokumentációk. Legyenek azok volt vállalati, társadalmi, polgári vagy katonai vezetőkre emlékeztetők. Eltávolításuk, letagadásuk mit változtatna a letűnt időn? Helsinki két nagy lovas szobra: az egyik a cáré, aki alkotmánnyal "ajándékozta" meg a finneket, a másik a nagy keleti hatalommal szembeszálló marsallé, aki később államelnök. Nálunk kérdeznünk is botrányos: hol található, pl. Habsburg király emlékműve Magyarországon? Nem a magyar főrendek döntöttek Ferdinánd mellett 1526-ban? És Mária Terézia mellett? A Milléniumi Emlékműből valamennyit le kellett cserélni? Nem ültettek talán "platánokat" a magyar pusztákra? Mindenesetre az Árpád-házi királyoknál is hosszabb ideig viselték a Szent Koronát, s Bécsből mégsem csak rossz származott át Pest-Budára...

Nem sokkal jobb a kontinuitásról kiállítható látélet egyéb, az ország és a nemzet életének más fontos témakörében sem. Kedvező kivétel talán a tudományos élet, valamint – külön-külön tekintve – az egyházak. Mindkét körben számon tartják az elődöket, intézményeik falairól letűnt századok rektorai, prédikátorai, püspökei tekintenek a ritka látogatókra. A világban elismert tudósainkra, feltalálóinkra emlékeztető köztéri alkotás várhatóan majd a Nobel-díj centenáriuma születik meg. Valamennyien külföldön éltek – s haltak...

Mi lehet a magyarázata a megszakíttottság szinte hivatalos támogatottságának Magyarország utóbbi évtizedeiben? A mielőbbi, teljes feledtetés mögött az irigység, vagy a mindenkori adminisztráció erőszakos helyfoglalása, féltékenysége lapul meg? Miért oly ritka nálunk, pl. a gazdasági teljesítmények egykori jeleseinek elismerése, emléküik ápolása? Kiváló konstruktőrök, közgazdászok, nagy sikerű gazdasági szervezők módszere, életének tanulsága merül el a feledés-feledtetés "archívumában". Magyarázhatja-e zivataros történelmünk, az, hogy egymást váltották nálunk a különféle hatalmi rendszerek, hogy félévszázad alatt csupán állami címerből, féltucatnyit "fogyasztottunk"? Mit változtat ez azon, hogy ki állított elő Magyarországon – Európában elsőnek! – egy új, sokkal többet adó növényfajtát, termelési rendszert, vagy dolgozott ki új orvosi eljárást máig helytálló tudományos elméletet? Nem ez állítható a fiatalok elé?

A gazdasági életben a szolid építkezésnek, a biztonságos, folyamatos haladásnak is van tekintélye, nem csak az új üstökösnek, a "kirobbanó sikert" hajszóolóknak. Amerika híres gépgyárában, a John Deere művek központjában – amely cég traktor és kombajn mellett, nem mellékesen tankokat is gyárt – a belépő először az "alapító atya" hajdani lakatos műhelyével és legelső "gyártmányaival" találkozik. A megtett út bizalmat kölcsönöz. Amerikának erre szüksége van, mert nincs múltja – hallani időnként az ellenvetést. És nálunk? Miért kezdődik újból, és előlről az időszámítás számos intézményünkben, gazdasági és nem gazdasági szervezetünkben? Egy-egy század, félévszázad talán kiiktatható?

Voltak – s remélhetőleg vannak – akik úgy gondolták, hogy nem velük kezdődött a történelem. Jóllehet úgy látták el feladatukat, hogy nyomot hagytak maguk után, felépítettek a gazdaságban valamit az utókornak, de megbecsülték, értékelték az elődök munkáját és a hagyományokat is. Víziójuk volt róla, mondhatná valaki divatosan. Voltak álmaik. Nem röpké időre, hanem évtizedekre. Nem véletlenül, hiszen évszázadok történetébe kellett illeszkedniük a saját évtizedeikkel. Bábolna és Hegyalja egykori mezőgazdasági vezetőire, Burgert Róbertre és Kapás Pálra gondolok most. Tokaj és Bábolna együtt kapták meg, az akkor egyfajta elismerést kifejező kombinát névhasználatot, vezetőik pedig – először az agrárágazatban – a vezérigazgatói címet. Egyikőjük sem kérte ezt a megkülönböztetést. Ellenkezőleg. Ha már viselni kell – mondogatták – akkor mielőbb viselhesse más is. A feltételek között azonban az volt az egyik előírás, hogy a gazdaság példás pénzügyi eredményekkel, kiterjedt partneri kapcsolatokkal rendelkezzen, valamint vertikális ágazati szervezet, azaz a termelés mellett feldolgozás és értékesítés, továbbá kutató-fejlesztő tevékenység is jellemezze. Sokáig csak az említett két mezőgazdasági vállalat felelt meg ezeknek az igényeknek. Később más gazdaságok is – éppen az említettek ösztönzése nyomán – létesítettek kereskedelmi egységeket, különféle szolgáltató-ipari ágazatokat. Ám a két "első vezérigazgató" körül fennmaradt bizonyos irigység, valamiféle előítélet. Bizonyára Burgert Róbert, valamint Kapás Pál egyéniségét, a kor diktálta mozgáster alakulását sem lehet ebben figyelmen kívül hagyni, de ennek vizsgálata most nem feladatunk. Eljön majd az idő, amikor az agrártörténet-írás vizsgálati-értékelési módszereivel, a korszak feltételei közé illesztve ez is elvégezhető lesz. Nem tanulságok nélkül.

Ami tény: mindketten helytálltak posztjukon egész életükben. Kapás esetében ez szó szorosán értendő, hiszen gyakornok korától élete végéig szolgált a Hegyalján. A Tokajhegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát vezérigazgatójaként hunyt el húsz évvel ezelőtt. Mindössze ötvenkét évet élt. Burgert életútján több elágazás volt, de abban egyező a két pálya, hogy évtizedekre azonosultak egy feladattal, egy munkahellyel. S nem váltak meg attól, hívás, csábítás, nézeteltérés ellenére sem.

2.

Amikor Kapás Pál kollégiumba került, hogy az 1950-ben kezdődő ösztöndíjas tanulmányaira orosz nyelvből is felkészítsék, már feloszlatták a nevezetes, a Győrffy-kollégisták által létrehozott szervezetet, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét. A "fényes szellők" által fellendített tehetséggondozás, a tízezer "parasztdiák" beiskolázását megvalósító mozgalom azonban élt, szelleme tovább hatott. Nem múlt el a háborús évek iszonyata és 1945 nagy ígérete sem. A nincstelen szabolcsi ötgyermekes apa 12 és fél hold földet kapott. És legnagyobb fia odavész a háborúban... Kapás nem ismerte Illyés Gyula versét, amelyben a költő ezeknek az éveknek az érzelmeit felidézi. Nem csupán fiatal kora miatt nem ismerhette, hanem azért sem,

mert az 1943-ban írt verset a cenzúra nem engedte publikálni. A kaszinókert és a hősi emlékmű között című költeményt – kalandos évtizedek után – 1996-ban adták ki Kolozsvárott. A háború utáni évek radikalizmusának néhány forrására, s az ígéretekre, hogy még az ólomkatonáktól is el kell fordulnia a társadalomnak, e költeményből is következtethetünk. Íme egy részlet abból a versből, amelynek kérdéseit Kapás Pál nemzedéke az életében hordozta, reflexeiben is élte:

“Kiért maradt ott Szabadi,
ezért a szorgos kopaszért?
és Kiss és Tóth és mind, aki
ha élt is, épp csak éldegélt?
Melyiknek kispörköltjét védve
halt meg Szmodics és Fekete?
Melyik söréért fagyott jégbe
Fábján füle, Kovács keze?
Csillogva cikáz, mint a villám,
kés-villapár a csirkehullán;
e szép hölgyért, hogy így ehessen,
melyik Nagy halt meg Voronyezsben?”¹

Mind kevesebben vannak már annak a nemzedéknek a tagjaiból, akik Voronyezs neve hallatán a fagyhalálra asszociálnak, vagy a munkaszolgálatosok aknaszedésére. Akik a 20. század király nélküli Magyar Királyságának megélt emlékeit hordozzák. Ahogyan az aratási szerződés, az arató-banda fogalma sem társul már a harmados kukoricával, és a másfél kiló aratási szalonna kialakulásával. Kapás Pál szülőföldjéről, gyerekkorában “el kellett szerződni” a kenyérért. A tizenegyedik kereszt volt az aratók bére. Tiszaladány zsellérjei is így tették, ezt vállalták az 1938-ban aláírt szerződésük szerint, amelyet gróf Szirmay Ottó nagyhomokosi és tarcali uradalmának intézőjével kötöttek. A részletező, még a munkaeszközök megválasztására is kitérő szerződés – a már említetteken túlmenően – előírta: “Minden magyarhold harmados tengeri föld után köteles annak művelője a tengeri részelés előtt elismervény ellenében az Uradalom magtárába öt liter egészséges, száraz fehér babot beszolgáltatni. Babot azonban legfeljebb, minden negyedik tengeri sor közé szabad ültetni... A bab átvételét elismérrő cédula nélkül a tengeri berészelve nem lesz.” És a szerződés 15. tétele: “Engedetlen, munkáját hanyagul végző, és társait lázító munkást az Uradalom azonnal elbocsáthatja, anélkül, hogy az addig teljesített munkájáért bármit is tartozna fizetni.”² Szükséges-e emlékeztetni arra, hogy Kapás nem odesszai tanulmányai idején vált következetes baloldali felfogású emberré, hanem már úgy érkezett oda? Amikor választhatott, hogy Moszkvában marad-e, vagy Odesszában kezdi tanulmányait, ez utóbbit választotta. A “vidéki” várost, amelyről feltehetően nem tudta akkor, hogy lakossága

meghaladta a félmilliót, amely csak 1783-ban lett Oroszország része, s ahol 1941-től 1944 áprilisáig a Wermacht uralkodott. A lassan újjáépülő, tengerparti, szépséges fekvésű, tengerészmérnöki és más, köztük kertészeti képzést is nyújtó egyetemi városból érkezik Tarcalra a fiatal diplomás Kapás. Szerényen, szegényes holmival, de határozott célokkal, elszánással. Az állami gazdaságok országos központjában fenntartással fogadják majd a kinevezési javaslatot. A gyakorlat kevés voltát, kiállásainak makacs jellegét emlegették. A munka, a kollégák megadták azután a gyakorlatot, a vezetői magatartásban pedig előnnyé vált a következetesség, álláspontjának "makacs" véde. Az esetek többségében legalább is. Hogy voltak ütközései, vitái? Kinek ne lettek volna, ha szakmai meggyőződéssel és emberi tartással rendelkezett? Kapás Pál mindkettőt birtokolta. És – ha lehetett – mindig a maga útját járta.

Két, anekdotává nemesedett esemény is idézhető erre. Az elsőhöz fontos magyarázat, hogy Kapás volt talán az első vállalati vezető a tervezési viszonyok között, akinek engedélyezték, hogy a szolgálati személygépkocsit maga vezethesse. Jellemző volt már az is, ahogyan az engedélyért küzdött. A garázs, a sofőr és a saját lakása, valamint a vállalati központ közötti, s különböző települések távolsága csak így hidalható át költségtakarékosan – hangoztatta. Ebbéli "győzelme" után történt, hogy egy téli napon a maga vezette kocsival várta a vasútállomáson a Budapestről érkező beruházási szakértőket. A leendő létesítmény helyéről a gépkocsiban is folytatódott a disputa, amibe a "sofőr" is bekapcsolódott. Miután leintették, mint illetéktelent, elszállította a tervezett, útbaeső helyre az utasait, akik a leendő beruházás terepén azzal hagyták nyitva a vitát, hogy majd az igazgató érveit is meghallgatják. Ezek után a "sofőr" készségét fejezte ki, hogy ezt azonnal és helyben is megtehetik. A folytatás, s a beruházás kedvezően gyors megítélése ezekután elképzelhető.

A másik esetről jelen voltam. Megyei szemlén volt egy minisztériumi vezető, akitől terveink támogatását, fejlesztéseink finanszírozását is vártuk. A program egyik állomása egy tokaji pincében rendezett borkóstoló volt, ahol a vendég a soros nemes italt furcsa módon dicsérte. Elismerése úgy hangzott, hogy őt a "bor szaga a vadkanra emlékezteti". Kapás arca szint váltott. Veszélyben láttam egész addigi érvelésünk eredményét, reményeink elérését. És Kapás elkezdte: "először is, a bornak, amíg az a neve, annak nincs szaga..." S folytatta volna, de nem tudta. Lábára léptem. A remény így megmaradt.

Több hasonló, továbbá más jellegű történetet is őriz még az emlékezet. Természetesen olyan más műfajút is, mint amilyen – bizonyos konfliktust is jelentő – a saját szőlővel rendelkező, telepítő, birtokló kollégái és közte kialakult. Kapás nem engedte, összeférhetetlennek mondta ki, hogy bizonyos beosztásokat betöltő munkatársai saját szőlőt műveljenek, azzal "háztájként", vagy szakszövetkezeti tagként gazdálkodjanak. Elképzelhető, hogy ezzel milyen szembenállást, panaszárdatot váltott ki. Nem tartotta elfogadhatónak, hogy a teljes embert kívánó vezető beosztású maga helyett mással műveltesse a szőlő- és borgazdaságát, különösen pedig azt, hogy esetleg a

vállalat eszközeit, munkásait vegye igénybe erre. Közei ismerője írta: "...minden agyályoskodás nélkül meg tudott válni azoktól – az egyébként kitűnő munkatársaktól – akik az általa képviselt fegyelmet, etikai követelményeket nem voltak hajlandók elfogadni. Kapás Pál tudta, hogy mit jelent egy nagyüzem élén állni, érezte a felelősség súlyát, a gazdasági tényezők bel- és külföldi összefüggéseit, gátjait vagy lehetőségeit, de mert szakember volt, úgy irányította a Borkombinát működését, hogy az üzem mindig sikerrel zárta az évet. [...] Ösztönösen érezte, hogy az elsőrendű vezetőnek elsőrendű munkatársakat kell maga mellé keresnie, és azt is tudta, hogy csak másodrendű vezető alkalmaz harmadrendű beosztottakat."³

Tokaj-Hegyalja mindig sok gonddal küzdött. Adatunk sajnos hiányosan áll rendelkezésre, a sokféle változás nem kedvezett a levéltári rendnek sem. Az agrártermelés számos tényezőtől függ, s ezek között több nem – még a legjobb szaktudás mellett sem – programozható. Ezért is értékelhető kiemelkedő teljesítménynek, hogy a Tokajhegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát, a több szervezeti egységből, egykori nemzeti vállalatból kialakított, a maga nemében országos versenytárs nélküli cég – nem akármilyen évtizedeken át – helytállt. Hegyaljai versenytárs persze akadt, hiszen Tokaj-Hegyalja szőlőterületének 20,03%-a volt a Kombinát kezében és 26,28% a termelési-, a szakszövetkezetek és a kutatás birtokában. A nagyobb hányad tehát, 53,69% nem nagyüzemi volt, legnagyobb hányadban a szakszövetkezeti tagság egyéni kezelésében. A Kombinát hatását természetesen nem a 20%-os aránnyal lehet kifejezni, hiszen feldolgozó kapacitása, bizonyos jogosítványai révén nagyobb szerepet tölthetett be. Alapozhatott arra is, hogy az egy hektárra jutó összes eszközérték hetszerese, forgóeszközértéke pedig tizennégyszerese volt az állami gazdaságok – hetvenes években mért – országos átlagértékének.⁴ A tárolás-érelés finanszírozása ennek ellenére sok gonddal járt.

A szakszövetkezetekről, ezekről a sajátos rendeltetésű és formailag is változatos gazdálkodási szervezetről, Hegyalja "másik lábáról" érdemes külön is megemlékezni. A termelőszövetkezetekkel együtt fontos partnerei voltak a Kombinátnak. Az egy szövetkezeti tagra jutó évi jövedelem nagyobb volt a szakszövetkezetekben (30 ezer Ft körüli), mint a termelőszövetkezetekben. Nem is szólva a saját, a taggazdasági bevételről a hetvenes–nyolcvanas években. Akárcsak Bács-Kiskun megyében, a Hegyalján is a "pártsemleges" szakszövetkezeti névadás járta. Búzakalászból kettő is volt, de a Jőreménység, meg a Reménység is talált gazdaságot.

Az említett időszak, az állami gazdaságok, a Kormánybiztosság és a Borkombinát működése rövid periódus Hegyalja évszázadaiban. Mégis egy jeles szakasznak kell tekinteni, előnyeivel és hátrányaival, valamennyi következményével együtt. Erős, nyereséges gazdaság lett a Kombinát, de a termelők teljes körével sohasem volt talán felhőtlen a kapcsolat. Ez nem Kapás Pálon múlt. Lázár István idézi az egyik érdekeltet: "Az együttműködés értelme az, hogy abból mindkét félnek kölcsönös előnyei származzanak, tehát a kölcsönös nyereségérdekeltség. Erre pedig a Kombinát nem

képes, mivel a Tokajhegyalján keletkező nyereség nagy hányadát központosítják. Mindkét témát meg kellene vizsgálni az arra illetékes szervezeteknek, és sürgősen intézkedni – amíg nem késő”.⁵ A 15%-os felvásárlási áremelést csak 1977-ben sikerült elérni.

Tokaj fennmaradása és fejlődése érdekében sokan tették a dolgukat. Szőlőbirtokosok, borászok, Leskó Istvánok, hegybírók, igazgatók, közigazgatási emberek, szövetkezeti vezetők. Vállalták a terheket, vállalták az újítás és a megújulás gondjait. Úgy is, mint Kapás Pál, aki a teljesen új szervezet mellett gondot fordított még a hagyományok ápolására, feltárására is. Támogatta – és szerette – a népművészetet, a fafaragókat, a kovácsokat. Közben feldolgozta a Bormívelő Egyesület történetét, Tolcsva akkori református lelkészének, a sárospataki Református Tudományos Gyűjtemény múzeumigazgatójának segítségét élvezve. Takács Béla írta Kapásról: „... mindig megkínált és mindig mosolyogva egy-egy pohár aszúval, de Ő tonicot ivott”⁶ A tolcsvai múzeumban munkatársaival összegyűjtött, berendezett tárlattal, a munkaeszközök, okmányok, leírások gondozásával, a patinás épület kialakításával a tiszteletét is kifejezésre kívánta juttatni az elődök munkája iránt. Szinte áhitattal tudott szólni egy-egy régi szőlőprésről, szerszámról, leleményről. A régiekkel, a kétkezi szőlőművelőkkel való kézfogást, egyfajta stafétabot váltást látott bennük. A megbecsülésüket is, amit kötelezően kijárónak tartott kortársai részére is. A Kombinát szociális, munkásellátási rendszerét talán ezért is folyamatosan fejlesztendőnek tartotta. És ki is építette. Akár csak az oltvány anyatelepeket, a vízgyűjtőket, a palackozó gépsorokat, az új utakat, a laboratóriumi lehetőségeket – az életét is beleépítve...

3.

Az 1999. évi Borkalauz Tokaj-Hegyaljai Borvidék fejezete kerekén harminc márkás pincészetet sorol fel a Hegyalján.⁷ A jelenlegi vagy a volt tulajdonos nevét, más esetben tradicionális elnevezéseket választottak ezek a vállalkozások, gazdasági társaságok. Nem valószínű, hogy sokat tudnának Hegyalja múltjának neves embereiről, tevékenységükről. Vannak közöttük külföldiek, tőlük még kevésbé kérhető számon a történeti ismeret. Különösen az, hogy kik voltak Tokaj fenntartói, fejlesztői. A múlt egyébként is ködbe vész, s a kiemelés mindig válogatás is egyben. Tokaj azonban csak egy van, amit az Árpádháziaktól a Habsburg-házig, Szentpétervártól a Vatikánig már századok óta tudnak, jegyeznek. A patina presztízst, adott esetben bizalmat és gazdasági előnyt (is) jelenthet. „A múltat vállalni emberséggel, felnőtt nemzetként, szorongás és öncsonkítás nélkül, nem a gyengeség, hanem az erő jele és egyben forrása is.” – írta Kosáry Domokos.⁸

Tokaj-Hegyalja Magyarországé és egy kicsit Szlovákiáé. A borkultúra apostolai együtt voltak az itt élő magyarok és más nemzetiségűek, a betelepült, behívott, bemenekült olaszok, franciák és mások. A borkereskedők között ott voltak a görögök, a zsidók, az oroszok, a lengyelek. Nem volna-e itt az ideje, hogy Pap Miklós oly kitűnő könyvét

idegen nyelvekre, átdolgozva, mielőbb kiadják?⁹ Talán még a világörökségi ügyben is névjegy lehetne. Bizonyára erősíthetné azt is, hogy – Babits szavaival – “Itteni nép vagyunk, itt összeverődött fajtákból keveredtünk nemzetté. Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett... Nemcsak ez a föld őrzi életünk és történetünk emlékeit, mi is elváhatatlanul hordjuk magunkban legkisebb gyermekségünkől kezdve ennek a földnek ezer féle emlékeit. Mi magunk vagyunk ez az emlék.”¹⁰ Azaz kortársaink és elődeink. Akár ismert és számontartott névvel, akár kétkezi alkotásokkal, “ismeretlenül”. Mert a politikai-katonai tetteken kívül is van mire emlékezni. Dobó Istvánt egri hősként joggal tartják számon, de miért nem szerepel sohasem úgy, mint Felső–Magyarország jeles borkereskedője, ismert borszállítója a külpiacokra? Mikét finanszírozta volna – “másodállása” nélkül – a híres várvédelmet?

Vannak országok, ahol a társadalmi-gazdasági haladás hordozóit szívesen ábrázolják jelképes művészi megoldásokkal. A kanadai préri egyik államának székvárosában, Winnipegben a távolságokat legyőző pionírok emlékét egy ökör-húzta kordé hatalmas bronz változata őrzi. A Dánia északi részét felvirágoztató tejgazdaságra – a székváros egyik terén – a kifinomult szervezetűvé tenyésztett tehén szobra emlékezteti a ma emberét elődeinek sikeres és küzdelmes vállalkozására. És – itthoni példával – a gödöllői egyetem előtt Kiss István: Élet című hatalmas bronz búzakalásza hirdeti a növénynevelőknek, továbbá minden idők aratóinak a teljesítményét.

A világörökség várományosai, Hegyalja társadalma, mit tehetne a Kapás Pálok, a régi szőlőkapások, a pincemesterek, a borászok emlékének megőrzéséért? Hogy ne vesszen el a jövőnek: ki telepítette a szőlőtökéket, kik ültették a platánokat.

Erő forrása lehet. Érdemes melléjük állni, s folytatni – az ültetést, a telepítést, hogy boldoguljunk.

Jegyzetek

1 Illyés Gyula: *Bátrabb igazságokért, Kántor Lajos gondozásában. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996, 163. o.*

2 Balassa Iván: *Az aratómunkások Magyarországon 1848-1944, Akadémiai Kiadó, 1985, 341-342. o.*

3 Takács Béla: *Kapás Pál 1929-1982, kézirat, 20. o.*

4 Laczkó István dr. – Dr. Laczkóné: *Tokaj-Hegyalja, Kompolt, GATE Kutató Intézet, 1980, 159. o.*

5 Lázár István: *Kiált Patak vára, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 465. o.*

6 Takács Béla: *i.m.*

7 Borkalauz 1999, szerk.: *Dr. Rohály Gábor, Borkollégium, 157-196. o.*

8 Idézi: Tóth Ágnes = *Forrás, 1988, XX. évf. 1. sz. 94. o.*

9 Pap Miklós: *A tokaji, Gondolat Könyvkiadó, 1985*

10 Babits Mihály: *A magyar jellemről, Magvető Könyvkiadó, 1981, 31-32. o.*

Vásárhelyi Balázs

Kőhidak az egykori galíciai út mai zempléni szakaszán

Miskolcra Sárospatak felé haladva, a tokaji elágazás után Szegilongnál rátérve a régi 37-es útra kevesen gondolják, hogy maga az út is (a szó szoros értelmében) tartogat szépségeket, építési emlékeket. A Bodrog jobb partján futó töredezett aszfaltcsik számos helyen keresztel kisebb-nagyobb vízfolyásokat, patakokat, melyek felett megmaradtak a régi boltozott kőhidak. Ezek az építészeti emlékeken sokszor úgy hajtunk keresztül, hogy észre sem vesszük őket, pedig egy-két percnyi megállást megérdemelnének.

Szegilongtól Sárospatakig az alig több mint 20 km hosszú szakaszon nyolc boltozott kőhid áll, melyek közül három már csúcsíves alakjánál fogva is kitűnik. Ez az alak önmagában is kuriózum, ilyen szerkezetű hidat ugyanis sem Magyarországon, sem Európában nem használtak.¹ Ugyanakkor a félköríves boltozatú hidak is figyelmet érdemelnek.

Mikor építették ezeket a hidakat? Mióta lehet fontos ez az útszakasz? Tanulmányom célja e hidak bemutatása és az irántuk való figyelem felkeltése.²

A galíciai út

A galíciai országút kiépítését a 19. század elején a bécsi kormány és a magyar Helytartótanács is következetesen sürgette. Ez az út Pestről Gyöngyösön át Miskolcra, majd onnan Szerencs és Sátoraljaújhely érintésével vezetett tovább Galíciába, Munkácsra és a Vereckei-hágón át. Az út egyike volt a Monarchia legfontosabb felvonulási útjainak. Ez a szakasz békében a birodalom (később a Monarchia) és Oroszország közötti kereskedelem fejlődését, esetleges háborús konfliktus esetén pedig a hadseregek mozgósításának biztosítását szolgálta. (1849-ben például ezen az úton jöttek be az Ausztriával szövetséges cári seregek a magyar szabadságharc leverésére, sőt még az első és a második világháború alatt is meghatározó katonai jelentősége volt, mert a keleti hadseregmozgások ezen bonyolódtak).

A régi galíciai út vonalvezetése számos helyen megegyezik a mai főközlekedési utakéval, számos helyen viszont (a települések elkerülése végett) új utakkal váltották ki. Ahol megszűnt rajta a forgalom, ott sokszor már csak a megmarad hidak emlékeztetnek arra, hogy ott valamikor elsőrendű út haladt³, míg ahol felhasználták a régi vonalvezetést, ott a meg-növekedett terhelés miatt új hidakat építettek.

A Pestet Lemberggel összekötő út szakaszaiban természetesen már létezett a bécsi kormányrendelet előtt is, az inkább rendezte és összefogta a meglévő útszakaszokat, illetve a hegyvidéki részeken kiegészítette, s ahol szükséges volt, új hidakat, átkelőket építtetett. A Zemplén megyei szakasz léte valószínűleg a 16. századig vissza-

vezethető. A törökök előrenyomulásával a déli (szerémségi, illetve villányi) borvidékek elvesztették jelentőségüket és ekkor vált a tokaji bor nemzetközileg ismertté. Ez nélkülözhetetlenné tette a bor biztonságos szállítását, azaz viszonylag jó minőségű, minden időben járható utakra volt szükség. Az egyik legnagyobb felvevőpiac a borászattal nem rendelkező kelet-, illetve északkelet-európai rész volt, amely megkövetelte a Bodrog jobb partjának biztonságos kiépítését.

Ezen az útszakaszon több kisebb vízfolyást kellett áthidalni, mert északról a Tokaj-Eperjesi-hegység zempléni része szegélyezi, amelyekből a lefolyó vizek (patakokban vagy ideiglenes vízfolyásokban) az úttól délebbre lévő Bodrogba torkollanak. Valószínűsíthető, hogy ezek áthidalására az első időben fahidakat építettek, és fokozatosan tértek át a sokkal masszívabb, az időjárásnak ellenállóbb kőhidakra. Nagyobb árvizek, áradások esetén ezek a hidak minden bizonnyal károsodtak, így átépíthették, esetleg a régi anyag felhasználásával újjáépíthették őket.

Az útszakaszon található hidakról közvetve csak az első bécsi katonai felmérés (1782-1785) térképeiről kaphatunk információt. Mind ezen, mind a második katonai felmérési térképen (amely ezen a szakaszon 1857-ben készült el) a vízfolyásokon, árkokon átívelő hidakat bejelölték, de természetesen (a térkép céljának "megfelelően") nem adtak információt azok geometriai adataira, továbbá anyagára sem.

Általánosságban elmondható, hogy mindkét katonai felmérés a ma is meglévő hidakat jelöli, csak kisebb eltérések figyelhetők meg. A térképek alapján valószínűsíthető, hogy a katonai szempontból (is) jobban megfelelő kőhidak már akkor megépültek, jóval hamarabb, mint ahogy a galíciai útvonalat véglegesítették. A két katonai térképen az útvonal vonalvezetése megegyezik a maival.

Első pontosabb adataink mind az útszakaszcsozról, mind a hidakról, az országosan 1832-ben elrendelt megyei út- és hidösszeírás alapján ismeretesek. Ennek Zemplén vármegye 1833-ban tett eleget. A latin nyelvű irat a fontosabb kereskedelmi (és hadi) útszakaszokat írja le, megjelöli, hogy mennyire vannak kiépítve. Általában a megjegyzések között szerepelnek a hidakra vonatkozó megállapítások, megadva helyüket, néhány esetben hosszukat, valamint állagukat és építési anyagukat.⁴

Boltozott kőhidak Magyarországon

A magyarországi boltozott kőhidépítés története – geomorfológiai és történelmi okok miatt – sok tekintetben eltér a nemzetközitől: sajnos igen kevés római kori (hid)emlék maradt meg, és gyakorlatilag a 18. századig nincs a nemzetközi hidakkal összehasonlítható nagy hidunk.⁵

A magyarországi boltozott kőhidak többnyire az elmúlt 100-250 évben épültek.⁶ Építésük idejét sokszor nehéz meghatározni, mert levéltári anyag sem a tervekről, sem a kivitelezésről nem áll rendelkezésre. A hidjainkra vonatkozó legrégebbi általános előírás is a 18. századból maradt fenn.⁷ Magyarországon a boltozott kőhidak korszaka tovább tartott, mint Európában általában: a kisebb hidaknál helyi jelleggel építettek boltozott kőhidakat,⁸ míg a 20. század elejére ezek építése szinte teljesen megszűnt.⁹ Ezek a boltozott kőhidak alakjuk szerint osztályozhatók általános elrendezés alapján,

a nyílások száma alapján, a szárnyfalak¹⁰ alaprajzi elhelyezkedése alapján, a boltozat egyenes vagy ferde kialakítása alapján, a mellvéd, illetve hídszegély magassága alapján, a homlokfalból kiugró pillérvégek alapján, és a hidra helyezett építmények, illetve szobrok szerint.¹¹

A datálásra a nyílások száma alapján történő osztályozás tűnik a legcélravezetőbbnek, mert régebben ugyanazt az össznyílást méretre kisebb, de számra nagyobb hídneyekkel, később pedig fordítva, számra kisebb, de méretre nagyobb nyílásokkal igyekeztek áthidalni. A nyílások száma ez utóbbi esetben azonban szintén a helyszíni terepadottságoktól függött, így ez alapján sem állapítható meg pontosan a híd kora.

A hidak íveinek alakja csak ritka esetben választható meg szabadon, mert a terepadottságok rendszerint előre megszabják a legalkalmasabb ívalakot. A régi magyar köhidakon ötféle ívalakot találhatunk: félkörív, fekvő kosárív, szegmensív, álló kosárív (parabola) és csúcsív. A félkörív és a szegmensív volt a leggyakoribb boltozás. A csúcsív igen ritka, hiszen csak akkor lehet ezt alkalmazni, ha a magasság megfelelő. Ilyen híd összesen négy van Magyarországon: Kisdörgicse, Szegilong, Olaszliszka, Bodrogolaszi, azaz az első kivételével valamennyi a galíciai útvonal vizsgált szakaszán található. A parabolaív használata szintén nagyon ritka.

A szárnyfalak alaprajzi elhelyezkedése alapján attól függően, hogy a földtöltés elhatárolása hogyan történik, megkülönböztetünk a híd tengelyével párhuzamosan álló szárnyfalakat, a híd tengelyére merőlegesen álló szárnyfalakat, valamint a között szögben épült szárnyfalakat. A 18. századi hidak szárnyfalai többnyire párhuzamosak a hídtengellyel, vagy csak kisebb szöget zárnak be vele. A 19. század elején a szárnyfalat a hídtengelyhez képest inkább ferdeszögben helyezték el és építették meg. Azt a körülményt, hogy a híd egyenes-e vagy ferde, annyira befolyásolják a terepadottságok, hogy ennek alapján kormeghatározásra nincs lehetőség. Az viszont megállapítható, hogy a régebbi hidaknál a ferdeség szögével sohasem lépték túl a 20-25°-ot, azaz ferde híd a merőlegetől legfeljebb ilyen mértékig tért el.

A hídról a legtöbb információt gyakran a mellvédek vagy hídszegélyek méretei adták. A mellvédeket a 18. sz. elején épült hidaknál általában a hídpálya tengelyéhez viszonyítva 0,80 m magasra építették.¹² A hídszegéllyel ellátott hidak csak a 19. sz. második felében kezdtek elterjedni. Mellvédek, hídszegélyek és szárnyfalak oldalnézetében való vizsgálatával sokkal jobb leírás készíthető, mint az alaprajz alapján. A mellvéd felső vonalát vizsgálva megkülönböztetünk középig emelkedő, onnan a végéig süllyedő folytonos vonalú hidakat; a hídfők között vízszintes, onnan a szárnyvégek felé süllyedő vonalú hidakat; valamint végig vízszintes mellvédű hidakat. A legrégebbi hidaknál a 18. század végéig a mellvédek az első csoportba sorolhatók. Ezeknél a mellvéd gyakran egészen a terepig süllyed. Későbbiekben (19. sz. első harmada) a mellvéd a középtől kezdődően a végek felé egyenes vonalban lejt, de sohasem éri el a terepszintet. A második típus igen jellemző a 18. századi hidakra. Sajnos ez a többnyílású hidaknál annyira általános megoldás, hogy ennek alapján datálni nem lehetséges. A harmadik típus is igen elterjedt volt a különböző korokban, így ez sem alkalmas pontos időrendi meghatározásra.

A legjelentősebb, legszebb hidakon általában szobrok állnak. Magyarországon jelen-

leg 19 hídon található valamilyen "építmény", szobor, fülke, talapzat. A legjelentősebb (illetve legismertebb) a váci Gombás-patak felett átívelő barokk híd, amelyen hat szinten barokk szobor található. A hidakon található szobrok kora és a híd között azonban általában semmilyen kapcsolat nincs, a szobrok ugyanis rendszerint jóval későbbiek.

Kőhidak Szegilongtól Sárospatakig

Szegilongban két híd is található. Az első 15,5 m hosszú, s a már említett kuriózumként 2,85 m-es egynyílású csúcsíves szerkezetű. Abban más, mint a többi, hogy itt a csúcsív az nem erősítő-ív (mind a többi hídnál), hanem maga a boltozat csúcsíves (így nagyon kecses hatást ér el). A híd szárnyfalai igen masszívak. Az északi (befolyási oldal) fokozatosan, míg a déli (kifolyási) oldalon lépcsőzetesen vastagodnak. Ívmagassága a padlószinttől a csúcsig a déli oldalon kb. 1 méterrel magasabb, mint az ellenkező oldalon (4, illetve 3 méter). Mellvédfalai és szárnyfalai az úttengelyhez képest enyhén széttartók, középen két kerékvető jelzi a legkeskenyebb helyet, ahol a mellvédek egymáshoz töréssel csatlakoznak. A mellvédfalakra mindkét oldalon valószínűleg a 60-as években betonhabarcs-fedést helyeztek. E fedés számos helyen már repedezett, az alatta lévő kőor pedig fokozottan mállott. A jelenlegi úttengely nem egyezik meg a híd tengellyel, ami későbbi útrendezés következménye.

A katonai térképek jelölik, és az 1833-as Zemplén megyei út- és hídösszeírásban is szerepel, ahol mint kőhidat említik.

A másik híd háromnyílású, félköríves szerkezetű, már a falu külterületén található. Teljes hossza 22,5 m. Néhány helyen erdőbényei hídként tartják számon, mert a Bényei-patak felett vezet el, s mellette van az erdőbényei elágazás. A patak igen bővizű, de lassú folyású, hordalékos, amelynek hatására a meder erősen eliszaposodott, a boltvállakat szinte teljesen betemette. Víza a középső mederben folyik, a másik kettő csak igen nagy vízállás esetén nedves. A vízfolyás felőli északi oldalon a híd homlokfalát a két mederpillér háromszög alakú toldata tagolja (jégtörő toldatok), amelyeken betonfedés van. A kifolyási oldalon (déli oldal) a homlokfal sík. A pillértoldatokon fedkövek vannak, mint ahogy a mellvédfalakat is bizonyára fedkövek takarhatták valamikor. Az 1833-as megyei hídösszeírásban a híd három nyílású kőhídként szerepel.¹³

Az útszakasz legmonumentálisabb hídjá az *olaszliszkai*, amely műemlékjellegű védettség alatt áll. A több mint 40 m hosszú csúcsíves híd meredek oldalesésű szakadékot (ideiglenes vízfolyást) hidal át. A terep erős esése miatt a befolyási (északi) oldalon a félköríves dongaboltozat záradéka kb. 2 méterrel van a terep felett, míg ez a magasság a kifolyási (déli) oldalon a 8 métert is meghaladja. A kis nyílásmérethez képest (2,7 m) a tekintélyes hosszúság a híd magas fekvésnek a következménye. A hegy felőli oldalon szárnyfal nélküli rézsűje van, a völgy felőli oldalon négy bordával erősített magas szárnyfala, amely párhuzamos az úttengellyel. Mellvédfalai a híd közepe felé fokozatosan emelkednek. Ezeket a legmagasabb ponton (középen) egyegy 1,10 m magas körözsa díszítette, amelynek mára csak a csonkjai maradtak meg.¹⁴ A dongaboltozat, amely a hídpályát hordozza, a hídpálya alatt vízszintes alkotókkal

van átvezetve, és bár a híd déli homlokfala síkjában el van falazva, körvonala jól kivehető. A boltozatot a homlokfalaknál és még öt közbenső helyen bordák támasztják meg, amelyek közül a két északi félköríves, az öt déli pedig csúcsíves. Olaszliszván az első katonai felmérés nem jelöl hidat, bár a nagyméretű vízbevágást jelöli. A második katonai felmérés viszont két hidat is feltüntet, melyek közül a település északi felén jelzett már nincs meg. A híd méretei, arányai és kialakítása folytán elgondolkodtató, hogy nem töltött-e be más funkciót is; esetleg az útszakasz védelmében bástyaként vagy egyéb katonai létesítményként használták. 1833-as felmérésben köhídként határozzák meg, de ennél több információt nem közölnek.¹⁵

Vámosújfaluban a 30 m hosszú, hatnyílású műemlék jellegű híd az igen bővizű Tolcsva-patak áthidalására épült. A patak mind a híd előtt, mind az után vízterelőkkal van szabályozva. A víz általában nyugatról a második és harmadik nyílás alatt folyik, nagyobb vízállás esetén (a terelők segítségével) többi nyílást is fokozatosan használja. A két nyugat felőli pillér toldatai mindkét homlokfalazaton jóval kisebbek a többinél. A toldatok az északi (befolyási) oldalon minden esetben lekerekítettek, míg a déli (kifolyási) oldalon csak a nyugati oldalon lévő három toldat lekerekített, a keleti oldalon lévők nem. Az öt mederpillér és két parti pillér (hídfő) fedkövekkel van lefedve. Az első és második katonai felmérés Vámosújfaluban 3 hidat is jelöl, amelyek közül csak a Tolcsva-patakon áthidaló maradt fenn. A másik kettő helye nehezen meghatározható. (Helyszíni bejárás alapján, a térkép léptékét is figyelembe véve lehet valószínű helyükre következtetni.) A mai híd egy másik, 1797-ből való térképen is már meglévő hídként szerepel.¹⁶ Az 1833-as összeírásban ötnyílású köhídként van feltüntetve, így valószínűsíthető, hogy a 19. században kibővíthették. 1981-ben részben át kellett építeni, mert az egyik nyílás beszakadt egy teherautó alatt. Ekkor a boltozatok fölé teherelosztó vasbeton lemez került.

A *sárazsadányi* 8,6 m hosszú, egynyílású híd Bodrogolaszi előtt, a sárazsadányi elágazásnál található, ezért néhány helyen bodrogolaszi hídként említik. Csúcsívesként tartjuk számon, mindkét oldalán 1-1 csúcsívvel, amelyek kb. 50 cm vastagságúak, s a félköríves bordák megerősítésére szolgálnak. A hídfőket mindkét oldalon két-két támborda erősíti. A mellvédek felső vonala vízszintes, alaprajzi elrendezése egyenes. Az első katonai felmérési térképen a falu külterületén lévő hídként jelölik (Sárazsadány = Szadany), de az 1833-as megyei összeírásban nem tesznek említést róla, valószínűleg kis mérete miatt.

Bodrogolaszi területén két híd található. Az egyik kétnyílású, teljes hossza 10,2 m. Az áthidalt ideiglenes vízfolyás északi oldala növényekkel benőtt, míg a déli viszonylag rendezett, de itt a gyalogos- és kerékpárforgalom számára külön híd épült, amely teljesen eltakarja a régi hidat. A két híd között még egy gázcsövet is átvezettek. Ez az állapot közel sem nevezhető esztétikusnak. A hídpálya az árok medermélységéhez képest viszonylag magas. Ennek következtében a híd hídfőit és pilléreit a kifolyási oldalon (délkeleti oldal) egy-egy támbordával erősítették meg. Az ellentétes oldalon a pillérnek csak a szokásos toldata nyúlik ki a homlokfal síkjából. Az első katonai felmérési térképen jelölnek Bodrogolaszi (akkori nevén Vlahi Olaszí) belterületén hidat, viszont az 1833-as megyei hidösszeírás nem tesz említést róla.

A község keleti külterületén lévő másik híd egynyílású, 13 m hosszú. Mindkét oldalon két-két támborda erősíti a hídfőket, melyek méretei egyezők. A támbordák szépen tagolják az egyébként sík homlokzatot. Az egyenes mellvédfalak vízszintesek. Az első katonai felmérési térképen nem jelölik. A Zemplén megyei utak és hidak 1833-as összeírásakor viszont feltüntették.¹⁷ Eszerint a híd a Kuliz-éren ível át, s bár e földrajzi nevet ma már nem használjuk, mégis azonosítható, mert Bodrogolaszi és Sárospatak között csak ez az egy híd van.

A *Sárospatak* nyugati határának belterületén található kétnyílású régi híd a Hercegekúti-patakot keresztezte. 1985-ben az Észak-Magyarországi Vízügyi Igazgatóság rendezte a vízfolyást, amelynek során a medert kb. 3-400 méterrel Bodroghalász felé áthelyezték. A híd kifolyási és befolyási oldalán is földgátat emeltek, ezért jelenleg a hídnak semmilyen funkciója nincs, de mint műemlék megmaradt. Pilléreit mindkét oldalon félkör alaprajzú támborda erősíti. A mellvédfalak egyenes vonalvezetésűek. Az első katonai felmérési térképen jelölik (Nagy Patak külterületén, Petraho és Patak között félúton), és az 1833-as összeírás is említést tesz róla.

A vizsgált útszakasz minden hídját ugyanabból a jól megmunkálható, fehér színű riolituffából építették. Ez a Zempléni-hegységben bányászott kőzet igen jó minőségű építési anyag, ebből építették pl. a hortobágyi hidat is. Ezt a kőanyagot minden bizonnyal a közeli Erdőbényében bányászhatták, amely kőfaragóiról is ismert település volt.¹⁸ Innen szállították el durva megmunkálás után, majd a helyszínen végezték el a finom munkálatokat. Néhány esetben ugyancsak helyi kőanyagból, andezitből egészítették ki a mellvédfal sérüléseit. A mellvédfalak viszont nagy valószínűséggel mindenütt fedkövel voltak fedve, de napjainkra ezeken számos helyen cementhabarcs-simitást helyeztek el. Sajnos e két anyag – különböző mechanikai tulajdonságukból adódóan – egymást tönkreteszi, amelynek nyomai jól láthatóak néhány hídon.

A kormeghatározás kérdései

Hogy a Szegilong és Sárospatak közötti a régi galíciai útszakaszon található nyolc boltozott kőhid mióta áll, arra a levéltári kutatások alapján választ adni sajnos nem lehet. Az első dokumentum, amellyel a hidak léteire következtethetünk, az első bécsi katonai felmérési térkép, az 1780-as évekből. Ebből csak a hidak léteire vagy nemlétére kapunk adatokat. E térkép az olaszliszkai és a bodrogolaszi második híd kivételével valamennyi hidat feltünteti, bár – mint említettük – Olaszliszkánál a bevágást jelöli, rajta az út áthalad, tehát a híd léte valószínűsíthető. Bodrogolaszinál azonban az adott szakaszon semmilyen terepi egyenetlenséget nem mutat a térkép. Vámosújfalú belterületén az első katonai felmérési térkép másik két hidat is jelöl, amiről semmi egyéb információnk nincs. Az első pontos írásos felmérést az 1833-as Zemplén megyei út- és hídösszeírás tartalmazza. Itt ismét két hidat nem említenek (feltételezhetően méretük miatt): a bodrogolaszi első és a szárazsápanyit. A második katonai felmérési térkép, amelyet ezen a szakaszon 1857-ben készítettek el, már az

összes hidat tartalmazza. (Olaszliszka és Vámosújfalú területén itt is jelölnek olyan hidakat, amelyek ma már nem léteznek.)

A fentiek alapján a hidak építési idejére csak következtetni lehet.¹⁹ A Zempléni-hegység déli lejtői a 13. században francia (vallon) telepések megjelenése után indultak jelentős fejlődésnek. Feltételezhető, hogy már ekkor megoldották valamilyen módon a települések közötti közlekedést, tehát a jelenlegi hidak helyén valamilyen építménynek állnia kellett. A vizsgált útszakasz a 16. században már a mai állapotához hasonlóan épülhetett ki, hiszen ebben az időben a tokaji bor szállítása, forgalmazása alapvető érdeke volt a régió településeinek.

Lehetséges a kormeghatározás a hidak alakja szerint is, hiszen a különböző ív-alakú hidak különböző korokból származnak. A csúcsíves hidakról feltételezhető, hogy egyidőben épültek. Ezt valószínűsíti az a tény, hogy a Magyarországon található 4 csúcsíves híd közül három itt épült, gyakorlatilag egymás mellett, és a nyílásszélességek is szinte teljesen megegyezők (kb. 2,7 m, azaz 1 öl és 3 láb). Feltételezhető továbbá, hogy az 1833-as út- és hídösszeíráskor a sárazsadányi híd már állt, csak méretei miatt nem került említésre (ezt támasztja alá, hogy az első katonai felmérési térképen jelölik). A hidalak, illetve a kialakítás annyira eltérő a hazai és a nemzetközi gyakorlattól, továbbá statikai szempontból nem indokolt (sőt, inkább elönytelen), hogy minden kétséget kizárólag nem híddal foglalkozó szakember tervezte és építette. Valószínűleg inkább olyan helyi kőművesek, akik a környékbeli templomoknál építkeztek. E forma alapján így elképzelhető, hogy a hidak eredete a középkorra nyúlik vissza. Külön ki kell emelni az olaszliszka hidat, amely méreteivel és arányaival elűt az összes többitől, és feltételezhető, hogy annak építési ideje jóval régebbi. A tág környezet geomorfológiai adottságait is figyelembe véve esetleg nemcsak hid-funkciót látott el, hanem védelmi célja is volt. A félköríves boltozatú hidak építési ideje a 18. századra tehető. Az Építési Főhatóság által 1807-ban kiadott títusterv kiképzései és részletmegoldásai megegyeznek a vizsgált útszakaszon található hasonló hidakéval, azok nyílásszámától függetlenül. Egy híd megépítése több év munkája, s az 1780-as térképen már szerepelnek, így az első – később átépített – hidak minden bizonnyal jóval régebben épülhettek.

A zempléni kőhidak épített kulturális örökségünk értékes részei. De tegyük hozzá: egy híd sosem ragadható ki saját környezetéből, azzal szervesen együtt él. A tiszta, rendezett környék kiemeli a híd szépségét, és új színt ad a településnek is.

Jegyzetek

1 Hazánkban az itt bemutatott csúcsíves hidakon kívül a kisdörgicsei hidat soroljuk ebbe a kategóriába, de az szerkezetileg eltér az itt felsoroltaktól – az inkább falazási hibából kifolyólag vált csúcsívesé.

2 A tanulmány a szerző Boltozott kőhidak a régi galíciai út Szegilong és Sárospatak közötti

szakaszán című műemlékvédelmi szakdolgozatának (BME Építészmérnöki Kar, 2001) rövidített változata. A szerző reméli, hogy a jövőben lehetősége lesz a Zemplén megye határon túli területein levő hidak bemutatására is, amelyek szintén sok érdekességet tartogatnak.

3 A galíciai úton a Hernád árterében állnak így a hidak, Onga és Gesztely térségében.

4 Az összeírásnak Heves vármegye kivételével 1833-ban valamennyi vármegye eleget tett. Heves viszont 1803-ban, 1847-ben és 1853-ban is összeírta a területén található hidakat, amely összeírások mai napig megvannak.

5 Erről lásd: Medved G.: Történetek a világ hídjairól, Terc Kiadó, 2001; Palotás L. (szerk.): Hidak, Műszaki Könyvkiadó, 1987.

6 Az első köhídra való okleveles utalás 1346. november 13-án kelt, és a mai hortobágyi kilenclyukú híd elődjére vonatkozott. Mind ez, mind a többi híd a török hódoltság alatt elpusztult, így sajnos igaz, hogy a legrégebbi köhidunk a 18. századból való. Feltételezhető azonban, hogy számos hidunk középkori alapokon nyugszik, illetve hogy a régi köveket újra felhasználták.

7 Az Utak és Hidak tsináltatására szolgáló REGULÁK... Évszám nélküli dokumentum, de a Közlekedési Múzeumban, mint 18. századi irat van lajstromba véve.

8 Ennek oka igen egyszerű: a földesurak hozzájárulás címén ingyen igényelhetők a helyi építőanyagokat, és ugyancsak nem kellett pénzt fizetniük a segédmunkásokért, mert az ő munkájuk és a fuvarok egyaránt közmunka-szolgáltatások voltak. Ezzel szemben a vashíd építésénél ezekkel a költségekkel számolniuk kellett (v.ö.: Gáll I.: Régi magyar hidak, Műszaki Könyvkiadó, 1970).

9 Bár az 1907. évi magyar vasúti hídszabályzat 1. §-a kimondta, hogy "vasszerkezetű hidat csak abban az esetben kell építeni, ha köhíd építése nem lehetséges vagy kevésbé célszerű", a boltozott köhidak építése a vashidak megjelenésével elavult. (v.ö.: Mihailich Gy.: A XIX. és XX. századbeli magyar hidépítés története, Akadémiai Kiadó, 1960).

10 A szárnyfal a hídfő ama része, amely a hídfőhöz csatlakozó, és a híd folytatását képező földtöltés tartására, megtámasztására szolgál.

11 Az itt bemutatott osztályozási rendszert Gáll I. állította fel, a továbbiakban az ő tematikáját követem (v.ö.: Gáll I.: i.m.)

12 Ez a magasság sokszor a híd hosszától is függött.

13 *Pons lapideus at tres apperturas singula = 3° in latitudine, 5 org. Longus exstructus habetur...*

14 A fényképek tanúsága szerint 1970-ben az egyikük még megvolt.

15 "A rivo Bartamas per Oppidum Liszka usque pontem lapideum in superiori fine oppidi, structum 575 org." – azaz: a Bartamas folyótól kezdve Olaszliszkan át a falu felső végén lévő köhídig kiépítve 575 öl.

16 A térkép a Nagy-Tolcsva-patak faúsztatásra való felhasználása céljából készült.

17 "Inter Olasi et Patak unus maior in Kuliz ér et duo minores ponticuli lapidei existant."

18 Lásd bővebben: Fehér J.: Az erdőbényei kőfaragó-mesterség története, in: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXV-XXXVI, Miskolc, 1997.

19 A pontos kormeghatározás egyedüli lehetősége a kőanyagok közötti fűgákból vett minták elemzése. Sajnos erre eddig nem volt anyagi lehetőség, de a szerző reméli, hogy hamarosan sort keríthet rá.

Viga Gyula

Tokaj-Hegyalja gyümölcskultúrája

Tokaj-Hegyalja, a tájegység neve, mindenki számára elsősorban szőlejeről és boráról ismert. Gyümölcskultúrájának története az elmúlt századok során árnyaltan kapcsolódott össze a táj hasznosításának változásaival. E folyamat néhány jellemző vonását fogalmazzuk meg az alábbiakban.

A magyarországi gyümölcsstermesztés szerkezete és jellege egészen más volt a történeti Magyarországon, mint a Trianon által megcsonkított területeken. A gyümölcsfaállomány zöme részben a dombvidékeken, hegységek elődombosságain (jobbára szilvások és almások), valamint a nagyobb folyók, főleg a Duna, Tisza, Szamos, Körösök, valamint a Maros, Olt árterein (körtés és szilvás berkek) helyezkedett el, jőszerével vadon termő fákként. Ilyenformán Tokaj-Hegyalja gyümölcsészetének korai szakaszát is ebben a kettős rendben kell elképzelnünk: részben a napsütötte domboldalak ligeteiben, részben pedig a Tisza és a Bodrog mente ártéri gyümölcsöseiben. A Tisza-völgyben a gyümölcsfaállomány koncentrációja a 18. században négy-ötszöröse volt a nem víz menti tájakénak. (Gondoljunk a hegyaljai mezővárosok bodrogszéli területeire is.)¹

Tokaj-Hegyalja mezővárosainak gazdálkodását a régebbi történeti irodalom szőlő-monokultúráként értelmezte. Az újabb kutatások egyértelműen igazolták annak komplex jellegét, amelyben a nagy értékű, jelentős jövedelmet hozó, rendkívül sok munkaerőt igénylő és akkumuláló szőlő és bor kétségtelenül élvezett bizonyos prioritást. A szőlőskertek és ültetvények a délies, meleg lejtőket (mások) foglalták el, a szőlőtermelő zóna, amely az abaújszántói Sátor-hegytől az újhelyi Sátor-hegyig húzódott, általában 250-300, ritkán 300 m magasságig terjedtek.² Ezek maximális kiterjedése elérte a 14.000 kh. (8.056 ha) területet, 1873-ra azonban már alig 10.500 kh. (6.042 ha) volt. A 18. században is csak 9 %-kal, a 19. század derekán pedig már csak 6,8 %-kal részesedett a szőlő a mikrokörzet földalapjából.³ Amíg azonban más magyarországi szőlővidékeken a szőlő és a gyümölcsfa komplementer jellegű volt, addig Tokaj-Hegyalja nagy értékű szőlőhegyein a 18-19. századi gazdasági irodalom alapvetően konkurensnek tartotta a szőlőültetvényeket és a bennük termő gyümölcsfákat. Nagyváthy János kifejezetten a hegyaljai szőlők erényeként értelmezte azt, hogy a szőlőtőkék között nem volt gyümölcsfa: „...a Gyümölcs-fák...ártnak a Szőlők közt. A melyet a Hegyaljai Emberek észre-vévé, nevezetesebb borteremő Hegyeikből azokat ki-irtották.”⁴ Gyümölcsre, elsősorban szilvára azonban mindenkinek szüksége volt, ezért a gyümölcsfákat a szőlő valamelyik, rendszerint alsó végében ültették el (aljszőlő, szőlőalj). Az ilyen gyümölcsösöket Sárospatakon és Sátoraljaújhelyben ma is nevezik láznak, ami a szőlő alatti vagy feletti fás, szántatlan területet jelöli.⁵

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy a táj gyümölcskultúrája a korábbi századokban Tokaj-Hegyalja dombos-hegyes területein is önállóan, a szőlészettől külön fejlődött. Ugyanakkor Galgóczi Károly azon megállapítása (1855), miszerint a Tiszahát Máramarostól kezdve, a Tisza mindkét oldalán Bereg, Ugocsa, Ung, Zemplén, aztán Szatmár és Szabolcs vármegyékben is valóságos gyümölcsraktárakat képez,⁶ az ártéri gyümölcsösök jelentőségét külön is aláhúzza.

Amint Tokaj-Hegyalja gazdálkodásának egészét, úgy a gyümölcsstermesztést is alapvetően befolyásolta a filoxéra pusztításának hatása. Az elpusztult szőlőterületek rekonstrukciója során a magasabban fekvő részeket gyümölcsfák ültetésével igyekeztek hasznosítani. A tönkrement szőlősgazdák és a nagybirtokosok kárpótlást igyekeztek találni a gyümölcsstermesztésben. 1880. július 13-án Szendrőn tartotta ülését a Filoxéra Bizottság, ahol dr. Menner Adolf, a hegyaljai küldöttség tagja így nyilatkozott: „Azon szőlősterületeket, amelyekről a szőlő kiveszett, gyümölcsfákkal óhajtaná betelepíteni. Ebben az időszakban uralkodóvá vált az a felfogás, mely szerint a lejtők soványabb talajai helyett az alacsonyabb, termékenyebb lapályokat kell a szőlőművelés számára lefoglalni, a magasabb részeket pedig a gyümölcsösöknek kell átengedni.⁷ A 19. század utolsó harmadára esett az országutak mentének kiterjedt fásítása is. A filoxéravész után a Sárospatak – Sátoraljaújhely közötti szakaszon több ezer magas törzsű cseresznyefa csemetéjét ültették el. Ugyanebben az időben több százezer körtefa ültetését is megemlítik a források, de Tokaj és Tarcál határában sok szép diófa meghonosításáról is tudunk. A szilvafák is tömegével kerülnek be a portákra, kertekbe. A korábban szinte vadon termő faállományt fokozatosan nemes gyümölcsállományra cserélik. A gyümölcskultúra felvirágoztatását különféle, erre a célra alakult egyesületek segítették, a nemes gyümölcsfajták meghonosítását állami faiskolák és mintatelepek erősítették (Tarcalon majd Sátoraljaújhelyen). Miközben a filoxéra utáni rekonstrukció átalakította a szőlő- és gyümölcsállomány és gyümölcsstermesztés korábbi struktúráját, a termesztés sikeréről szóló beszámolók soha nem mellőzik annak megemlítését, hogy Tokaj és vidéke olyan terület, ahol a gyümölcsstermesztésnek és -értékesítésnek évszázadokra visszanyúló tradíciói vannak,⁸ különösen Erdőbénye, Mád, Monok és Tolcsva községekben.⁹

Részletesen foglalkozott a századfordulón Tokaj-Hegyalja gyümölcskultúrájával Zemplén vármegye monográfiája, ami például egyértelműen utal arra, hogy a vármegye déli, szárazabb és melegebb része kevésbé alkalmas a gyümölcsstermesztésre, mint a felső területek. Bár kiemeli a filoxéra utáni telepítések jelentőségét, s a programot vezénylő Darányi Ignác földművelésügyi miniszter regnálásának éveit külön korszaként értékeli Hegyalja gyümölcsészetében, rámutat arra, hogy a táj gyümölcsstermelése – a lehetőségekhez és a piaci elvárásokhoz képest – továbbra is rossz állapotban van. Utal arra is, hogy a szőlő és a gyümölcs viszonya még a 19-20. század fordulóján is ambivalens: „A vármegye szőlő-zónája a finomabb és igényesebb gyümölcsfajok termelésére is alkalmas, őszibarack, mandola, szelid gesztenye, különösen jól díszlenek a Hegyalján, csak hogy itt a szőlő az édes gyermek és minden egyéb mostoha.”¹⁰ Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlik a homoki szőlő- és gyümölcsvidékek kiala-

kulása, ami 1920 után teljesedik majd ki, amikor a trianoni döntés elszakítja a történeti Magyarország legnagyobb gyümölcsstermesztő tájait.

A fentiek történeti statisztikai dokumentálása sajnos nem lehetséges, mert az első részletező gyümölcsfa-összeírás (1895) darabszám szerint közli az egyes települések adatait, míg az azt követő a kert és gyümölcsös területét tünteti fel. Mégsem haszontalan ezek közreadása, mert informálnak az állomány fajtaösszetételéről, a kert és gyümölcsös hasznos földterületen belüli arányáról. A részletek nélkül, szembevetve, hogy a szilvafák mennyisége – a tokaji és a szerencsi járás összesítésében – megközelítően felét adja a teljes gyümölcsfa állománynak, vagyis a szilvafák száma két-két és félszerese az alma, körte és cseresznye együttes mennyiségének.¹¹ A szilvafák között a besztercei fajta volt a legkedveltebb. A cseresznye termesztésében egyedül Tolcsva érdemel figyelmet, gyümölcsükből jelentős mennyiség került piacra is. Az alma termesztésére a megye északi része az alkalmasabb: Tokaj-Hegyalja szárazabb, melegebb területe – növényvédelem hiányában – nem kedvez a termesztésnek. A tájon a sóvári alma volt népszerű, de az is csak a szőlők szélén húzóódó szilvásokban kapott helyet. Előfordul ekkor a mosásznki fajta és az arany renet is, a filoxéra után pedig az angol parmen terjed, de a táj adottságai miatt erősen férgesedik. A filoxéra után 100 ezer magas törzsű téli körtefát telepítenek, de még őrzi népszerűségét a nyakas körte, amelyet éppen úgy Tokaj-Hegyalja jellegzetességének tudtak, mint a furmint szőlőt. Tokaj-Hegyalján kívül ez Zemplénben nem volt ismert, holott piaca, jó pálinkája kedveltette tette.¹² A szelíd gesztenye ritka volt, bár a táji adottságok között jól érezte magát, ám hiányzott hasznosításának sajátos kultúrája.¹³ Sajnos, az 1935-ben készült statisztikai adatsor már nem alkalmas a fajtaösszetétel bemutatására, csak azt ábrázolja, hogy a kert és a gyümölcsös milyen arányt képviselt a földhasznosítás egészében.¹⁴

Jegyzetek

1 Belényesy Márta: *Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században = Néprajzi Értesítő XXXVII. 1955, 11-30. o.*

2 Tokaj-Hegyalja földrajzi adottságairól összegzően lásd: Boros László: *Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői, Miskolc-Nyíregyháza, 1996.; Boros László: Tokaj és környéke, Tokaj-Nyíregyháza, 1997.*

3 Frisnyák Sándor: *A Zempléni-hegység gazdasági mikroöközetei a 18-19. században, in: Tájak és tevékenységi formák, Miskolc, 1995, 46-47. o.*

4 Nagyváthy János munkáját (1792) idézi Balassa Iván: *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora, Tokaj, 1991, 57. o.*

5 Bakos József meghatározását idézi Balassa Iván: *i.m. 59. o.*

6 Galgóczi Károly: *Magyarország, a Szerbvajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisticája, Pest, 1855. 282-283. o.*

7 Laczkó István: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyümölcsstermesztésének múltja = Borsodi*

Szemle 1964. 4. szám 9-17. o., Varga Gáborné (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára, Miskolc, 1970. 55-56. o.

8 A gyümölcskereskedelemhez lásd: Viga Gyula: A gyümölcs a népi árucserében, in: Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): Árucseré és migráció, Miskolc, 1986, 175-195. o.

9 Varga Gáborné (szerk.): i.m. 55-56.

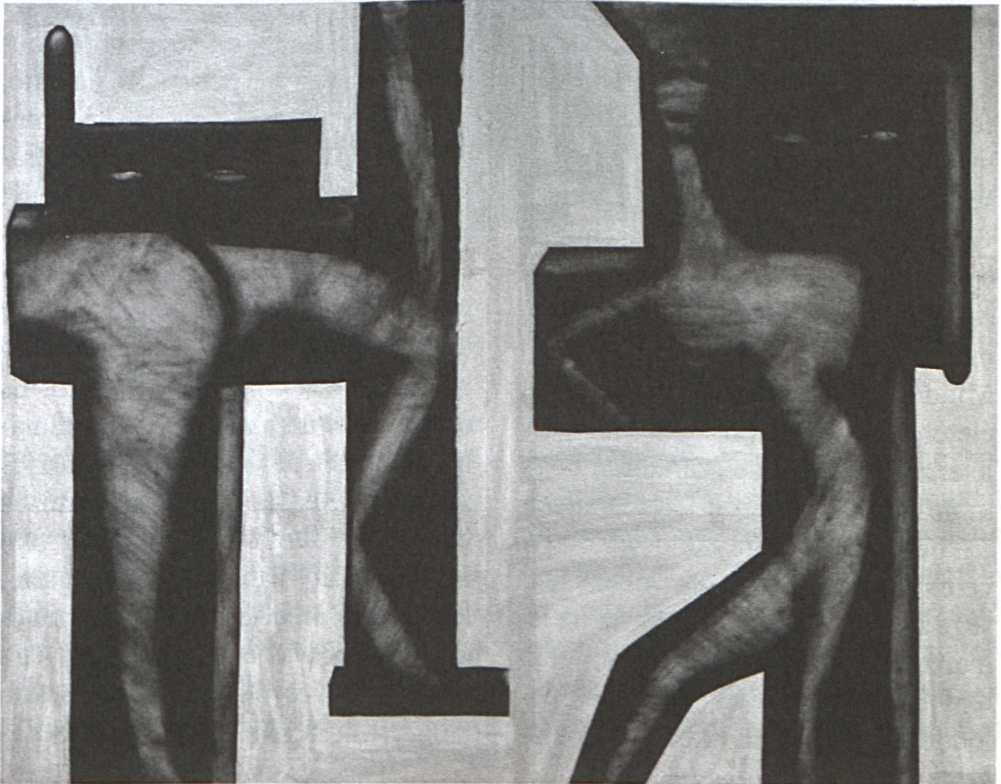
10 Kossuth János: Szőlőművelés és gyümölcsstermelés, in: Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye, Budapest, é.n. 198. o.

11 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája (1895). Magyar Statisztikai Közlemények XV. Budapest, 1897.

12 Kossuth János: i.m. 198-199.

13 Katona Dienes: Értekezés a szelíd gesztenyefáról, a borok királyáról, Sárospatak, 1850.

14 Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870-1970. Földterület III. Községsoros adatok, Budapest, 1972.

Tatai Erzsébet

A semmi a mindenható.¹

Esszé feLugossy Lászlóról

Az óceánok véremmel hömpölyögnek²

(Bevezetés) feLugossy László művészetét írásba foglalni csaknem olyan képtelenség, mint megzabolázni az óceánt, mint lecsillapítani a tengert. Nemcsak azért, mert feLugossy életművét maga szétszórja, s így a hangya-tudományú feldolgozásnak határt szab, hanem méginkább azért, amilyen. Az írás róla eleve csak töredékes lehet. Tudományos nyelven feLugossy művészetének eleven lényege nem ragadható meg, ezért inkább az érzékletes kifejezőmódot választom; nemcsak, mert szemléletes, hanem sokkal pontosabb is mint egy tisztán racionális megközelítésmód.

Minden, amibe feLugossy belefog, életet nyer. Alkot, hogy kibírja, hogy létezzen, hogy el ne száradjon, hogy ki ne fakuljon, mert a létezés egyetlen bizonyítéka a folytonos alkotás – nem mintha a létezésnek volna szüksége bizonyítékra. Fejest ugrik az ismeretlenbe, közben kételkedik, vajon tényleg ott van-e már, vagy csak boldogozik, maga sem tudja, hol bókla-

szik. Néha azt hiszi, hogy csak eltévedt – normális módon, mint a többiek, s hogy mindenki józan ésszel megtalálná az utat, csak ő nem. Titkon persze reméli, hogy mégiscsak az ismeretlen kellős közepében jár, ahol az ösvényt senki sem ismerheti, abban a tartományban, ahova nem lehet senkit sem követni.

feLugossy művészete dionüszoszi művészet, a létből fakadó mámor művészete. A létezés nem megnyugtató, hanem felizgató; művészete nem rendet teremt, hanem maga is csupa elragadottság és szenvedély, mely örvényt kavár, a mélybe húz és erőket szabadít fel. És amikor feLugossy őrjöngve énekel, ugrál és tombol, fest, vagy tárgyat készít, biztosak lehetünk abban, hogy ezt önkívületben teszi. És ez az örület nem mérhető a tisztánlátásnak aligha nevezhető kispolgári józansággal, és nem hasonlítható az elmebeteg bomlott állapotához, hanem leginkább a dionüszoszi megszállottsághoz, amely tetőpont és határ (a rajta túllépés vezet betegséghez); és a csúcson levés nem más, mint ami emberi mértékkel és minőségben a

legtöbb. Az extázis pedig, a kívül levés a korlátolt önösség és személyes öntudat kontrollja alóli kimenekülés, kikerülés a nyitott mitikus térbe, a világ tengelyéhez, az Élet és Halál közöttiségbe, mely egyben mindkettő érintése is. Egyaránt köze van a sötét-

szerezni, mert valami kimondhatatlant lát, mely hétköznapi elme számára felfoghatatlan. “Nők vérébe zárva égő tükrök között / elakad a szavam” – írja.³

A dionüszoszi örületre nemcsak a hirtelen változás jellemző és az, hogy

séghez és a fényhez. És az a tapasztalás – nem az önössége miatt – mégis egyedül az övé, mert velünk nem teljesen megosztható, mert szemünk és fülünk számára gyakran csak összevisszaságnak és dadogásnak tűnik az, ahogy közvetít. Titkát nem tudjuk kifürkészni, a tudást nem lehet tőle meg-

vele a másvilág tör be az ittenibe, hanem az is, hogy az elvesztett öntudat helyére az emberben rejlő természet gazdagsága, nem sejtett és öntudatlan erőteltség lép, a mindent elárasztó életfolyam. És ezt a túlcordulást, felfokozottságot és féktelenséget csak felindulással, rohanással, tánccal lehet

megeleveníteni és csak az anyagi dolgokkal való közvetlen érintkezéssel lehet utánozni. Ábrázolással csak azt a tudást lehet kifejezni, hogy az csak-emberi módon kifejezhetetlen, avagy azt a passzivitást lehet bemutatni, ami a kifejezhetetlennek való teljes önátengedést jelenti. És ebbe a tobzódásba szomorúság keveredik, mert a legdúsabb virágzást és duzzadást is körülborzongatja a halál lehelete, és ez a gyönyörűség legmélyebb végtelenségét jelenti. És a legfelszabadultabb derű a melankóliából táplálkozik, amiképpen a tragédia is a dionüsziből származik, ezzel együtt a legnagyobb mozgékonyabb a legmerevebb fagyba fordulhat át.

A dionüszoszi átváltozó-képességnek – amit az érzékeltet, hogy a repkény, a szőlő, a faág, a tigris, a medve és a bika egyaránt lehetséges forma az Isten számára – feLugossynál a sokféle művészeti ágban alkotás felel meg.

A dionüszoszi hasonlat részben arra szolgált, hogy elkerüljük az elkerülhetetlen sámán-közhelyet, márcsak azért is, mert feLugossy sámánizmushoz való viszonya is – természetesen – ambivalens. feLugossy maga nevezi magát sámánnak (és fenomenálisnak), létrehozta a sámán kellékeket és utalásokat, pl.: Kanyarodó sámánlétra, Neoszarvasbika, Ráolvasás.⁴ Jóllehet ironia az egész, de túl az összes kétel-

kedésen és önirónián, mégiscsak a beavatottságról szól, ahogy ‘dionüszoszi himnusznak’ tekinthető a Nők vérébe zárva című vers is: “a beavatás csigavonalán elindulva / kiokádom magamból az Időt, a Tengert / arcotok sokat cserélt álarcait.”⁵ E felcserélés analógiás alapon olykor lehetséges, hiszen a sámán is ‘szent betegségbe’ esik, révül, és a beavatás során ő is feldarabolgatik; ahogy a Titánok szétszaggatták Dionüszoszt, s ahogy állatok lesznek a dionüszoszi vad orgiák vér-ivás és hús-marcangolás áldozataivá; rituálisan megismételve az Isten szétszaggattatását. A kívülről leselkedő beavatatlanok pedig óvatlanságból széttépés áldozataivá válhatnak, haláluk nem erkölcsi büntetés, hanem a világrend ellen szegülő magatartásuk következménye. Az eleven hús és vér a lét tobzódását, a lét közvetlen és háttartalan érzékelését, a létben megfürdést jelenti. “Nők vérébe zárva égő tükrök között / újra gátlástalan önmagam leszek.”⁶

Ut pictura poiesis

(Irodalmi, zenei és képzőművészeti tevékenysége) “A költészet a Titkos Bölcsesség / harmatos gyökere / Anyagtalan harmónia / Az út eleje / A merész értelem visszarezdülése / A költészet ölelés / és a gyönyör legszabadabb értelmezése”⁷ feLugossy Lász-

ló sokoldalúsága nem a reneszánsz eszményű uomo universale sokoldalúságához fogható, akinek minden adottságát védett növényként pátyolgatják, öntözgetik, növelgetik, a vadhajtásokat lenyesegetve, hogy egyenletes harmóniában fejlődjék minden rész a résszel és az egészszel. feLugossy László csupa vadhajtás. Ha látomásai vannak láttat, ha hallomásai hallat és ahol elakad a szó, a lélegzet megáll, ott üvölt és ugrál. Minden tartály szűk neki, mindig újra próbálkozik és mindenütt mégis korlátokba ütközik – megsérül.

Különböző művészetek, műfajok, technikák, más és más kultúrkörök és rétegek vegyülnek nála össze, a földkerekség minden tájáról összehordva, hogy – eleve tört – tükörképet alkossanak. feLugossy László szakadatlan mozgásban van, nem áll meg szépíteni és tökéletesíteni – továbbmegy és mindent előlről kezd, mert folytonfolyvást vergődik a hiányban, mindenütt (lég)szomszja van, és ezt a szomszúságot minden eszközzel csillapítani igyekszik. Nem a divat vagy az érdekesség vonzza, hanem a telhetlenség sarkallja. Nem tájékozott utazó módján portyázik a festészet, performance, költészet és zene területén. Valójában egy pontból, a közép-pontból indulva hol erre, hol arra próbál felszínre törni. A mélység kö-

zepéről minden irányba ellát, s hol a festészetten át, hol a költészetten át vág ösvényt.

Szavai nem magyarázzák meg képeit, ahogyan képei sem értelmezik szöveget; azok mégis megvilágítják, kiegészítik egymást. Képei (tárgyai, installációi) fogalomgazdagok és írásaiban képek élnek. Alkotásai gondolatfonalak szétgubancolhatóan szövevényei. Költészet az is, ahogy címet ad képeinek. Jelentőséget tulajdonít a címnek, hiszen maga adja, de nem véli elengedhetetleneknek, mivel nála a cím nem a kép azonosítására szolgál, hanem az éppen adott konstelláció kifejezésére. A cím is, kép is hordoz egy-egy érzületet, együttesen pedig egy harmadikat, "...az alkotói szándék szerint nem illusztrálják egymást, hanem együtt, ezen a közös nyelven beszélnek arról, amiről külön-külön csak hallgatni lehetne."⁸

Minden ideiglenes, minden változik; ő is, a kép is; miért pont a cím ne változnék? Ezért van az, hogy a James Joyce nőben című képnek máskor a Zihálás címet adja, A Woodoo alszik szerepelt Szextolmács címmel is. Van ahol a cím a képet értelmezi: Az út nézése, Az ember növény lesz, Átúszás; van ahol jellemzi: Zaklatott erogénzónák; vagy egy elemére utal: Félig csodaszarvas, Cápák és nem azok; vagy általában jelöl ki egy széleskörű asszociációs me-

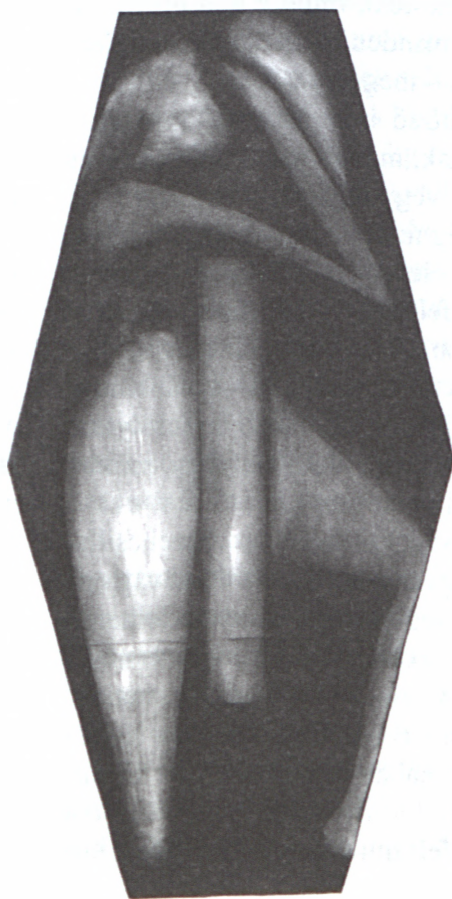
zöt: Ízléstelen kép, Nagyon érzékenyek, Járható megváltás; lehet megtévesztő is: Most nincs veszély; vagy humoros: Szexkatona civil nővel.

Ha az írás csendje, a kép mozdulatlansága a kitörni készülő vulkáni erőkhöz képest gyenge, akkor feLugossy László maga mozdul meg, örült magadobálással bömböl, vijjog és ordít; tagolatlan hangjai bennünk artikulálódnak örvénné és kacagássá.

nalamennyi másságomat érted alakítom⁹

(Művészetének forrásai) A lélek zaklatottsága csakis a formák izgatottságában öltethet testet és a folytonos átalakulásban. A Csontváry azonosulási kísérletek idején formálódott meg feLugossy egyéni, mással össze nem téveszthető stílusa, de máig sem kristályosodott ki egyfajta, meg nem változtatható formajegyek összegévé. Művészetete egy olyan jól fészült mammuthoz hasonlítható, amelynek bundája a fészüléstől elektrosztatikusan mindent magához vonz, ami a környezetében, a levegőben van. Ezt a mindenféle kultúrtörmelékből összehordott, esetlegesnek

tűnő, energiával telített halmazt feLugossy László új főzötté kotyvasztja össze, amelyben az egyes darabkák olykor kivethetőek. Az újdonság elementáris hatást eredményez. Talán nem is fontos, mik az alkotóelemek, mert nem egy koherens rendszer elemeit használja fel – ez feLugossy alkotásainak lényegéhez tartozik –, mégis, a hatás elemzése szempontjából nem elhanyagolhatóak.

feLugossy művészetével kapcsolatban említhetők bizonyos (neo-, új-, vagy poszt-) vad, dada, expresszív, informel, pop, brut, néha dekoratív, mégis leginkább szürrealista hatások; néha ez, néha az, sokkal inkább ez is – az is; de nem eklektikus, mert ezek a stílusok, irányzatok felolvadnak, jól elkeverednek benne. Vad, mert nyughatatlan és bátor, benne szintézisbe kerül egymással minden “primitív” (az archaikus és a mágikus, a falifirka és a gyermekrajz); expresszív, mert fékezhetetlen erő feszíti belülről kifelé; dadaista, mert racionális logika nem béklyózza a formák áradását, brut és informel ahogy az összes szándékolt antiintellektualizmus imaginatív érzékenységgel egyesül és szürrealista abban az értelemben ahogy az álmok beáramlanak, a motívumok egymáshoz vonzódnak, vagy éppen az automatizmus diktál. Ugyanakkor mégsem vad, mert sokszor érzékenyebb vagy higgadtabb annál, nem is dada, mert nem a mechanikus, külső véletlen, hanem a tudattalan látszólagos véletlene mozgatja. És bármennyire pop(uláris) – többfajta értelemben is – vagy brut, nem sorolódik alájuk, mert nem egy mozgalom része.

nyitott kapu vagyok folyékony évszak¹⁰

(Alkotói módszere) Hajlamosak va-

gyunk zárt kontúrokból és fegyelmezett rajzból a tudatos, festői foltokból és lágy vagy változó vastagságú, érzékeny dinamikájú vonalból pedig az ösztönös művészi attitűdre következtetni, holott a lezártág vagy a fegyelem – bár nem nélkülözi a tudatot – korántsem a fejlett, kifinomult intellektus legmeggyőzőbb jelei, ahogy az ellenkezőjük sem nélkülöz megfontoltságot, sok-sok ismeretet és persze begyakorlottságot.

feLugossynál mindenféle formaképzés előfordul, (nemritkán egyszerre, egy képen belül is) a részletező tónusú rajzoktól a kacatokból összetűzött képekig, az egyszerű, de szabályos kontúrvonalú kivágott figuráktól, a lazán elejtett gesztusokon át a sűrű, nyughatatlan vonalkázásig. Fest, mázol, ragaszt, tép, kapar, tűzdel és halmoz; mindezt nagyon gyorsan, sietősen. Mintha az alkotás hevében mennyiséggel csillapíthatná lázát, abahagyhatatlanul folyik keze alól a rengeteg kép. Ezeket összetarthatja ragasztó, szigetelőszalag, öntapadós tapéta, szegecs és zacskó is; melyben lehet bármi a rajzszentől az étolajig, toll, festék, bonomit és kristálycukor; minden, aminek az élethez köze van, az eszköze lehet. Meghökkenítő, változatos anyaghasználata nem polgárpukkasztó, vagy valamiféle esztétikai, de nem is tudatos kísérletező-újító

szándékból ered. feLugossy mindig olyan anyaggal dolgozik, amilyen éppen van, ami a keze ügyébe kerül, és annyit használ, amennyi van. Ha 13 lap van a mappájában, akkor pont 13 képen bontja ki gondolatait. Ha nejlonokat, műanyagot kap, befóliázza képeit, furcsa zacskós assemblage-t készít vagy pukkansos-fóliás kollázsokat; ha építkeznek, a kimaradó kátránypapírt használja fel meg a parkettaragasztót; ha nátronpapírhoz jut, arra rajzol; de ha alapozott vászonhoz, akkor olajképet fest. Nem különösebben fáradozik a körülmények megteremtésén. Nem csak akkor tud alkotni, ha minden előzetes terv szerint el van rendezve. Alkotásának nem szab gátat semmiféle körülmény. Mindent, ami elékerül, maga képére gyúr át; bármiben képes felfedezni valami használhatót. Míg az anyag, a technika másnak korlátot, meghatározottságot jelent, neki a szabadság útját. feLugossy a szükséglet gazdagsággá fordítja: a korlátok által is csak eredetisége jut érvényre.

A jógik a tudatalatti felszabadításán fáradoznak, persze úgy, hogy a tudattal mégis kontrollálják azt; hogy a (belső) természet erőit okos igába hajtsák. feLugossynak ilyesmi néha sikerül, persze nem úgy és nem akkor, de mégis... Tapasztalatait, élményeit, a rénszarvas csordáktól a bozótig, a taoizmustól Milarepáig, Batu kántól Carmenig ter-

jedő tudását nem a tudós következettségével és komótoságával rakosgatja össze; módszere inkább hasonlít a bűvárkacsáéhoz, aki nagy sötét vizeken úszik és gyors mozdulattal bukik alá felhozandó zsákmányaért. Vagy, mint aki bávatag kőszálás, keresés során egyszerre, hirtelen talál rá valamire, amit aztán gyorsan és azonnal kell megragadnia, mielőtt elszáll a tünemény. Mintha attól tartana, elfogy az idő, egyszerre akar mindent, alighanem ezért készít sorozatokat.

Régebben egyféle motívumból (tyúk, disznó) készített rengeteget a teljesség sokaság általi megragadhatóságának mániákus igyekezetével. Újabb 'variációit egy témára' (ahogy a Főleg piros ruhás lányokat is) merőben tudatosan – rendszerint felkérésre – hozza létre; bennük kevesebb a véletlen, a kaland, kiszámítottabb még a motívumok elosztása is. Az igaziak viszont pl.: Tao csipkék '95, Egzisztenciális madarak '96 az alkotóerő kitörésének fázisait képező sorozatok, melyek feLugossynál valóban az alkotó folyamat lenyomatai. A tünemény meglátásának és megjeleníteni-vágyásnak lázából fakadnak; a hamarjában elkapott kép sohasem tölti el meglepéssel, az elillanó látomást újra és újra rögzítenie kell, meg kell ismételnie, tökéletesebb vagy más formában, hogy semmi ne maradjon ki;

így, egyre szűkülő körökben közelít a középponthoz. Sok-sok kép tesz ki egy egészet; feLugossy sorozatba osztja szét azt, amit más esetleg hosszú ideig érlel fejben egyetlen képpé, vagy simítgat egyetlen vásznon. De hát feLugossy gyorsan égő, aprózódó és szétszóródó.

felnyitom az álmaimat¹¹

(*Motívumai*) ...a másolás is választás ...a megértés számára sokkal fontosabbak lehetnek a távoli analógiák, mert jobban rávilágíthatnak a tartalmi összefüggésekre, mint az ún. közeliak.

Ugyanez a mozgékony jellegző feLugossy témaválasztására és motívumhasználatára is. De ahogyan sem stílusában, sem formavilágában, sem alkalmazott technikáiban a változtatásai nem korszakhoz/időhöz kötöttek – egyszerre alkot sokféle módon –, úgy a tematikára is bizonyos körkörös jellegző. Lassan elmaradnak bizonyos motívumok, elemek, helyükre fokozatosan újak kerülnek, évek alatt szorítva ki – de talán nem végérvényesen – az előzőeket.

A tartalomértelmezésben csődöt mond a hagyományos ikonográfia. Nemcsak, vagy nem elsősorban az új motívumok nagyszámú beáramlása miatt, mint inkább azért, mert a motívumok új kontextusba helyezésük révén elvesztik eredeti jelentésüket, felrúgják eddig

érvényes nyelvtanukat. Új jelentésekre – lehetőleg reciprokukra, de ez sem szabály – tesznek szert. Nem kodifikálódott új nyelvtan, nincs új, kanonizált ikonográfia. A megértéshez kinek-kinek a maga műveltségének asszociációs bázisára kell bíznia magát. Mégis, a legtöbb felhasznált motívum eredeti jelentése olyan közismert, vagy legalábbis van olyan közismert szintjük, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni; annál is inkább, mivel az új jelentés a régi jelentéshez viszonyítva jelent valamit, újat, mást, ellenkezőt vagy hasonlót.

feLugossy bestiáriumban túlsúlyban vannak az eredetileg megvetett, tisztátalannak tartott, mellékszereplőkként alkalmazott, vagy kiszolgáltatott, gyenge, áldozatnak való állatok. Első számú a tyúk (egész baromfiudvarnyi), mely ezideig a teljes jelentéktelenségben leledzett, legjobb esetben barokk csendéletek konyhaasztalán fordult elő. Ez a háttérben meghúzódó lény persze termékeny nőtény, csak haszna van (táplálék); méltóságon aluli tudomást venni róla, akárcsak a levegőről. Pont ez a vonása kerül előtérbe a feLugossy-féle kiemelés folytán. Előfordul még (buta)liba, (lúd) és hattyú is hasonló szerepkörben; elfeledtetvén, hogy hajdanán szakrálisabb szerepük is volt. A madarak közül az éjszaka rosszat sejtető madara bukkan

még fel. feLugossy indirekt módon fosztja meg e társaságot szakralitásától, lélek-madárságától, azáltal, hogy teljesen kimaradnak a szárnyaló, erős szabadságmadarak.

A szelíd tekintetű bárányok viszont mind Isten báránykái maradnak, áldozati állatok, s az összes blaszfémia (Vil-lanyszerelő bárány) csak megerősíti ezt az áldozati jelleget. Magányosak, nincs tisztázva, ki hoz áldozatot, kinek és miért. Van még a növényevők közül tehén, ló, kecske, nyúl. Mindegyik erősen a nemiség ösztönéhez kapcsolt lény, egyéb tulajdonságai révén más-más jelleggel. A tehén inkább a bőséget jelzi, a ló az általános ösztön-energiát, a bakkecske Dionüszosz állata lévén a vegetatív természetiséget is képviseli, nemcsak a tudatalatti felszabadítás mámorát, a nyúl pedig a szaporaság mellett a bujaságot is, ezen kívül gyenge és gyáva is, tehát kiváló áldozat. A változékony, nedves, nőies Hold állata, akárcsak ragadozó párja a macska, aki kimondottan a szerelmet reprezentálja. A ragadozók közül a kisebbek szerepelnek: a szexuális kicsapongásairól híres farkas és a tőle nem mindig megkülönböztethető kutya, amelynek közhely-hűsége hűség-paródiává válik; lélekvezető szerepük pedig háttérbe húzódik. A kimondottan alvilági róka itt megszeli, olyan, mint a népme-

sék segítő rókája. Egyetlen szeme azt sugallja hogy a titkos emberi vágyak jó ismerője. A tradíció a disznót is a gonosz világába utalja, alsóbbrendű ösztönök megtestesítőjeként egyenesen a szenny és a sátán képviselője – holott elég régóta háziállat –, feLugossy viszont részint ‘hússá’, részint ‘kedvessé’ teszi (szalagokkal, vagy ölbe vett kedvencként ábrázolja). A patkányok látszólag megmaradnak régi szerepüknél: kártékony rágcsgáló, pestist terjesztő halál-hírnököknek, de túl direkten ülnek a koporsók tetején. A gyermekrajzszerű arányok, humoros előadásmód mégis kiforgatja ezt. A mókus dinamitokkal együtt szerepeltetése (a Tartós béke című installációjában) újra összefüggésbe hozza a gonosszal; a számunkra már csak aranyos állat egykori ördög mivolta elevenedik fel, pedig talán csak ártatlanul incselkedik. S ahogy a rossz nem mindig, nem úgy, vagy nemcsak rossz, mert a mi tapasztalatunk részben más, mint elődeinké; úgy a totemállatok sem azok, amik, legfeljebb sámán-paródiák. Így járt az Isten igéjére szomjazó csodaszarvas vagy a medve, bár ez is jobban emlékeztet a gyerekkori füles mackóra, a mézevő, jámbor holdállatra. A mosómedve pedig irrigál.... A hal és a kígyó – mindkettő a még mélyebben szunnyadó, vagy ébredő ösztönök megtestesítője – meglehetősen

későn került a bestiáriumba. A kígyó az életenergia maga, teljességgel megfoghatatlan az erkölcsi ítéletek számára – igaz számtalan kísérletet tettek rá. A hal pedig a formátlan elemi erő képviselője, olyannyira rejtett, hogy egyszer a legfőbb gonosznak, másszor egyenesen a Megváltónak jele.

Az ábrázolt tárgyak, dolgok jelentős része – az állatokhoz hasonlóan – közhelyszerűen ismert, emblematis jel: (sámán)létra, fa, istenszem, szánkó, barlang; vagy funkciójából is adódó egyértelmű jelentésű tárgy (koporsó, autó, tv). Sok esetben a hagyományos jelentés a meghatározó (kalap, ház, füst, toll, korszó). A háztető jelentése nem változik meg attól, hogy elszakad a háztól, illetve az istenszemé, hogy mellkasra kerül; régi módszerrel nyugodtan értelmezhető – az új kontextus persze új, sokszor nem egyértelmű tartalmat, jelentéseket eredményez. Az első példa a szellemiség elszakadását a teljes személyiségtől jelenti, míg a másodiknak sokféle (esetleg együttes) értelme lehet: 1. A kultúra összezagyválódása, a régi inflálódása, 2. Két kultúra pontatlan egymásba szerkesztése, 3. Az (Ádzsna) harmadik szem csakrája az (Anáhata) szív-csakra helyére kerül, amennyiben az istenszem megfeleltethető a harmadik szemcsakrának, 4. A szellemi látás helye a szív, 5. Isten a szívünkben lakik, stb.

Előfordulnak olyan régről ismert motívumok is, amelyek karaktere többé-kevésbé megváltozik: kés, kalapács, kéz, zászló, koponya, vagy egyenesen ellentétes értelművé fordul át, pl. a csontok, vagy inkább csontocskák “memento mori”-formájukban is tisztán humorosakká tudnak válni.

Az új elemeknél (dinamit, villanykörte) kimondottan a tárgy konnotációi képezik az alapjelentést, a kiemelés folytán újjá váltak közül egyik esetben (a női lábak, cipők esetében) az eredeti jelentés (erotika) felerősödik, más esetben (fésűk, kislábasok, kislepek, kisvillák és kiskanalak) pedig a tyúkókéval analóg jelentésváltozás következik be.

Az új jelentést a tárgyak szürrealista társítása adja (zsebre dugott villanykörte); amely olykor megnevetet (Atavisztikus karambol), olykor tragikomikus (a koporsóból kilógó szemfedélen, tetoválás-szintű evidenciával odaillo halálfejek, kis pálcikaemberek vannak, éles ellentétben azonban az ábrázolási konvenciókkal). feLugossy tárházában a sámán(nő), Buddha, Csontváry, James Joyce sem kerülhetik el sorsukat. Csontváry még komoly viszonyítási pont, de Einstein az önirónia segédje, s a buddhák a tradícióhoz való ambivalens viszonyt tesz ki nyilvánvalóvá.

feLugossynál semmi sem szokványos.

Képein kevés motívum szerepel, sokszor csak egy-egy dolog, amely eredeti közegéből kiemelve valójában nem is kerül új képi kontextusba (különösen, ha szó szerint ki vannak vágva), önálló tárgyi élete lesz. Így környezete a jelen valódi környezete, azaz mondjuk egy kiállítóterem, vagyis az egyes különálló tárgyak mindig az éterben vannak (installációkban viszont egymással kerülnek új kontextusba). feLugossy ábrázolatai sohasem kerülnek hagyományos közegbe, hiszen még képein sincs rendszerint se táj, se tér. Kivételek akadnak, pl. barlangok, de ezek is inkább csak imaginárius tereket képeznek, pusztán a kép absztrakt tere van jelen. Ha netán van konkrét tér, például egy konyha, akkor a benne tevékenykedő öreg nő áll fejjel lefelé. Újabban fordul elő, hogy az embereket olyan környezetben ábrázolja, ahol azok elképzelhetők, bár az ábrázolás olyan mértékben sematikus, hogy a tér az alakokkal együtt emblematikussá válik. Ezekbe régebbi motívumok 'átalakult formában', háttér-dekorációként lopakodnak be (pl. csirkelábak).

folyamatosan lettem az, aki nem¹²
(Korszakai) A stiláris és tartalmi változásokat nyomon követve, még nem nagy távlatból és korántsem mindent kimerítően, az alábbi folyamat körvonalazódik:

A 70-es évek végére alakult ki az 'igazi feLugossy stílus'. Értve ezen azt, hogy attól fogva (mint minden érett művész) mindvégig megőrzi összes különbözőségeiben is (ön)azonosságát; sőt, az állandó változás nála az azonosság fennmaradásának feltétele.

Ez szinte egycsapásra váltja fel a korábbi, 70-es évekbeli szürrealista és szürrealista nonfiguratív stílushoz kötődő munkáit. Mi több, ez a felütés, ez a megszólaltatott hang olyan erőteljes, hogy a későbbi alkotások másféle hangnemét is átszínezi. Motívumegyüttese meghökkentő és egyedi: háztáji állatok töméntelen mennyiségben, női lábak, cipők, szerepcserés ló-lovas, kislábasok, kislekák, kisvillák és kiskanalak... Az egyszerű kontúrú, kivágott, és gyakran bezacskozott, nejlonba csomagolt (a nejlonozás mintegy nyolc évig tart) vagy 'sérült képekhez' különböző rajzi-festői formavilág kapcsolódott: a finom tónusos ceruzarajzoktól az elnagyolt vagy jelzésszerű festésmódig. Bármily, "a magas művészettől elrugaszkodott" is a képvilág, a formára jellemző kontúrvonalon belül mindig van az ábrázolt tárgynak megfelelő belső rajzolat, mégha az nem is részletező. A nevettetésen keresztül, a közérthetőségen túl van valami groteszség, ahogy a második természetben megjelenik a 'harmadik

természet’, azaz a műegyüttes. Ezek az együttesek cím nélkül is lehangolóak, jóllehet nem szofisztikusak. A címek, feliratok – pl.: Csontváry...; Lapos; Puha; Talaj; Pihenj; Finom; Duzzad... csak fokozzák, módosítják vagy elbizonytalanítják a hatást, sokféle asszociációt engedve meg a nézőnek.

A 80-as évek első harmadától tovább bővül az ikonográfia – pl. “dojó képekkel”, füles mackóval, antropomorf mackólányokkal, Buddhákkal, fésűkkel, kutyaikkal, rókákkal, otthon- és életvizes flaskákkal – illetve a motívumhasználatban máshová tevődnek hangsúlyok. A belső rajz még megmarad, de helyenként az egyszerű kontúrokat az eredeti formától független aprózott, szőnyegszerűen elterülő motívumok töltik ki: pöttyök, ágacsok vagy fák, ‘legyek’, esetleg csontok (jó és rosszcsontok egyaránt), körbezárt kereszt. Ezek nem csak az eredeti részformákat szorítják ki a belső rajzolatból, hanem háttérként is szolgálhatnak. A humor ugyanolyan erőteljes és csaknem annyira önfeledt, mint korábban, csak nem annyira laza a képek szerkezete, bár még mindig az az érzésünk, hogy bármelyik elem felcserélhető volna.

Az évtized közepén a csontváz, szarvas és bölcsőkoporsó-hajó mellett megjelenik a barlang (Magyaros, Hiányos, Fehér), amelyeken kígyók és más

barlangi attribúciók is felbukkannak; a sámánlétrával együtt egyre jelentősebb szerepe lesz az emberábrázolásoknak. Az addigi részletezés eltűnik, a sűrű, öntörvényű vonalkázás, és a nagyvonalú feltételzés végképp átveszi a helyét (mint az 1985-ös Liget Galéria-beli kiállításán a Vajda ihletésű-kiforgatású csónak, vagy a Villany-szerelő bárány). Ezzel együtt megjelennek absztrakt kompozíciók is – amelyek egyébként nem jellemzőek – bennük figurális utalásokkal (Csak a napozás). Az installációk, tárgyak is nagyvonalúbbakká válnak.

’87-től kezdve a könnyed játékosságot kiszorítja a felfokozottság, zaklatottság, még szórványosan előfordulnak “dojó-képek”, de mégis Batu Kármén győzedelmeskedik. A zárt körvonalak kinyílnak, az egyszerű kompozíció bonyolulttá, eddig csaknem ismeretlenül zsúfolttá válik; olyan motívumok erősödnek fel (koporsó, patkány, nyúl), amelyek az adott kontextusukban humorosak ugyan, de nem olyan vidámak. Megjelenik a ‘kubista’ fej, az ember kezd szétesni és túlsúlyba kerülni, a Magyaros barlang-fémjelezte változás útján haladni, nem annyira a barlangrajz, mint inkább a graffiti-szerűség (pl.: Háziasított falifirka) dominál, a stílusgyveleg ekkor sűrűsödik legjobban, és ez kezd ’89 telén kitisztulni (Átúszás).

Az 1989 körüli, erős képi váltás majd csak '94 után lesz nyilvánvaló. Egyrészt elkezdődik tudatosan, egy a 'nagy' munkáiban megnyilvánuló végtelen egyszerűsége, tisztaságra törekvés (1990-től készít ruhaképeket, amik kezdetben antropomorf kollázsok, később, további redukció gyanánt ezek szákvászonból készülnek). Legfőbb téma az ember – egyebek, mint a ház, bálvány stb. szó szerint is háttérbe szorúlnak –, melynek egy jellemző motívuma, hogy a kéz helyén lábfej van. Újabb festményei redukált Gauguin-es térszerkesztésűek és színhasználatúak. Másrészt, az eddig összetömörített, más formaelemekkel együtt levő gesztusok, firkák viszont önállósodnak (Egzisztenciális madarak); rengeteg vázlat és kis kép tartalmazza a 'kísérleteket', gondolatfoszlányokat, ugyanúgy milliő forma- és anyagváltozatban mint azelőtt.

A periodizáció nem könnyű, a változást viszont nem nehéz felismerni: elszomorodik feLugossy művészete. A sík felületek hiába színesek (keveretlen piros, sárga, kék), mozdulatlanul merengenek a nagy dekoratív alakok. A "kar a lábé"-motívum bár humoros, nem a szabadság végtelenjét sugallja; hanem a felborult rend jele, a kikristályosodott, visszafordíthatatlan káoszé, ahogy azokat néhány éve különböző formákban, de mindig kimoccanthatatlan zárt körvonalakkal

jeleníti meg. Inkább dermesztő, "háborús" ahogy feLugossy mondta. Régebben is meghúzódtott némi szomorúság is a nevetetés mögött, de még sokminden – játékosság, humor, filozófia alkotta kaleidoszkóp; a kép maga nem volt szomorú. Most az.

Jegyzetek

- 1 feLugossy László: Nők véérébe zárva, Laza lapok '93, 4. o.
- 2 feLugossy László: Saját vér, in: u.ő: Atavisztikus levelek, Új Forrás könyvek 16., Tatabánya, 1993, 5. o.; vö.: Kerényi Károly: Gondolatok Dionysosról, in: u.ő: Halhatatlanság és Apollónvallás, Magvető Könyvkiadó, 1984.
- 3 Lásd az 1. sz. jegyzetet.
- 4 feLugossy: Saját vér, i.m. 49. skk., 83. skk. o.
- 5 Lásd az 1. sz. jegyzetet.
- 6 Lásd az 1. sz. jegyzetet.
- 7 feLugossy László: Néhány spontán gondolat a költészetéről, Laza lapok '93, 3. o.
- 8 Esterházy Péter – Czeizel Balázs: Biztos kaland, Novotrade Kiadó, 1989, (fülszöveg)
- 9 feLugossy László: Tibeti reggel, Laza lapok '93, 9. o.
- 10 Lásd az 1. sz. jegyzetet.
- 11 Lásd az 1. sz. jegyzetet.
- 12 feLugossy: Saját vér, i.m. 56. o.

feLugossy László
POLIPKERINGŐ
“ÉLJEN”

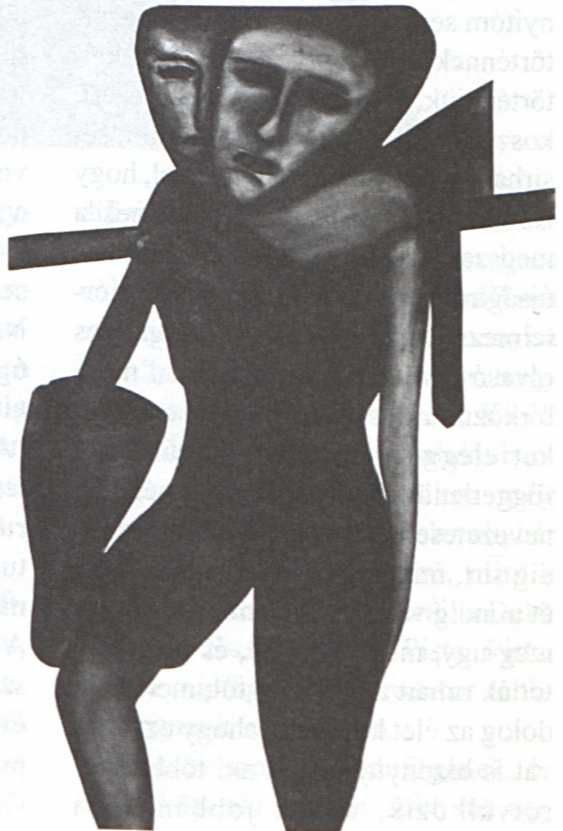
(Szent szavakat érzek ajkaimon, s boldogan nem mozdítom azokat.)

De nagy csacsi vagyok én. Csacsika bizony, kis barom, valamint trágyahuncut, repkény és ecet, az anyagok sok jelzős szerkezete, töltött láng, a pirkadás hattyúja, dalnok és csokibolha meg propeller, kozmikus hímzés az élet, olyan fokon, hogy na, pedig még más is lehet, mert lehetne szebben, jobban és vidámabban, és arcizmom sem rándul, mert túl vagyok már mindenen, és pláne ha az ember sokat utazik, akkor sokat lát és tapasztal, s örül neki, hogy minden szombatja szabad.

A tengerparton napozni – mondjuk – olyan kérdés, hogy dr. Kulcsár a Jeneyben bízik, mert szereti és különben is, csak így örökölhét utána valamit; ha szabad így kifejezni magam, egyébként tetszett Mária szemöldöke, és ezt tudattam is vele, melyben annyi csalódásom is sűrűsödött. – Bravó – gondoltam, így kell ennek lenni, és kicsit féltem, hogy annyi érték megy veszendőbe, de az igazsághoz mindig nagyon közel áll az igazság hatása is, amely az idők vége-

zetéig stabilan áll a vártán, no meg az emberiség kollektív tudatával is összefüggésbe hozható.

Behatolok a saját ügyetlen lelkembe. És pusztá jószándékból gondoltam, hogy olcsón meg lehet úszni, ami perze nevétséges, mert egyszerűen nem

lehet megúszni, mint ahogy nyilvánvaló módon tudható, hogy a civilizációk is végesek. Erre Yoko Ono feltette illatos és tüzes lábát a paplanomra, és úgy állt az ágy mellett, mint egy hajdani szobor valamelyik hippikalandárium címlapján, és örült szerencsémre éppen a paplan alatt voltam és vállalni tudtam felhevültségemet, miközben Friderikusz beszélt a televízióban, és derekasan védekeztem, a kettős szorítás keménysége az ínyemre volt és nem kapcsoltam ki a készüléket, mert rendkívül edzett vagyok és a távirányítóm sem volt kéznél, de nem azért történnék így a dolgok, mert így kell történniük, hanem azért, de csak azért, koszorút, ha meghalok, a síromra, sejtírhalomra, sejt ne felejtsem el, hogy Kennedy elnök találta fel elsőnek a megszervezett öngyilkosságot, amit az újságírók voltak olyan szívesek és értelmezni kezdtek, hogy a magányos olvasó nem képes a teóriákkal megbirkózni, mivel nem lehet az embereket eléggé befolyásolni, bár ettől függetlenül akadt egy másik néző is, nevezetesen a Horváth Juli, aki mindig sírt, mikor szomorúakat látott, de őt mindig vállon veregették, hogy így-meg-úgy, meg olyantájt, és megfosztották ruháit a pusztulástól, mert szép dolog az élet kímélete, ahogy ezt a divat is bizonyítja, mert aki többet borotválkozik, annak jobban nő a

szakállja, és választékosabb lesz a szőrzete, mert ez egy ilyen egyszerű kérdés, mint a hatvanas évek elején, amikor a Magatartás Művészek kezdtek egyre több nyilvánosságot kapni, amely maga volt az evidencia, sőt könyvek is jelentek meg az alatt az idő alatt, és ezeket a könyveket a legjobb zug tudomásom szerint sokan el is olvasták, és ettől volt egy kis kultúraszaga a levegőnek, mert egy ilyen jól végiglapozott könyvet én is találtam egyszer a tóparttól körülbelül 49 méter és 28 centiméterre, még hozzá két bikavéres üveg társaságában, ami szerintem nem volt idegen ettől a könyvtől, habár az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az üvegek üresek voltak, és csak úgy csillogott bennük a vörhenyes ŰR.

Bár jó a kérdés, mégsem illik hozzá semmilyen válasz sem.

Nagyon tetszett a könyv címe, mely úgy hangzott, mint egy kibaszott manifesztum cím vagy cinege.

“A GONDOK ŰZŐJE” volt természetesen a könyv címe és neki láttam ceruzát hegyezni, hogy jegyzetelni tudjak, ha akarok, mint II. Jozef a mesés India térképe előtt.

A Gondnok egy kiegyensúlyozott szimpatikus figura vagy alak volt, két évvel a nyugdíj előtt nagyon szeretett piálni. Azt is mondhatnánk, hogy a Gondnokot a nagyfröccs üzte, de ve-

szettül. Már-már kétszer is abba hagyta az ivást, de aztán mégsem tette. Másnaposan ördögien égett a gyomra. Sokszor a lábaiban érezte a gyomrát, ami egyfelől rendkívül kellemetlen érzés volt számára, másfelől pedig megvolt azért ennek is a haszna, mert a sok gyomorsav kellemesen, szinte istenien közömbösítette lábgombáit.

“Na most a törpe doktor kiszállt a liftből és mosolygott, úgy érezte magát, mint aki a XX. században él és magasról leszarta az egészséget. Önmagáról keveset beszélt, mert hitt a hallgatás ragyogó metaforáiban. Félt, hogy be-

dilizik, ezért a munkája volt a minde. Nem idegesítette magát, szerelmes volt az angol királynőbe, aki erről mit sem tudott. Jó volt a stílusa, annyira jó volt a stílusa, hogy félt attól is, hogy stílusa rámegy az egészségére. Kinek volt kedve hozzá, egy szorgalmas hangya volt a kedvese. Akkor még Belmondo is sokkal fiatalabb volt, bár nem volt annyira népszerű, mint a Korda. Kedvenc tévéműsorai: a Delta és a Jogi Esetek voltak, Pista, Pista, ingatta mindig a fejét, ilyenkor többször gondolt egy polipra. Néha a zavarok is összefüggnek, és sárgát köp, aki mutáns. Jobb ma egy

élő, mint holnap egy hordószónok. Szinkron, szinkron, a buzik még mindig Madame Rekamié találmányának bűvöletében élnek. Sok nő nagyon csinos, átlátszó ruhákban befolyásolják a delejes nemi ingert. A köldökök alatt puha erdei fészkek. Mindannyian a közvélemény forrásai vagyunk. Lealacsonyodunk, hogy felmagasztosuljunk. Irány az egyetem mellé. Meleg a bolond szíve, egyívásúak a hamleti koponyák. Imádni valóak a művelt nők, meg a kölcsönhatások alatt megdermedt jelenvalóságok. Áldást osztanak a sztárok és az égitestek egyszerűen elcserélik egymást. Persze legjobban a dolgozó nőket illik szeretni, mert ők igazán megérdemlik, hogy szeressék őket. Ez itt a hőstettek magaslata.

Kedvenc szavam, a gyönyör, jól passzol a virtuális való közegébe, amely egyszerűen feledteti a jó ízlés görcsös határait. Szándékaim szerint vagyok halk, vagy túlhangos. Maga a Kapitány állt a kormányos felesége mögött. Halkan és céltudatosan beszélgettek. El sem tudtam képzelni, hogy miről lehet szó.

Egy kézimunka-könyvben meg örökérvényű horgolási mintákat fedeztem fel, melynek az IDA OLDALA címet adtam, nem volt harag szívemben, aztán éreztem, hogy nagyon komolyan múlik a leterített letargiám. Kiváló

dalok érkeztek Amerikából, miközben az osztrák Alpokban nagyon keményen havazott. Füle Maci barátom mesélte egy füledt nyári délutánon az álmát, melyben megkefélté Monica Vittit, a jeles olasz jellemszínésznőt, de Füle Maci annyira bonyolultan fogalmazott, hogy nem tudta igazából érzékeltetni az aktust, sőt mi tagadás, az elbeszélés alatt inkább azt éreztem, hogy Lengyelországban járok, mondjuk Katowice környékén, és nem tudok tankolni, pedig már nincs nálam egy csöpp benzín se. Addig-addig forszíroztuk ezt a kérdést, hogy Jézus lépett be a szobába, és azt mondta szép, szelíd és a szerénység árnyalataival átszótt hangján, hogy ne álmodozunk, mert nincs annyi tudás, amennyit birtokolni kéne, hisz minden kezdődik újra, és éppen ezért van a folyamatosság is, és bizonyos kérdésekben az abszolút félreértés a mérvadó. Ekkor Füle Maci elengedte Kornélia kezét, és áldott tekintetét a plafonra szegezte. Ez volt maga a szégyennézés. Én Jézussal értettem egyet, valamint Ghandival is, mert azt mondtam, hogy azokat a kis mozdulatokra működő meztelennős golyóstollakat én is izléstelennek találtam valamikor, és soha nem jeleskedtem ilyesmikkel a haverok előtt.

Erre Jézus azt mondta, hogy teljesen fölösleges képmutatónak lenni...”

Tóth-Máthé Miklós

A pap fia

Ha egy gyereknek pap az apja, akkor a gyerek nyilvánvalóan a pap fia, papfiú vagy egy másik kölyök gúnyos, kötekedő odakiabálása szerint "papmacska". Ez mind én voltam egykor. Igaz ezt a "papmacskát" – mely eredetiben gusztustalan, szőrös hernyó – igyekeztem megtorolni és sikerült is, ha a srác lassabban futott mint én, de ez a különleges helyzetemen mit sem változtatott. Inkább rontott, mert ha verekedni láttak a felnőttek már summázták is az elítélő vélelményt: no, nézd már, még a pap fia is... Na, csak tudja meg az apja!

Természetesen megtudta és máris kaptam otthon a cselekedetemért járó "lelkifröccsöt".

– Szégyent hoztál rám – kezdte fejét csóválva apám –, mert ne hidd, hogy csak téged ítéltek meg ezáltal, de engem is.

– De hát azt kiabálta, hogy papmacska – vetettem közbe sírásra görbülő hangon. – És nem is egyszer, többször is, meg mutogatta is közben, hogy araszol az a hernyó.

– Na és? Engedted volna el a füled mellett. Értsd meg, te nem viselkedhetsz úgy, mint akárki, mert te a pap fia vagy.

No igen, ezt tudtam apám figyelmeztetése nélkül is, de nem nagyon törődtem vele. Azért sem, mert a barátaim – kivéve Sz. Dezsőt, az orvos fiát –, parasztyerekek voltak és játék közben senki sem firtatta ki kinek a fia. A bigézésnél, gólyázásnál, focizásnál ez egyáltalán nem számított. Később pedig, pataki és debreceni diákkoromban még úgy sem, hiszen azokban a kollégiumokban sokan voltunk papfiúk. Ez tehát nem jelentett érdekességet, legfeljebb azzal tűnhettem ki közülük, hogy rosszabbul tanultam az átlagnál. Különösen Debrecenben. Igaz, ezt a negatív hírnevet némileg ellensúlyozta, hogy jól karikatúráztam – társaimat, tanárait egyaránt –, és a magyar dolgozataimban már csíráig bontott az írói képesség. Egyszer még fogadtam is valamelyik osztálytársammal, a tétre már nem emlékszem, hogy tudok húszoldalas dolgozatot írni Csokonairól. A fogadást megnyertem, a mennyiséget még túl is teljesítet-

tem vagy öt oldallal, mert az elbeszélést a Csokonai szülők házasságával kezdtem és sokáig kellett lapozni, míg végre a kis Mihály megszületett. N. J. a magyartanárom csak annyit jegyzett meg a dolgozat végén piros tintával: Túl hosszú! Olvashatatlan. Lehet, hogy igaza volt?

Kudarcos középiskolás éveim után, mielőtt felvettek a Színművészeti Főiskolára – hiszen még Debrecenben eldöntöttem, hogy színész leszek – különböző munkahelyeket próbálgattam Miskolcon. Elsőnek mindjárt a Rákosi Mátyás Nehézipari Műszaki Egyetemre mentem, no nem hallgatónak, hanem gépkocsikísérőnek. Egy olyan sofőr keze alá kerültem – nevezzük mondjuk Sötét elvtársnak –, akinek minden második mondata káromkodásba torkollott. Azóta se találkoztam olyan emberrel, aki ilyen folyékonyan “beszért” káromkodásul. Kaptam egy nagyon kopott irha sofőrbundát, ami leért egészen a bokámig. Abban mentem haza Tiszalúcra, de a kíváncsi tekintetek elkerülése végett, a mellékutcákon osontam a parókiáig. Nagy hó volt, hideg, tulajdonképpen örülhettem volna a bundának, ha nem zavar az általa messzire riktó munkaköröm.

– Nem baj, fiam – mondta apám –, talán egyszer mégiscsak rádöbbsz, hogy a magadfajtának tanulni kell, ha vinni akarod valamire az életben.

Csupán egy szűk hónapig voltam kocsikísérő, de ezalatt számos megpróbáltatásban volt részem Sötét elvtárs meg a természet részéről. Ez utóbbinak köszönhetően első pesti utunk alkalmából elakadtunk a hóban Emőd és Vatta között. Nekiálltunk kiszabadítani a teherautót, mely mintha csak odaragadt volna.

– Hogy az a hétszentséges... – kezdte el Sötét elvtárs és hömpölygette, görgette átkait az egész világra, beleértve engem is, aki ugyan semmiről sem tehettem, de szerinte mégis csak egy nagy púp vagyok a hátán. – Úri gyerek vagy, baszd meg, hogy az a... Más kéne most ide, hogy rúgjon seggbe egy muraközi mén és repülnél hazáig... Lapátolj, az anyád...

Lapátoltam a havat, mely szikrázott a napsütésben és akkor éreztem – igen, még most is fel tudom idézni azt a pillanatot –, hogy itt valami végzetes félreértésről lehet szó. Hiszen nekem semmi közöm az itt óbégató címeres bunkóhoz, a teherautóhoz, az egész pesti úthoz. Más vagyok, több, amit egyszer be is fogok bizonyítani. Ott Emőd és Vatta között a havat hányva, mintha csak Isten mutatott volna rá, erőt és hitet éreztem magamban a felemelkedéshez. A legreménytelenebb helyzetben a semmire sem biztatóban történt mindez és ettől valami különösen jókedvű állapotba kerültem.

– Mi az? Mit vigyorogsz? – üvöltött Sötét elvtárs. – Neked olyan vicces ez?

Nem félsz, hogy belenyomlak a hóba és itt felejtelek?! Csináld az anyád mindenségét, ha nem akarod, hogy itt éjszakázzunk!

– Csinálom – mondtam vidáman és ahogy felnéztem egy pillanatra, láttam, hogy Sötét elvtárs ott toporog a hóban, szívja a cigarettáját, a lapátja meg a teherautónak támasztva. Esze ágában sem volt dolgozni, hiszen az a kocsikísérő feladata. A sofőr még ebben a helyzetben is úr.

Amikor nagy nehezen kivergődtünk a hó fogságából és eljutottunk Pestig, az éjszakát sofőrszálláson töltöttük. Arról ugyanis szó sem lehetett, hogy visszainduljunk, a hó újra esni kezdett és elképzelhető, milyenné váltak az utak. Nemcsak mi, több sofőr is kénytelen volt ott dekkolni, a szálló dugig telt velük és Sötét elvtárs nagyon jól érezte magát a társaságunkban. Előkerültek a borosüvegek, döntögették magukba a nedűt, különösen Sötét elvtárs, így nem csoda, hogy leginkább ő vitte a szót.

– Már azt hittem, betemet minket a hó – harsogta teli szájjal –, és csak tavasszal lelnek ránk. Csak én tudtam ilyen balfaszt kifogni, egy úri gyereket! Nem hiszitek? Mi az apád, lógós?

– Református pap – mondtam rezignáltan, mely közlésemmel hangos derűtséget váltottam ki a sofőrök között.

– Na látjátok – röhögött Sötét elvtárs –, egy papfiú! Úgy állt a kezében a lapát, mint szűz lányéban a nagy lompos! Csak bökölte a havat az úrfi.

Nem szóltam erre semmit, mit is mondhattam volna, talán azt, hogy ő még csak nem is bökölte? Hallgattam hát, mint egy idegen, akit a sors véletlenül kevert közéjük. Végül még el is bóbiskoltam a rozoga faszéken, a kályhához közel, a melegben. Sötét elvtárs rántására riadtam fel.

– Gyere lógós, megyünk szunyálni! Ha horkolni fogsz, belepössentek a szádba! Ezt önmagának kellett volna mondanía, mert végigszirénázta az egész éjszakát. Feküdt a hátán, egyszer sem mozdult meg és mint a teherautó motorja, ha üresben jár, tátott szájjal görgette, rezegtetta, zúgta ki a hangokat. Bele a plafonba, hogy az egész szoba visszhangzott tőle.

Másnap persze pihenten ébredt és talán ettől velem szemben is kedélyesebb hangot ütött meg.

– Na ide figyelj, papi pipa, visszamégy vonattal és elmondod az Egyetemen, hogy jártunk. Leadom a szállítmányt, aztán maradok, míg enged az idő, nem hagyhatom itt a kocsit.

Boldog voltam és a vonaton már el is felejtettem Sötét elvtársat. Az egyetemen meg felmondtam és hazamentem Lúkra.

– Jól tetted, hogy ott hagyta ezt a kocsikísérést – mondta apám, amikor el-

meséltem neki a kalandjaimat –, egy ilyen Sötét elvtárssal nem jó összezárva lenni. Na, legalább tanultál belőle, hogy lásd milyen emberek vannak még a világon.

Egy ideig otthon tartózkodtam, majd apám egyik mérnök ismerőse I. Géza betett figuránsnak a Földkotró Vállalathoz. Lúcs és Kesznyéten között van egy kis teljesítményű vízierőmű egy hosszú tározó csatornával, annak a medrét kotorták és én ott tartottam a lécet, húztam a szalagot vízen, szárazföldön, ahol éppen kellett. A vízen természetesen csónakból mérték a mélységet és ez fölöttébb romantikus volt a számomra.

Biciklivel jártam munkába más lúciakkal együtt, akik sanda kárörömmel vették tudomásul, hogy a pap fia csupán a figuránskodásig vitte. A munka főleg a nyári hónapokra korlátozódott, őszre én is bekerültem Miskolcra a központba, ahol nem csináltam semmit. Többnyire csak ott üldögéltem az irodában, unalmamban az adminisztrátorokat rajzolgattam, mint ha azért kapnám a fizetést. Aztán előbb-utóbb feltűnt a semmittevés és a kirúgástól már I. Géza sem tudott megmenteni.

Ekkor egyébként már albrétben laktam Miskolcon és délutánként Debrecenben “kerékbe tört” tanulmányaimat folytattam a Kilián György Gimnázium dolgozók iskolájában. Az egyik osztálytársam hozott össze a Herman Ottó Múzeum igazgatójával, aki felvett teremőrnek.

– Sok pénzt nem tudok adni –

mondta –, de a munka nem megerőltető, mellette nyugodtan tanulhatsz. Igazat szolt, a munka csak unalmas volt és nem fárasztó. Ott ültem két öregasszony társaságában és néztem a plafont. El lehetett éppen viselni, csak akkor nem, ha látogatók érkeztek a különböző középiskolákból. Hangos vihogással, sugdolózva adták egymás tudtára – főként a lányok –, hogy fiatalember létemre ott lebzselek. Igyekeztem nem törődni velük, de amikor felbukkantak közöttük falumbeliek is, székestől együtt szerettem volna eltűnni. De mivel ezt nem tehettem, ezért inkább felálltam és elvegyültem a csoportban, mintha egyike lennék a tárlatlátogatóknak.

– Szevasz – mondták –, te is itt vagy?

– Láthatjátok – feleltem –, már nagyon kíváncsi voltam a korai avar sírokban talált leletekre.

– Azok hol vannak?

– A harmadik teremben – mutattam előre és fellelegeztem, amikor arra vették az irányt.

Így ment ez talán két hétig, aztán tovább álltam onnan. Az Acéldrót és Drótkötél Gyárban lettem segédmunkás. Nem volt éppen kellemes időtöltés. Újra tél lett, zimankó, hideg, és mi sósavat fejtettünk az udvaron egy hajdani főjegyzővel. Nagyon intelligens öregúr volt, jól elbeszélgettünk közben, mert a sósavfejtés végül is csak veszélyes, de nem nehéz.

– Vigyázz öcsém – intett a jó főjegyző –, nehogy rád cseppenjen, mert kilyukad a bőröd.

Vigyáztam persze, de azért a fiatalság felelőtlensége okozhatott volna bajt is. Szerencsére ez nem következett be, mert ideges inkább attól lettem, hogy sok lúci tekintet is pásztázta a tevékenységemet. Nem csupán sósavfejtés közben – az mégiscsak elismerésre méltó, izgalmas munka –, hanem akkor is, amikor trógerként szemet hánytam le a teherautóról. Akadt olyan lúci illetőségű irodai dolgozó, aki az udvaron átmenve egyik épületből a másikba, direkt megállt nem messze tőlem és arcán szétterülő vigyorral nézte küszködésemet. “Na lám, a pap fia – olvastam ki a tekintetéből –, ahelyett hogy tanult volna most itt trógerol, amíg én a jól fűtött irodában még a körmömet is reszelhetem, ha éppen arra támad kedvem.”

Nem sokáig vigyorooghattak így, mert rövidesen már a Betonútépítő Vállalatnál találtam magam figurásként. Végül is abban már gyakorlatom volt,

nem esett nehezemre ismét kézbe venni a lécet, meg a mérőszalagot. Az állást G. Lászlónak, szintúgy apám barátjának köszönhettem, aki a vállalatnál szállítási ügyintéző volt. Csoda, hogy az lehetett, mert előző életében – még a kommunizmus előtt – tábori lelkészként szolgált, ami a vörösök szemében főbűnnek számított. Ha jól emlékszem, talán internálták is Laci bácsit egy időre, ami után neki is megengedték, hogy építse a szocializmust. Sármos, jóképű igazi úr benyomását keltő férfi volt, aki már megjelenésében is irritálhatta az elvtársakat.

– Nyugodj meg, Bercikém – mondta apámnak –, a fiad végre úri társaságba kerül. Elvégre ott a helye egy pap fiának. Akárkit nem veszünk be magunk közé!

Ami azt illeti a társaság valóban illusztris volt. A Betonútépítő Vállalat gyűjtőhelyéül szolgált az úgynevezett deklasszált elemeknek. A figuránstársaim között akadt még egy másik tábori lelkész, de főszolgabíró, ezredes, piarista tanár, jegyző is. De a kubikusok is fel tudtak mutatni horthysta katonatisztet, csendőrt, rendőrt és egyéb “közellenségét” a népi demokráciának.

A Lenin Kohászati Műveken belül építettük az utakat és én délutánonként szorgalmasan jártam a dolgozók gimnáziumába. Igaz éppoly szorgalmasan jártam – ma már fogalmam sincs, hogy tudtam egyeztetni – a Déryné Színház stúdiójába. Akkor ugyanis már nagyon a színházi pálya felé kacsingattam. De hát ezt az időszakot megírtam a *Figuránsok* című regényemben, itt éppen csak felvillantottam, mint utolsó “stációját” a pap fia kalandozásainak. Mert a betonútépítők után ’57-ben már a Színművészeti Főiskola következett, aztán kilenc esztendeig a színészet pesti és vidéki színházaknál. Végül az írói pálya, mely nyomon követhető a műveimben. De mindezek előtt – én legalábbis azt hiszem – kellett az a korai téblábolás az életben a “pap fiaként”, annak minden tanulságával együtt. Hiszen a dac, hogy valakivé legyek, igazán ott ültetődött el bennem. Ma már, annyi évtized múltán még Sötét elvtársnak is hálás lehetek, mert ő is taszított rajtam, nem is keveset, hogy hányatott ifjúságomban el ne akadjak menthetetlenül, mint az a régi teherautó a hóban.

Ungvári Judit

Dal

Szél visz tőled, szél visz hozzád

Őszidők szomorú szakasza

Ha kiszalad alólunk az élet,

maradj még velem e tétova

magányban

Vigyen a szél, hozzon a szél

Lüktető hold a szoba ablakában

fogy és dagad a világ

míg él

Szaladunk össze és szét

mint fogyott álmú falevél

Csupaszon ér össze a sorsunk

és csupaszon bűnhődünk mindenért

Csak bőrre karcolt érintések

és vigyázatlan csontszavak

Csak érintetlen tiszta párnák és

megroppanó gondolat

Szél hoz, szél visz

elszeretlek

múlástól és érintéstől

Fogy a világ, fogy, dagad

Szél hoz, szél visz

mégis várlak

porló levél elszalad

Csendből az ősz,

Füstpőz a hold

elszeretlek

magánytól és forgatagtól

Lüktető hold, nem lesz kint más

Bent csak két test

Szél visz hozzád

Francois Villon

Ballada anyjának, ki Miasszonyunkhoz fohászkodik

Ó, Föld Úrnője, Égnek Asszony,
Ó, Császárnője sápadt pokloknak,
Így szól hozzád szerény szolgáló szava,
Fogadj el engem választottadnak.
Kicsiny vagyok bár, el sosem hagylak.
Kegyes Úrnőm, fordítsd felém orcád,
Gyarlóságomnál nagyobb a jóság,
Mivel méred halandók lelkeit,
s azok mind Egekbe jutnak, hozzád,
E hit éltet, s kiér halálomig.

Nem bír vélem más, csak Úrnőm fia,
Akivel bűneim megváltattak.
Bocsáss meg nékem Szent Szűz Mária,
Bocsáss meg nékem, ahogy azoknak,
Kik az ördöggel paktálva becsaptak:
Teofil s az egyiptomi nő rád
Mily szégyent hozott, de Te feloldád.
Szeplőtelen hordtad Fiad, akit
Most miséken csudál ezer szolgáló,
E hit éltet, kiér halálomig.

Szegény vagyok, öreg, beteg anya.
Bámulom csak, kik írást is tudnak,
S a képeken, mit templomunk fala
Mutat nekem – a torkom elfűlad,
Ha látom a bűnös, pokol-utat,
S a Mennyeket, hol zúgnak a hárfák,
Ó, ha ezt tudnád adni, ha tudnád!
A hárfákat, a Menny varázsait.
Szent Úrnóm, hidd el, ez nem hazugság:
E hit éltet, s kiér halálomig.

AJÁNLÁS

Világ Asszonya, testedben hordád
Isten-fiad, kit Mindenhatónk ad,
Lelkük néki híveid kinyitják,
Látva, mint veszté értük álmait –
Oly csúful végzé Ő ifjú sorsát –
Nézz le ránk, jóságod ne vond meg hát,
E hit éltet, s kísér halálomig.

(fordította: Ungvári Judit)

Jáger Ferenc

Első nap az iskolában

Boldogan mentem az iskolába, vállamon a vászontarisznya. Az első osztályosok egybegyűltek a folyosó elején, baloldalon, az igazgatói szobával szemben. Ismerős arcok, lányok, fiúk, nagy volt az öröm, zsbongtunk, mint az óvodában.

Zsófi néni rázta a kézi csengettyűt, elkezdődött a tanítás, a várva várt első óra. Bejött a tanító bácsi, felállva vártuk, bal kezében a napló, jobb kezében egy félelmetes nádpálca.

Kezdődött a bemutatkozás, beszélgetés.

– Dani tanító bácsi vagyok, én fogom tanítani az elsősöket – egy-két fegyelmi figyelmeztetés az iskola rendjéről, majd érces hangon szólt – Kit szólítok feláll és elmondja, hol, mikor született.

Hallgattuk az ismert tanulók bemutatkozását. Jáger Ferenc, felcsendült a várt név, felálltam, egy szuszra hangosan mondtam:

– Nagyvázszyban születtem 1928. szeptember 30-án.

Tanító bácsi rám néz, majd a naplóra. – Gyere ki fiam, ide a dobogóra! – gyorsan megyek már, ott állok mellette, hangosan a következőket mondta:

– Nézzétek ezt a fiút, már hat éves elmúlt, de nem tudja mikor született. – Rémülten ismételt, 1928. szeptember 30-án születtem, még nem vagyok hat éves. Szólt az első szigorú büntetés – Itt maradsz állva, és megtanulod, hogy július 30-án születtél. – Szégyenemben sirtam, hazamentem, szipogva kérdeztem: – Édesanyám, mikor születtem? Maga csak tudja!

– Feri, hát nem tudod, 1928. szeptember 30-án.

– A tanító bácsi megszégyenített. Ő könyvből olvasta, hogy július 30-án születtem. Nevetett rajtam az osztály.

– Fiam, te szeptember 30-án születtél, de az iskolában azt kell mondanod, hogy július 30-án! Mert akkor nem lehattél volna iskolás, mert nem töltötted be még a hat életévedet.

Így lett nékem a hat elemibe két születésnapom: egy iskolás, és a valódi.

Az angyal

Negyedikesek voltunk. Hittan óra következett. Sportosan jött be a tisztelendő úr az osztályba. Az ügyeletes jelentése után felült a tanári asztalra, a fehér nadrágját megigazította, majd adminisztrált, végignézett az osztályon.

– Ma az angyalokról beszélgetünk – szólalt meg. – Nem láthatóak, de mégis itt vannak mellettünk, vigyáznak reánk. Vagy látott már valaki angyalt? – tette fel a kérdést a plébános.

– Igen – hangzott a válasz. Eda felállt.

– Halljuk, hol láttad? – kérdezte az Isten szolgája.

– A Mimike kisasszony ment el a tisztelendő úr ablaka alatt. Ön kihajolt, és megkérdezte: “Hogy van angyalom?” Hát akkor láttam angyalt! – és mint aki jól felelt, leült a helyére.

Megbotránkozott a gyermeksereg a feleletért, bizony rosszul járt. Előkerült a nádpálca. Öt fenekest kapott Eda, mert a Földön angyalt látott.

Németh László

Szerkesztői bevezető a *Tanu* első számához, 1932

A 20. századi magyar irodalom iránt érdeklődők számára ismert, hogy A minőség forradalma Németh László második világháborút megelőzően írott esszéinek, tanulmányainak legsokoldalúbb gyűjteménye. Az eredetileg 1940-ben megjelent válogatás Püski Sándor kiadása óta (A minőség forradalma – Kisebbségben I-II., Püski Kiadó, 1992) könnyen hozzáférhető. Az viszont kevésbé ismeretes, hogy a gyűjteményes mű törzsanyagát a Tanuban, Németh László egyszemélyes folyóiratában megjelent írások alkotják. A lapot az író a közgondolkodás megújításának szándékával 1932 szeptemberében indította, miután szakított a Babits által szerkesztett Nyugattal. A hatalmas munkát jelentő, enciklopédikus igényű folyóirat 1936-os megszűnéséig kéthavonta, illetve 1933-34-ben negyedévente jelent meg. Egyedülálló szellemi teljesítményként valamennyi számát Németh László írta és szerkesztette.

Az alábbiakban a Tanu első számához írt előszavát és a szerkesztési alapelveket adjuk közre, amelyből világosan kitűnik a vilgá dolgairól alkotott határozott elképzelése és értékszemlélete. Összeállításunkkal tisztelgünk az író születésének tavaly ünnepelt 100. évfordulója előtt.

Tanu

Évek óta gondolok rá, hogy tanulmányaimat önálló folyóiratban adom ki. Szokatlan gondolat, de irodalmi életünk összebékített vele. A zug-szemponatok gyámságát nem lehet soká kijátszani; aki több folyóiratban ír, mondanivalója töredékeit átlophatja talán, de hol az olvasó, aki összegyűjti. A tisztátalan írások szomszédságát is megelégettem. Maláriás vidéken nem lehet büntetlenül élni: ha nem kapom meg a maláriát, megbetegszem a kinintől.

Egy ideig abban bíztam, hogy a fiatal írók jobbjai, a dicsőség már-már bürokratikus üzletmenetéből kiválva, küldetésük és szabadságuk védelmére folyóiratot indítanak majd, s abban az én munkásságom is természetes medret talál.

Sajnos, az ő helyzetük egyre romlik, munkaadóik és mecénásaik kezében vannak; a szabadság az öngyilkosság választékos faja lenne a számukra, s ifjúságom szomorú tapasztalata, hogy hősök akadhatnak, de hős-nemzedékek nincsenek.

Még így is haboztam, mielőtt megindítottam ezeket a füzeteket. A képtelen anyagi áldozatot talán bírom és bírni fogom, de lesz-e erőm a kartellen kívüli állapot szenvedéseihez. Ahol a bátorság kilenc irányban megkötött, mi vár arra, aki a tizedik szabad irányba áll?

A folyóirat itt van, s nekem nincs okom frázisokkal bátorítgatnom magam. Ismerem a világ erőit és ismerem a magányos emberét. Tudom, hogy a nagy dolgoknak az idő segít. Lesznek – s nem csinálják őket. Az ember csak a maga dolgára vállalkozhat; soha nagy dolgokra.

Folyóiratom ihletője e kor igazi múzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótörtek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek. Nem akarok tanítani. Az esszét a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önammal folytatok.

Folyóiratom tanulmányai messzeágazók lesznek, otthonos vidékről gyakran térek olyan területekre, ahová akkor vetődöm először. Lehet, hogy a szakember nem mindig fog örülni ennek a látogatásnak. Azonban mindenkinek joga van minden emberi tapasztalathoz, s az én feladatomban nem a szaktudományban van, hanem önmagamban. E folyóirat nem dióhéj-műveltség tudatlanok számára; a szellemi élet klorofilja inkább, melyen az ismeret problémává s a probléma magatartássá válik.

Ezt jelenti a címe is. Nem Figyelő, hanem Tanu. Nemcsak szemtanúja annak, ami van, hanem bizonyágtevő amellelt, ami örök. Azontúl, hogy írás: erkölcs!

A Tanu munkaterve

A Tanu kritikai folyóirat; de a kritika itt nem könyvismertetések reménytelen sorát jelenti. A Tanu művek és jelenségek óriás tömegén át világnézetünk alapkérdéseit frissíti fel: célja nem az ítélkezés, hanem a megújulás.

A Tanu íróját mint irodalmi kritikust ismeri a folyóiratolvasó közönség.

Az irodalmi bírálatát ő azonban sosem tekintette helyi feladatnak. A mű számára az élet legmagasabb faja volt: algebra, melynek a tételei alacsonyabb számtani feladványokra csak annál inkább érvényesek. Gyakran írtam, hogy ha a politika az írókat a véleménynyilvánító műfajokból a versbe üldözi vissza, ő egy metaforában is megőrizheti függetlenségét. A Tanu a fordított utat teszi meg a metaforától az élet felé, s az olvasó meglepetve láthatja majd, hogy az irodalom belső problémái hogy térnek vissza tudomány és élet százféle jelenségben.

A Tanu feladata:

1. Figyeli az irodalmat. Nem azért, hogy az olvasók karácsonyi bevásárlásait irányítsa, hanem hogy az irodalom alaki és tartalmi törekvéseiben a szellem igényeit megfigyelje. Ha harcol, nem emberek, hanem irodalmi életformák ellen harcol; amint a nemesebb alkatú művek méltatásával is a nemesebb magatartást akarja továbbplántálni.
2. A ma szellemi tájképe mögött számon tartja a geológiai erőket, a múltat. A tizenkilencedik és huszadik század vitájában a görög-latin és ókeresztény világ ős-problémáit iparkodik felfrissíteni. Nem archeológiai érdeklődésből, a korszerűért foglalkozik a múlttal, hanem éppen azért, ami a korok fölött van. Századunk feladata, mint a fizikában, itt is, a helyi szempontokkal számot vető s ötölük még független abszolút koordináták felállítása. A lényegesre kell szorítkoznunk, életünk alapkérdéseit kell kimenteni a helyi fogalmazásból, az időből, s ennek legjobb módja, ha az idő minél több pontján keressük fel őket.
3. Új enciklopédia. A Tanu gyakran vádolta kalandor érdeklődését, mely elvonta őt az alkotástól. A régi pazarlás most segítségére lehet, mikor a szaktudomány elszakadt tárnái közt keresi az összefüggést, s a részismeretből a tudomány összefüggő tanítását akarja előhívni.
4. Figyeli a társadalom életét és a tömegmozgalmakat. A minőséget, a munka színét, a lélek önállóságát, a magasabb felelősségtudatot védi a ránk parancsolt társadalmi átalakulások áramában, s elemezni akarja azoknak az országoknak az életét, amelyekben az új világ érik (Német-, Orosz-, Spanyolország, Amerika, India, Kína).
5. A magyarság "szerepét" keresi; létezése tényén túl értelmet a létezéshez. Az új spanyol írók közül nem egy könyvet írt Don Quijotéről. Rajta át mondják meg, mi Európának a spanyol. Nekünk nincs Don Quijoténk, Petúr, János

vitéz, Toldi, Móricz Bethlen Gábora, Berzsenyi, Ady csak szilánkok. Művek, alakok, ismereteket óriási tömegéből kell kihámozni életünk “legitimációját”. Világos, hogy a feladatok tömegéhez a Tanu évi 20-24 íve kevés. A Tanu azon lesz, hogy a szükségből erényt csináljon. A közlés új módszerére lesz szükség, csomópont-tanulmányokra, melyekben egyszerre több szál fut össze. Egy-egy kis esszét három-négy irányban is kicsiszolunk, s ugyanaz a gondolat mint motívum a dolgozatok egész során húzódik végig.

Így az első szám Arisztophanész-tanulmányában Arisztophanészen túl a görögség jelentőségéről van szó; a mai színészet kritikájából kibontakozik az új színpad: egy játék-írásban megcsillan a korok fölötti, s egy filológus szájába adva megkezdődik a tizenkilencedik és huszadik század párbeszéde. Az aktuális magyar irodalomból szándékosan vettem előre a regényt. Ez képviseli a tömegkultúrát a tizenkilencedik század kicsinyes realizmusát, mely ellen Arisztophanészt felidéztük. De minden egyes regényismertetés új tárgykör felé mutat: – Laczkó pl. a Nyugat-író, Földi a “transzcendens ponyva”, Kassák az öntudatos proletár s azon túl az új nemesség kérdése felé. A két külföldi regény: ellentét és példa, Saint-Saturnin azontúl az askézis, a nemes élet regénye, Ortega könyve ennek a nemességnek a vészjele. Proustban minden összefut: magasabb műfaj, nemesebb élet, időhöz kötött és idő fölötti; míg a *Kapitalizmus végében* egy könyvismertetés kapcsán gazdasági kényszer és emberi igény, anyagi és szellemi forradalom kezdik meg az egyezkedést.

Az első szám még alig lép ki az irodalom köréből, a belső körön vetjük fel a kérdéseket, s fokról fokra szállunk alább s fogalmazzuk meg őket élet és tudomány elvén is. Az újabb magyar tudományos munkák a szellemtörténethez vezetnek; Korányi Sándor alakja mögött az orvostudomány irányai gomolyognak; Európa földrengés-térképe a társadalmi indulatok földrajzát adja. Később a Három Dante-tolmácsolás, az *Utazás az anyanyelvig*, a *Bevezetés a stilisztikába*, a *Fizikai világtkép átalakulásáról*, az *Athén forradalmáról* szóló tanulmányok (stb.) vetik fel egyre szélesebben ugyanazokat a kérdéseket.

A szálak bonyolódnak, de az ábra, reméljük, egyre világosabb lesz.

(Megjelent: *Program és hivatás. Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye* (válogatta: Kókay György, Oltványi Ambrus, Vargha Kálmán), Gondolat Kiadó, 1978, 574-578. o.)

Bolvári-Takács Gábor

Egy felvidéki magyar politikus emlékezete

Habent sua fata libelli - tartja a mondás. Sajnos, e találó kifejezés nemcsak a könyvekre érvényes. A politikusoknak szintúgy megvan a maguk sorsa, s mert rendszerek és ideológiák - különösen Európa keleti felében - gyakran váltották egymást, a szovjet tömb bukása után életpályák tucatjai kerültek más, immár valós megvilágításba.

E sorsok közé tartozik Esterházy János életpályája is. A csehszlovákiai magyarság két világháború közötti politikai vezetőjére sokáig csak a kortársak és a leszármazottak emlékezhetek. Az elmúlt évek során azonban számos kiadvány napvilágot látott, amelyek tárgyilagos értékeléssel, a történelmi távlat nyújtotta biztonsággal mutatják be életútját. E kiadványok közül ismertetjük most a két legutóbb megjelent munkát. Az *Esterházy János emlékkönyv* (a továbbiakban: *Emlékkönyv*) sokoldalú összefoglaló a politikus pályájáról, míg *A kisebbségi kérdés* beszédeinek és írásainak igényesen válogatott gyűjteménye.

"Veszélyes útra tért a szlovák kormány akkor, amikor a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslatot benyújtotta, mert ezzel elismeri jogosságát annak, hogy a többség a kisebbséget egyszerűen kiberudalhassa. (...) Mint az itteni magyarság képviselője, leszögezem ezt, és kérem tudomásul venni, hogy azért nem szavazok a javaslat mellett, hanem ellen, mert

mint magyar és keresztény és mint katolikus a javaslatot istentelennek és embertelennek tartom." Ezeket a szavakat - írásba foglalva - Esterházy János 1942. május 15-én adta át Martin Sokolnak, a szlovák nemzetgyűlés elnökének, a zsidók kitelepítéséről szóló törvényjavaslat tárgyalása előtt. A dolog pikantériája ugyanakkor, hogy azt is hozzáfűzte: "Legfiatalabb korom óta mindig zsidóellenes beállítottságú voltam, és az is fogok maradni, ami ellenben nem jelenti azt, hogy szavazatommal hozzájáruljak egy olyan törvényhez, mely minden isteni és emberi jogot lábbal tipor." (*A kisebbségi kérdés*, 215-216.o.)

A javaslatot a parlament még aznap, 62 igen és 1 nem szavazattal elfogadta. Az egy ellenszavazat Esterházyé volt, ami példátlan bátorságra vall. De ki is volt Esterházy János? Az *Emlékkönyv* részletes választ ad erre.

Politikai pályáját az I. fejezet (*Élete és mártíruma*) tárgyalja. Esterházy János 1901-ben született az akkor még Magyarországhoz tartozó Nyitraújlakon, a család galántai ágából. A trianoni béke után Szlovákiában marad, és már 1932-ben fontos közéleti megbízásokat kap: elnöke választja a Magyar Népszövetségi Liga és az Országos Keresztényszocialista Párt. 1935-ben Kassa képviselőjeként bekerül a prágai parlamentbe. Támogatja Benes elnökké választását a lemond-

dott Masaryk után, javaslatára a magyar pártok Benesre szavaznak. 1936-ban egyesül a két magyar párt (az OKSZP és a Magyar Nemzeti Párt), és Esterházy országos ügyvezető elnökké választják. 35 évesen a legbefolyásosabb csehszlovákiai magyar politikus. Benes tárcát kínál számára a kormányban, de ezt Esterházy visszautasítja, illetve előzetes feltételként magyarbarát intézkedéseket követel. S bár az első bécsi döntés után valamennyi felvidéki magyar politikus bekerül a magyar Országgyűlésbe, Esterházy tudatosan a határon kívül marad, s a prágai parlament egyetlen magyar nemzetiségű képviselőjeként vállalja további munkát. 1939-ben üdvözli az önálló Szlovákia kikiáltását, de továbbra is nemzetiségi jogokat követel. 1941-ben pénzintézetet alapít és létrehozza a Madách Könyvesházat. 1942-ben képviselőként egyedül ő nem szavazza meg a zsidótörvényt. 1944 végén a Gestapo üldözi, 1945-ben a szovjetek tartóztatják le, és más magyar pártvezetőkkel együtt a Moszkvába viszik. A Szlovák Nemzeti Bíróság 1946-ban távollétében halálra ítéli a köztársaság szétverése és a fasizmus kiszolgálása vádjával. 1949-ben a szovjetek átadják a csehszlovák kormánynak, halálos ítéletét Klement Gottwald köztársasági elnök kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre változtatja. Fegyházzal hurcolják, korábban szerzett tüdőbetegsége elhatalmasodik, egészségi állapota leromlik. 1957-ben a morvaországi Mirov börtönében meghal. Hamvai kiadatását és eltemetését a mai napig nem engedélyezték.

Esterházy János életútját az Emlékkönyvben nővére, Esterházy Lujza emlékezései alapján részletesen rekonstruálhatjuk.

A kötetben bemutatott szövegrészek már napvilágot láttak (Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*, Püski Kiadó, 1991), ezért a kötet szerkesztői hangsúlyozottan csak a memoár azon részeit válogatták be, amelyek Esterházy János sorsával kapcsolatosak. Feltárnak az 1920-as, 30-as évek Csehszlovákiájának hétköznapijait, különösen azok a csomópontok, amelyek politikailag a legérdekesebb helyzeteket eredményezték. Ilyen volt pl. a szudétanémet párt közeledésének elhárítása 1938-ban. Esterházy következetesen visszautasította azokat a törekvéseket, amelyek a csehszlovákiai németkérdés megoldásához szorgalmazták a magyarság támogatását, felkínálva a lehetőséget Hitler jóindulatának megnyerésére. "Nem akarjuk egy új háború árán elérni a trianoni szerződés revízióját." - mondta a magyar politikus, előre látva, hogy a később müncheni egyezmény néven megkötött szerződés egy új világháború előkészítésének egyik állomása lesz. Esterházy Lujza részletesen elbeszéli a zsidótörvény meg nem szavazásának történetét is, memoárjának legmeggrázóbb részei azonban a fivérének letartóztatásáról és törvénytelen fogva tartásáról szóló részek. A teljes bizonytalanság, a korábbi politikai partnerek álláspontjának állandó változása, a nemzetközi helyzetből és az ország jogállásából fakadó hatalmi-politikai önkény felőrölte a család erkölcsi ellenállását. A szlovákiai magyarság kollektív bűnösnek számított, s a már Moszkvába hurcolt Esterházyt ilyen hangulatban ítélték halálra, a védelem jogait semmibe véve, tanúkihallgatás nélkül, három órás tárgyaláson, 15 perces ítélet-hozatallal. Az Esterházy pozitív szerepére még emlékező, újra hivatalba lépett

Benes elnök - a nemzetközi közvéleménynek is engedve - 1947 végén intézkedett a perújrafelvételről, de ezt követően hamarosan lemondatták, és ígérete feledésbe merült. Esterházy 1949-ben történt visszatérését így a halálos ítélet 48 órán belüli végrehajtása követte volna, ha nincs a csehszlovák kormányban néhány olyan miniszter, akiknek indítványára testületileg nyomást gyakorolnak Gottwaldra, az Esterházy Lujza által beadott kegyelmi kérvény elfogadása érdekében. Ez megtörtént, a többi már ismeretes. Esterházy Lujza emlékirata kiragadott részleteiben is magával ragadó olvasmány, a recenzens bátran ajánlja a teljes memoár elolvasását.

Az Emlékkönyv II. fejezetében (*Kortársak Esterházyról*) összesen tizenegyen vallanak róla, illetve a hozzá fűződő kapcsolatokról. Köztük olyan irodalmi, közéleti személyiségek, mint Kodolányi János, Szalatnai Rezső, Fábry Zoltán, Vigh Károly. De olvashatjuk Csáky Miklós és Hetényi József írásait is, akik rabtársai voltak a Szovjetunióban.

A kötet III. fejezete (*Esterházy János evlági feltámadása*) az elmúlt évtizedben kezdődött politikai rehabilitáció állomásait mutatja be. (1968 nyarán is indult egy perújrafelvétel, de a szovjetek bevonulása miatt az ügy hamvába holt.) Az első ízben 1991-ben megrendezett Esterházy- napokra a pápa apostoli áldást küldött, az Együttélés Politikai Mozgalom pedig nyilatkozatban tette közzé az egykori magyar pártvezető születésének 90. évfordulója alkalmából megfogalmazott állásfoglalását, mintegy szellemi elődként tisztelve benne Esterházyt. A jogi értelemben vett rehabilitáció azonban megakadt, Vaclav Hável elnök ugyanis elutasította

a család kérelmét, mert Esterházy ítéletére a rehabilitációs törvény formai okok miatt nem vonatkozott. Váratlan fordulatként az orosz hatóságok rehabilitálták az egykor Moszkvában raboskodó politikust, s ez új lökést adott az ügynek. Perújrafelvételre került sor, amelyhez hazai, magyar és nemzetközi szakértők véleményét is kikérték. Simon Wiesenthal például a bíróság elnökéhez írott levélben fejtette ki a rehabilitáció melletti érveit. Sajnos hiába. Az eljárás nacionalista felhangot kapott, eredményes befejezése kilátástalanná vált, ezért Esterházy Alice, a politikus lánya visszavonta a perújrafelvételre vonatkozó beadványát. A "szellemi kihantolás" azonban megindult. Megjelentek Esterházy művei, több nemzetközi fórumon tárgyalták érdemeit, posztumusz elismerésekben részesítették, és emlékére kitüntetések alapítottak. 1997-ben Budapesten rendeztek tudományos emlékülést életútjáról, az Országházban. A mirovi börtön zárandokhelyé vált, s évente gyászmisét tartanak az egykori szlovákiai magyar politikus emlékére.

A IV. fejezet (*A tudomány mérlegén*) első sorban az 1997-es magyarországi konferencia előadásait tartalmazza, így Balogh Sándor, Gergely Jenő és Izsák Lajos referátumait, emellett Molnár Imre, Popély Gyula és Szarka László témába vágó, máshol megjelent írásait. Közlik a szerkesztők a szlovák történész, Bohumil Dolezal Esterházy életútját tárgyilagosan bemutató tanulmányát, továbbá a pozsonyi perújrafelvétel kapcsán készített magyar történészi szakértői véleményt, amelynek szerzői Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Balogh Sándor, Erényi Tibor és Kende János voltak.

Az V. fejezet (*A jognak asztalánál*) két ki-

tűnő tanulmányt tartalmaz. Az első szerzője Balassa Zoltán, aki a benesi dekrétumok alkotmányjogi értelmezését végzi el. A másik Edgar Prisender - az 1968-ban Esterházy perújrafelvételét felvállaló ügyvéd -, aki az Esterházy elleni bírósági ítéletet szedi ízekre eljárásjogi szempontból. Itt olvashatjuk az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészségének 1993. január 21-én kelt rehabilitációs igazolását is.

Elismeréseket, vallomásokat tartalmaz a VI. fejezet (*Tanúságtételek*), összesen nyolc visszatekintést, levelet, állásfoglalást. Tartalmuk inkább erkölcsi, mint tudományos értékű, de az életút értékeléshez ez is hozzátartozik. A záró fejezet (*Az utókor elismerése*) az első ízben 1994. május 15-én megrendezett, "A Szlovákiai Magyarország Emléknapja" nevet viselő rendezvény dokumentumait foglalja össze. Az igényesen szerkesztett kiadványt képmelléklet teszi színesebbé.

Rátérve a másik ismertető műre, *A kisebbségi kérdés* c. gyűjteményes kötet két fejezetben 23 + 18, összesen tehát 41 dokumentumot tartalmaz. Az első fejezet az 1931-39, a második az 1939-45 közötti éveket öleli fel. A határ nyilvánvalóan az önálló szlovák állam kikiáltása. A dokumentumok egyharmada újságcikk, a többi memorandum, interjú, illetve pártelnöki vagy parlamenti képviselői beszéd, hozzászólás. Nézzük a legérdekesebbeket!

Feltétlenül ilyen a Prágai Magyar Hírlapban 1936. szeptember 3-án megjelent *memorandum, a kisebbségek nyelvjogi és kulturális követelése ügyében*. Ebben Esterházy az 1920-as nyelvtörvény végre nem hajtása ellen emelte föl szavát, rámutatva, hogy bár a kisebbségi nyelv-

használatra engedélyezett 20%-os lakosság-rész-elv nemzetközi szerződésbe ütközik, még ezt sem tartják be. Esterházy példákat hozott a bíróságok, a közigazgatás, a parlament, a posta, a vasút, az iskolaügy területéről. Amikor 1936. szeptember 11-én Benes köztársasági elnök fogadta a magyar politikust, a beszélgetés alapját e cikk képezte. Benes ígéretet tett a felsorolt hibák orvoslására. Esterházy fél évre rá, 1937 áprilisában, ismét tárgyalt az elnökkel, a kötetben mindkét megbeszélésről készített jelentése olvasható. Ezek igen figyelemreméltó dokumentumok, bár a kötet szerkesztője szerint Esterházy prágai tevékenységének összefoglalója és koronája *A csehszlovákiai magyarság kulturális helyzete* címmel 1937. november 19-én elmondott parlamenti beszéd, amelyben hét pontba sűrítve fogalmazta meg és követelte a kulturális autonómiát. Esterházy 1941-42-43-ban előadó volt a Debreceni Nyári Egyetemen. A kötetben az 1943-ban elmondott *A kisebbségek gazdasági helyzete* c. előadását olvashatjuk. Összeségében megállapíthatjuk, hogy e gyűjteményes kiadvány jól kiegészíti, teljesebbé teszi az Emlékkönyvből megismert Esterházy-képet.

A politikusoknak is megvan a maguk sorsa - mondtuk recenzióink elején. Befejezésül ennek magyarországi szemléltetésére teszünk kísérletet. Tény, hogy Esterházy Jánost már a kortársak is jelentős politikusként tartották számon. Bár a *Révai nagy lexikona* utolsó pótkötetében még nem szerepelt (21. kötet, Révai Testvérek kiadása, 1935), a korszak népszerű kézikönyvében, a *Pesti Hírlap lexikonában* már szócikket kapott (Pesti Hírlap kiadása, 1937, 309.o.).

A háború után azonban Esterházy személyisége egészen a 80-as évek elejéig tabunak számított. Ez - sajnos - természetesen mondható, hiszen a volt szocialista országok kínosan ügyeltek a történelmi vitára okot adó elvarratlan szájak szőnyeg alá söprésére. Így nem meglepő, hogy a neve sem az *Új magyar lexikon* (2. köt., Akadémiai Kiadó, 1960), sem a *Magyar életrajzi lexikon* (1. köt., Akadémiai Kiadó, 1967) betűrend szerinti kötetében nem szerepelt. Nevével a történészhallgatók sem találkozhattak, hiszen Arató Endre több évtizeden át forgalomban levő egyetemi jegyzete sem tett említést róla (*Csehszlovákia története 1849-1945*, Tankönyvkiadó, 1986, 10. kiadás). Esterházy személye még olyan kiváló kutató figyelmét is elkerülte, mint Karsai Elek, aki a magyarországi deportálások 40. évfordulójára összeállított, és Gideon Hausner *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története* c. könyvéhez függelékként csatolt részletes holokauszt-kronológiájában sem a szlovák parlament döntését, sem Esterházyt nem tartotta fontosnak megemlíteni (Európa Könyvkiadó, 1984, 696-706.o.).

A 80-as évektől aztán megtört a jég. Elsőként a *Magyar életrajzi lexikon* 3., kiegészítő kötete tette közzé Esterházy rövid életrajzát, bár a halálának helyeként hibásan Illavát jelölte meg (Akadémiai Kiadó, 1981, 184.o.). A szlovák parlament döntését és Esterházy legnagyobb hatású cselekedete, az egyetlen magyar ellenszavazat tényét és időpontját a *Magyarország történelmi kronológiája* már közölte, de a dátumot sajnos tévesen, 1941. december 18-ban adta meg (III. kötet, főszerkesztő: Benda Kálmán, Akadémiai Kiadó, 1983, 985.o.). Ennek

nyomán a hibás dátum tovább élt. A kronológia e szövegrészét ugyanis szó szerint átvette *A XX. század krónikája* (Officina Nova - Magyar Könyvklub, 1994, 580.o.), bár a kötetben - más helyen - terjedelmes szócikk foglalkozott Esterházy személyével, munkásságával (839.o.). Itt a halálozás helye már pontos (Mirov), ellenben a születési dátum (1901. március 17.) nem. A hibás adatok makacsságára jellemzően a parlamenti döntés dátuma Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* c. nagyszabású monográfiájában is tévesen jelent meg (Osiris Kiadó, 2001, 746.o.).

Voltak persze pontos adatközlések is. Elsőként a *Kelet-Közép-Európa 20. századi történelmi kronológiája* adta meg helyesen a parlamenti döntés tényét és 1942. május 15-ei időpontját (in: Baló - Lipovecz: *Tények könyve '92, Magyar és nemzetközi almanach*, Ráció Kiadó, 1992, 142.o.). Ugyancsak helytálló legújabb lexikonunk, a *Magyar nagylexikon* szócikke is, amelyben mind a személyi adatok, mind az 1942-es dátum helyesen szerepelnek (7. kötet, Magyar Nagylexikon Kiadó, 1998, 495-496.o.). Az ismertett két kiadvány alapján joggal bizhatunk benne, hogy a jövőben Esterházy János személyének és munkásságának a társadalmi köztudatban való megjelenítéséhez minden szükséges információ rendelkezésre áll.

(*Esterházy János emlékkönyv. Szerkesztette: Esterházy-Malfatti Alice és Török Bálint, Századvég Kiadó, 2001; Esterházy János: A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk. Válogatta, összeállította, az utószót és a jegyzeteket írta: Molnár Imre, Ister Kiadó, 2000*)

Tusnády László

A határon túli újabb kisebbségi gyermeklíra antológiája

Értékes gyűjteményt tarthat a kezében az olvasó, Komáromy Sándor összeállításában. A gyermekirodalom szakavatott tudósa, kutatója nagy hiányt pótol, hiszen a határainkon túli irodalomról minden időben lehetett több-kevesebb ismeretünk, de épp a kicsinyeknek szóló újabb versekkel bánt a legmostohabban a közvélemény.

Rousseau szerint a kisgyermekkor az ész álma. Ebből a szép gondolatból nyilvánvalóan következik az a tény, hogy mindaz, ami az embert ekkor éri, rendkívül fontos: az ekkor szerzett benyomások egész egyéniségére, jellemére, világlátására kihatnak. Ősi felfogás szerint még a felnőttet sem helyes álmából felzavarni, viszont a huszadik század többféle szélvihara az elme álmába is bele-belesüvítt, hol háborús szirénával, bombahanggal, ágyúdörejvel, hol a gyermek szívét rezzentő, könyörtelen idegen szóval, hírül adván, hogy az anyanyelv nem kívánatos elemmé, "tényezővé" vált bizonyos helyeken.

A határon túli legkiválóbb költőink gyönyörű választ adtak erre az alapvető emberi jogot sutba dobó, emberi méltóságot megalázó tiltásra. A történelmi szelek túl erősen fújtak, épp ezért a társadalmi bajokat a gyermekek előtt szörnyű lett volna tisztázni, taglalni – a körülmények miatt nem is lehetett volna –, ezért a gyermek előtt is megbolygatott rend helyreállítása volt a legfontosabb, a legszebb feladat,

küldetés: a létre, életre, jövőre készülő emberpalánta ne érezze magát kevesebbnek, mint azok a kortársai, akik a világ szerencsésebb tájain látták meg a napvilágot.

Ezek a versek az emberi létezés vallo-másai. Az emberi eszmélés, lét-derengés hajnalfényei a lélek oly szép, szabad áradásával jelennek meg, hogy a gyermek önmagában és környezetében valami boldog összhangot érez meg. Ezekben a versekben a világnak, a természetnek oly nyugalma jelenik meg, hogy az emberi teljességet akadályozó tényezőknél sokkal nagyobb erőt érez meg a gyermek; történetesen azt, hogy nyelvünk gyönyörű üzenete által, ősi gyökereinket megőrizve egy hatalmas és szép rendnek a része lehet. Hogyha hű marad az anyanyelvhez, azzal csak nyer: a lelket nem szabad megcsonkítani.

Ezek a költemények az egyetemes magyar művelődés részei, ezért felbecsülhetetlen értékű az a munka, amelyet kutatójuk elvégzett, hiszen a nemegyszer fáradságos, nehéz gyűjtésen túl külön jegyzettel is segíti a tanítványait, hogy ezeknek a műveknek a világához közelebb kerüljenek. Az antológia szép és tömör előszavát legszívesebben elejétől végéig idézném, mivel ez lehetetlen, a fenti gondolatok alátámasztására ragadom ki a következőket:

"A határon túli magyar gyermeklíra semmilyen értelmében nem marginális iroda-

lom, hanem az egyetemes magyar irodalom része, különös értéke. Általában tudunk létezéséről, de a részletek szinte alig-alig jutnak el hozzánk. Sőt egyes szerzők és köteteik egyáltalán nem ismertek a hazai olvasók előtt. Pedig a határon túli magyar gyermeklírát olyan értékeket hordoz, amelyek nélkül nem lehet teljes önismeretünk, magyarságtudatunk, helyünk a világban és Európában."

Az antológia azoknak a költőknek az alkotásait mutatja be, akik olyan területen éltek vagy élnek, amely az egykori Magyarországhoz tartozott, de jelenlegi határainkon kívül esik. Rövid ismertetőmben nem térhetek ki minden alkotásra, de még alkotóra sem. Legfontosabb jellemző vonásként a sokrétűséget kívánom hangsúlyozni.

Ahogy az arckép nem csupán az ábrázolt személyt, hanem a festőt is jellemzi, ugyanúgy jellemzik az itt kiválasztott versek az antológia összeállítóját. A költőket illetően is leleplező szerepük van a műveknek. A magyar nyelvterület egymástól távoli részein alkotó művészek hosszú ideig nagyon elszigetelten éltek. Olykor mégis az az ember érzése, mintha "összebeszéltek volna", mintha bizonyos vonatkozásban hatottak volna egymásra, pedig könnyen előfordulhat, hogy műveik létrehozásakor nem sokat tudtak egymásról. A bizonyos hasonlóság egyik okát én az azonos (vagy nagyon hasonló) körülményekben látom, de még inkább abban a tényben, mely minden korban törvényszerűen van jelen: igazán csak úgy alkothat nagyot az ember, ha az életet szolgáló hagyományhoz, az örök forráshoz ragaszkodik. Mindebben igen nagy szerepük van az ősi gyökereknek,

és ez azért fontos, mert népünk létének legfontosabb elemeiről van szó. Nem véletlen, hogy nagy költőink olyan művei kerülnek szép számban középpontba, amelyekben népművészetünk hatása is jelen van, nem külsőséggént, hanem belső látás alapján.

Századunkban az azonosságtudatunkat több esetben érte szőnyegbombázás határokon túl és határokon innen. Ezért feledhetetlenek azok a versek is, amelyekben a településnevek szerepelnek. Elsősorban Dénes György és Kulcsár Ferenc remekeire gondolok. Lehet, hogy a gyermek is tud a helynévtáblák ledöntéséről, eltávolításáról, térképekről való száműzéséről, de a költő a gyermekekben nem az elkeseredés mérgét akarja fokozni, hanem felemeli a költészet örök és magasztos világába ezeket a besározott, eltiport neveket.

A versek olvasásakor azt az értéket találjuk meg, amely a mostoha körülmények között mégis megszületett. A szenvedés tengeréből drágagyöngy tündöklök élénk. Ebből erő sugárzik, és a jövő számára ez szükséges: nagyon fontos ez a gyermekek számára is. A sérült azonosságtudat, a sehova se tartozás panasz helyett több gyönyörű vers adja meg a jövő nemzedékeknek is a törhetetlen és csorbíthatatlan emberi méltóság hitét. Ezek közé tartozik Palocsay Zsigmond "Lépték 1 : 1" című verse is. Ebből idézek:

"...s a Szülőföld léptéke egyenlő mindig / 1:1 - élj hát élelnagyságban benne!"
Erdély, a Felvidék, a Vajdaság és Kárpátalja az otthona, szülőföldje azoknak a gyermekeknek, akik ezekkel a versekkel legkorábban megismerkedtek. A számkra a remekművekkel való találkozás

szép élménye mellett az is nagyon fontos, hogy a körülmények hatalma hogyan, miképpen érintette meg a költők lelkét, ugyanis erről az ember még akarata ellenére is vall, hiszen a nyelv a lélek tükré. Ahogy az anyanyelv veszélyben van, a pusztító erővel szemben csakis nagyobb erő alapján lehet számítani a megmaradásra. Ez ma már csakis az igazi emberi értékben, szellemi minőségben lehet. Ezt találjuk meg a költők hallatlanul nagy nyelvi igényességében is. Aki a pusztulást magába fogadja, abban az él, és ekkor nyugodtan kérdezheti, hogy nyelvében miért legyen igényes? A kiválasztott versekben azt láthatjuk, hogy szinte nőtt a magyar nyelv egyedüli lehetőségeinek a hangsúlyozása. Fokozódtak azok a nyelvi bravúrok, amelyek a Hamlet sírásó-jelenetére emlékeztetnek - oly nyelvi remeklések, amelyekről leginkább lehet azt gondolni, hogy más nyelven mindezt lehetetlen elérni, s ha itt Arany János csodálatos fordítása jut az eszünkbe, akkor csak azt kell hangsúlyoznom, hogy nyelvünk nem ismeri a lehetetlent.

Mindez jellemző az itt szereplő versek ritmikájára is. Lehet olyan elv, összefüggés, szabály, amely alig-alig ismeri a kivételt. Ilyen Arany Jánosnak az a megállapítása, amely szerint a csupa spondeus egyetlen átlagos terjedelmű vessorban is rossz: olyan, mintha a sánta kutya a lábát vonszolná. Ám remek kivételnek számít Kovács András Ferenc "Csillagcsengő" című verse, hiszen ez csupa hosszú szótagból áll. Itt a látszólagos monotónia épp az ellentétébe csap át: nem azt bizonyítja, hogy Aranynak nincs igaza, hanem azt, amit az imént mondtam, hogy költői nyelvünk nem ismeri a lehetetlent. Komáromy Sándor elemzé-

séből tudhatjuk meg, hogy költői eszközei alapján annyira sokszólamú ez a vers, hogy az említett monotónia nélkül talán nem is lenne ilyen szép, sőt a költői eszközök mesteri alkalmazása adja azt, hogy végképp nem érezzük a monotóniát, mint ahogy a fény is elhajlik a nagy tömeg közelében, a költői eszközök ily tökéletesen zsúfolt - halmozott jelenléte is feloldja, megszünteti a különben létező monotóniát, sőt épp ez az ellentét ad különös feszültséget, bájt ennek a versnek.

Egy közösség számára addig él igazán az anyanyelv, amíg az adott közösség érzi, hogy általa a saját teljességét ki tudja fejezni, és ez az önmegvalósulás – a legmagasabb szinten – éppen úgy mutatja fel a nyelv új és új lehetőségeit, mint annak a folyónak a homokja, amely forrásvidékén arany szunnyad a mélyben. A versek formai gazdagságáról röviden túl keveset lehet elmondani. Inkább olyan területeket villantok fel, amelyek elég elhanyagoltak tudományunkban. Csak tisztelettel tudom említeni László Zsigmondnak "A rím varázsa" című könyvét. Ebben József Attila "Ieltár - halt már" ríméről nagyon értékes észrevételt találunk, ám leginkább a hagyományosan szabályos rímek világában merülhetünk el itt, a különlegeseeknek, a rendhagyóknak az igazi felismerése még váratott magára. Miről van szó valójában? Röviden megfogalmazva arról, hogy a "vonat - vonít" -féle rímekkel inkább a költőket bosszantották, csúfolták. Létükről régésrég tudunk, de igazi felismerésük, művészi rendbe állításuk a modern (és itt is szereplő néhány) versben következett be. Ezek az első hallásra "kificamított", "kancsal" rímek valójában ellentétei a legtekintélyesebb rímeknek, olyanoknak,

amelyek már maguk is az igazság hordozói, már eleve bennük is ott van a költő legfontosabb üzenete. Ilyen Csokonai "trillák - Lillák" ríme. Ha a magukat hangtanilag szinte "lejárató" rímek oly szerepet tudnak betölteni, mint ellentétek, a fő tartalmat hordozó (és zenét zengető) tisztarímek, akkor művészi hatásuk rendkívülivé válik, hiszen valami furcsa és nagy feszültséget is érzünk, közben nagy feloldódást is. Olyasmi történik, mint amikor koldusból király lesz. Ilyen esetre sok példát találunk az antológiában. Kovács András Ferenc "Ellobbant a nyár" című versében például a "szőlő -szóló" rim szerepel. Ez már Kosztolányi Dezsőnek is tetszett. A Kovács-versben viszont, épp a költő eredetisége miatt, újszerűen hat: "Jöjj a szőlőhegyre már, / jöjj a szőlőhegyre már."

Barak László hangszerelésében is nagy szerepük van az ilyen rímeknek (például: kurta-körte, ropog-reped, Napot-népet). A "Kancsal kalendárium" érdekességét ez a jelenség adja. A humort még azzal fokozza tovább, hogy a nyolcadik hónap végén a következőket jegyzi meg zárójelben:

"Egyelőre elfogyott e furcsa rím, / ne haragudjatok ezért rám..."

Páskándi Géza "Sün" című költeményét, több művészi eszköz mellett, a "hömpörög – sompolyog" rim színezi. Úgy tapasztalom, hogy a nyelv költői rétege a gyermekeket változatlanul izgatja. Ésszerű korunk a későbbi életkorban sorvasztja, visszafogja sokak beszédében ezt az érdeklődést, hajlamot. A gyermekek például a metaforákat is jobban kedvelik, mint általában a felnőttek.

A gyermekek a játék feledhetetlen élményét találják meg a nyelvben. Ez az érzékenység később is jelen van

nyelvszemléletünkben, ezért Nagy László "Üstökös tündököl" verscime rendkívüli módon hathat mindenkire. Mi ennek az oka? Az "ö" és az "ü" az előfordulási arány alapján a legritkább hangjaink között van, és bármelyikük színező elemként erősítheti a vers művészi hatását. Páskándi Géza "A fazekas" című költeményében a sok "ö" adja a különös, nagyon eredeti hangulatot:

"Csöbröt dögönyöz, / öblöz köcsögöt,..."

Csorba Béla "kötörörsdi" című versében is hasonló jelenséget észlelhetünk:

"rögöt török örömből / göndör ördög dörömböl: / – körmöd töröd tökfödős! / körmöd töröd tökfödős! / 5 x 5 kő görög-pörög / 5 x 5 kő özönöl!"

Egészen más a sok "e" hatása. A gyermeket ez is izgatja. Ezért jó, hogy van a kötetben eszperente vers-remek. Ez Szalai Borbála "Nyelvbuktató. (Eszperente mese)" című alkotása. Hosszan lehetne beszélni a költemények gyönyörű zeneiségéről. Szépsége, eredetisége miatt okvetlenül fontos megemlítenem Jung Károly "Vadkacsa ballag" című remekét.

Nagy László, a gyermeklélektan kiváló kutatója természetesnek tartotta, hogy a gyermek sokféle képességét úgy próbálja ki, hogy azt a művészeti vagy tudományágat kedveli meg végül igazán, amelyet a legkönnyebben tud elsajátítani, amely a legtöbb élményt nyújtja neki. Ezért jó az, ha korai életszakaszunkban a testvérmúzsákkal úgy találkozunk, hogy azok minél inkább összefonódnak. Palocsay Zsigmond "Ábécébúcsúztató" versében a betűk mellett a hangszerek is felsorakoznak.

Nem a mai fiatalok tehetnek arról, hanem a korábbi nemzedékek, hogy bármilyen típusú iskolában nehezen születik válasz

olyan kérdés kapcsán, amelyben a tanár azt tudakolja, hogy milyen modern irodalmi alkotás győz meg arról, hogy az ember munkája által valósítja meg önmagát. A paraszti életet bemutató versekben mindez oly természetes. A kötetben erre több példát találunk. Elég Kányádi Sándor remekeire gondolni. Merőben más volt a gondolkodása, világlátása annak az embernek, aki a falusi életet jellemző kicsiny állatok közelében nőtt fel. (Ilyen állatok a szereplői Kányádi "Járóka" című versének.) Életünk új menetét nem tudjuk igazán megváltoztatni, de a hajdani élményt ilyen szép versek segítségével nagyon fontos átadni az újabb nemzedékeknek.

A határon túli gyermekirodalom szerzői is, mint a művészek általában, mindenkire számára alkotnak, mindazok számára, akikhez műveik eljutnak. A körülöttük lévő világ, a környezet, részben meghatározza mondanivalójukat, így közelebb állnak ahhoz a földhöz, melyből testük vétetett. A magyar szót leggyakrabban a saját környezetükben élő gyermekek ajkára adják. Ily módon elősegítik azt, hogy az ott megmaradjon.

Kormos István gyakran kérte a költőket, írókat, hogy írjanak a gyermekek számára. Miért fontos ez annyira? Nincs elég klasszikusunk? Van, de az újabb és újabb korokban a gyermekek számára is lehet (és kell) mindig újat mondani. A modern életvitel sok mindenben nem kedvez a gyermekeknek: korunk fő hátrányos helyzeteibe ők kerültek. Sok országban már a megszületéshez való jogukat sem védi a törvény. Ezért nagyon fontos az, hogy a szellemi élet kiválóságai szóljanak hozzájuk, velük azonosulnak.

Ma már a gyermekekhez való közeledés sem felhőtlen: nem egyértelműen szolgál-

ja a gyermeki lélek egészséges fejlődését: a kegyetlenség, az embertelen elvek kultusza körülörvényli a gyermekeket is. Bruno Bettelheim joggal állapította meg az amerikai gyermekfilmek nagy részéről, hogy értéktelenek, sőt károsak.

A fentiekből is láthatjuk, hogy mily nagy jelentősége van annak, hogy a jövő tanítói az igazi értékeket ismerjék meg ezen a téren is.

Még ahol nincs is a körülményeknek a jövőt porlasztó akkora ereje, mint amelyet a határon túl élő magyar gyermekek esetében találhatunk, még ott is sugárnyomás taszítja a kicsinyeket az igazi értékektől. Elég a már említett kegyetlenségre, annak filmbeli kultuszára gondolni. Épp emiatt sorsdöntő, hogy a gyermekek első élménye az anyanyelv legyen. A gyermekirodalom nem olyan, mint valami gyermekkori ruha, melyet végleg levetünk egyszer, és nevetséges lenne, ha felnőttként újra hordani akaránk. Hanem olyan érték, amely beépül az ember lelkébe, világlátásába, és erős vértet ad a későbbi korok ártalmai ellen.

A gyermekirodalom különös szépsége, szinte csodája az, hogy olyan elvont jelenségeket is megéreztet a kicsinyekkel, amelyeket észérvekkel csak jóval később és igen nagy erőfeszítéssel lehet tudatosítani. Ezért szép és ünnepi pillanat, hogy most szellemi életünk ily örvendetes gazdagodásának lehetünk tanúi.

(Négyágú síp – gyermekhangra. A határon túli újabb kisebbségi gyermeklira antológiája, Eötvös József Könyvkiadó, 2000. A bevezetőt írta és válogatta: Komáromy Sándor)

Kovács Géza

Menedzserek vakító fényben

Nem mindegy, ki olvassa e könyvet. Egy vezérkari stratégia a Háború és béke olvasásakor vélhetőleg a könyv más részleteire érzékeny, mint egy kisváros könyvtárának vezetője. Norman Lebrecht könyvét a művészetek iránt titkon mindig is ellenszenvet érző puritán adóellenőr, vagy iskolamester talán mint a földi léhaságok, vásári csalások, népbutítás tökéletes gyűjteményét lapozhatja, mely újabb és kétségbevonhatatlan bizonyosság, mi több dokumentum arra nézve, hogy az előadóművészek és család tányérnyalóik szinte kivétel nélkül örülhetnek, ha csak néhány évszázadnyi időt kell majd a purgatóriumban tölteniük és még hálát is adhatnak, ha ennyivel megússzák.

A művészbefáradók körül föllehető égő tekintetű, a művészet – és a művészet papjai-papnői – iránt táplált lelkes, a valóságot nagyvonalúan kezelő, de mély hittől átítátt rajongók, az előadóművészet, vagy a művészmenedzselés álmát még csak szövögető ifjak és leányok talán úgy teszik le ezt a könyvet, mint annak idején az élet bizonyos titkaitól addig megóvott kiskamaszok, amikor a papaék könyvespolcának valamely rejtekében megtalálták Fritz Kahn ominózus könyvét: riadtan, kijózanodva, a becsapottság keserű érzésével, ám a titkokkal teli újonnan megnyílt világ iránti egyre ellenállhatatlanabb vonzalommal.

Előadóművész sok mindent gondolhat e könyvről, attól függően, hogy sorsa-tehetsége hogyan rajzolta meg pályáját: a siker

gyermeke valószínűleg ötleteket szemezget korábbi és mai világsztárok allűrjei közül, vagy újrafogalmazza ügynökéhez fűződő viszonyát. Akihez a sors kevésbé volt kegyes, most végre magasba emelheti e könyvet, mint perdöntő bizonyítékot: íme, e pénzsóvár, lábam ujjáig fel sem érő közbüntényes banda az egyedüli oka mizerábilis helyzetemnek.

Vajon, mit mond a menedzser, ki általában az ismeretlenség homályában, a sztárok árnyékában végzi munkáját és most hirtelen a nyilvánosság vakító fénye elé rántja őt Lebrecht? Bizonyára hunyorog és nem örül. Elegánsnak tartott szakmájáról most kiderül, hogy az sok esetben nem más, mint ragadozók vámszedése az emberek jámbor, illúzióktól teli művészetrajongásán és bálványimádási vágyán, mely jó ideje jelentős anyagi áldozatokra készíti a rajongókat és bálványimádókat. Sok, nagyon sok kiábrándító ismeretre tesz szert az olvasó a *Művészek és menedzserek* című könyv olvasásakor. Akár még gyanú is ébredhet bennünk: valóban ennyire nagy a szakadék a gusztusosan tálalt koncert vagy hangfelvétel és a tálalást megelőző "konyhai előkészítés" között?

Sajnos, igent kell mondanunk.

Lebrecht megannyi kiábrándító tény és állítást közöl, oly sok élő zenei közszereplőről ránt le lepleket, hogy az olvasó biztos lehet abban, hogy a könyv írója és kiadója több ország bíróságának törzsvendége becsületsértés, rágalmazás vádjai alatt ros-

kadozva. Nos, a szerző erre vonatkozó kérdésére nemrég derűsen közölte: eddig csak egyetlen karmester fenyegette meg perrel, de aztán ő is meggondolta magát. Ettől az ember talán még jobban lehangelődik, hiszen akkor mégis minden úgy van, ahogy írva van.

De nézzük, miket is állít ez a – saját bevallása szerint zenét csak fiatalon tanuló, de azt máig lelkesen szerető – londoni újságíró?

Könyvének legfőbb és számtalan történettel alátámasztott állítása, hogy a menedzserek az elmúlt másfél évszázad alatt – többé-kevésbé szükségszerűen – átvették a hatalmat a zenei előadóművészet fölött. A sztárcsinálásban leginkább érdekelték eltorzították az értékarányokat, és magát a művészeti életet, annak legértékesebb megjelenési formáit piaci terméké silányították, rendszerint pénzéhes és betegesen hiú művészekkel úgy tarolták és tarolják le az egyes piacokat, hogy utánuk fű ott nem terem.

Ez így, első olvasásra, meglehetősen soknak tűnik, ám Lebrecht szívós alapossgal bizonyítja fentieket több mint hatszáz oldalon, nem kegyelmezve seniknek. Könyvében az ostromozott bünt Paganini és Liszt példájától eredezteti. Az "ördög hegedűse" maga intézte legapróbb ügyeit is, és ha a pénztárban már nem talált elég bevételt, a nézőtérben telt házat, hát továbbállt, s a következő városban előről kezdte a sikert a kassza lanyhulásáig. Azért Paganini az el-lenpélda, mert korának földöntúli képességekkel felruházott művészeként személye alkalmas lett volna egy igazi sztár-karrier felépítésére. Csakhogy útjaira nem kísérte menedzser, mindössze a kisfia. No, nem is gazdagodott meg. Liszt viszont szolgálatába fogadta Gaetano Bellonit, és szerződésükkel nem csak hosszú évek eredményes

kapcsolatát teremtették meg, hanem egyben elkészítették a művész-menedzser siker-történet receptjét is: végy egy kimagasló tehetségű előadóművészt, akinek személyisége alkalmas valamiféle extravagancia ráaggatására – már ha magától nincs neki ilyenje -, jóval megjelenése előtt kelts személye körül hisztériát, számolj be páratlan sikereiről és ne legyenek gátlásaid a kasszánál. (Meg persze használd a technika áldásait. Belloni eredményességének egyik kulcsa a telegráf használatában is ke-reshető!) Liszt páratlan sikerei – a vándor-évek – "minden idők legnagyobb és legjövödelmezőbb turnéi" lettek.

Hogy Bellonit, a mai művészeti menedzserek "ősapját" mennyire becsülte Liszt, az végrendeletéből kiolvasható. E szerint barátai közül az első közé sorolta. "1841-47. között, európai vendégszereplésem idején a titkárom volt, és mindvégig odaadó hűséges szolgám és barátom maradt... Akár tetszik neki akár nem, a hozzám való szoros kötődése – továbbá Berlioz és Wagner legutóbbi koncertjeinek egyengeteése – folytán, ő is része az új német iskolának." (64-65.o.)

Lebrecht nagy és részletesen megrajzolt ívet fest Bellonitól napjainkig, ám úgy tűnik, a régi recept sok esetben ugyan bővebb és rafináltabb lett, de lényege nem változott. Igazán zaftos történetekkel szolgál a Hans von Büllowtól Karajanon át Nigel Kenned-yig és napjaink egyéb sztárjaiig terjedő nimbuszok felhője mögé nézve, sohasem mulasztva el rámutatni azokra a férfiúkra és ritkábban hölgyekre, akik e nimbuszok felhőt dagasztják: a menedzserekre, impresszáriókra. Nem kímél senkit. Tehetséget, képességet, szorgalmat elismer, de kegyetlenül rámutat az elpiacosított zeneművészet nagymoguljainak és kisebb haszonlesőinek minden tétére, bünére.

Minthogy e terjedelmes könyvet nehéz néhány sorban ismertetni, idézzük a tartalomjegyzék néhány sokatmondó címét: "Szex, hazugság, videolemez / Ami a zenei lexikonokból kimaradt: háttér és főszereplői", vagy "Wolff és társai – cégek és cégéresek", "Lejár a lemez / Az elérhetetlen tökély ígézetében – a művészi értéktől a haszonelvűségig", "A Sonynek elege lesz a klasszikusokból", "A komolyzene cocacolásítása". És még sorolhatnánk a gunyoros, meghökkentő, vagy éppen sokkoló alcimeket.

Lebrecht gyakorló újságíró. Korábban tíz évet dolgozott egy televízió híradójában, jelenleg a Daily Telegraph zenekritikusa. Ez a szakmai előélet biztosítja könyvének különleges értékét és egyben talán gyengéjét is. A *Művészek és menedzserek* a publicisztika eszközeivel megírt gigantikus pamflet. Lebrecht hazájában ennek a műfajnak nagy hagyományai vannak: aki Jonathan Swiften nő fel, annak könnyen adja magát e műfaj. Ám minden pikáns vagy dühítő részlete, hihetetlenül gazdag és alapos adatfeldolgozása ellenére mégis mint hosszúra nyúlt újságcikket olvasom könyvét. Ami, meglehetősen, nem túl nagy baj egy olyan írás esetében, melynek igazából nincs előzménye a szakirodalomban. Viszont egyértelműen hiányzik a könyvből a volt szocialista országok ez irányú múltjának és jelenének feldolgozása. Pedig elmélázhatnánk azon, miféle történetek bújnak mondjuk a Goszkoncert, vagy az Interkoncert poros aktái közt, volt alkalmazottaik és művészeik emlékeiben?

Ha mi közép-kelet-európaiak nem is kerültünk e könyv lapjai közé, a magyar fordítás mindenesetre kitűnően sikerült. Ennek egyik oka az, hogy a fordító, Szilágyi Mihály – túl azon, hogy szakszerűen és ihletetten ültette át Lebrecht sorait magyarra – maga is

gyakorló művészeti menedzser jó másfél évtizede. Belülről ismeri tehát e szakmát, amelyről ugyan most nem sok dicsérő mondatot fordíthatott le, de végül is úgy tudom, nem hagyott fel a menedzseléssel...

Kijózanít, elkészerít, de mégsem tesz reménytelenné Lebrecht. Angolosan visszafogott, de a sorokon átsütő dühe és művészet iránti elkötelezettsége gyakran árul el őt magát is, hiába a finom iróniába csomagolt vélemény. Aztán ír ő jót is szakmabeliről. Az ausztrál Musica Viva fesztiválról, mint a "világ legnagyobb kamarazenei vállalkozásáról", a Vermont zöld hegyei közt zajló nyári fesztiválról, a Marlboro Music-ről, melynek résztvevőit előre figyelmeztetik: "senki ne a szereplés szándékával jöjjön", mert hisz az a fontos, hogy a fiatal tehetségek együtt muzsikálhassanak nagy öregekkel és mellékesen még fel is léphetnek, vagy Ted Perry-ről, aki lemezcégével, a Hyperionnal sikeresen dacol a nagy lemezmogulokkal. (Jelmező, hogy a vállalkozását kezdetben éjszakai taxizásból fenntartó Perry az imáron sikeres céget megvásárolni kívánó multiknak kitessékelésük közben azt mondta: "Mit kezdenék az életemmel, ha eladnám a céget?") Van tehát remény a három tenor újabb stadionkoncertjei, vagy az elsi-városodott lemezipiac ellenére is.

Mindenesetre aki elolvassa Lebrecht könyvét, talán kevesebb illúzióval néz a sztárokra és menedzsereikre, és remélhetőleg még jobban tiszteli magát a zenét.

(Norman Lebrecht: Művészek és menedzserek, avagy rekviem a komolyzenéért, fordította Szilágyi Mihály, Európa Könyvkiadó 2000)

Harsányi István

Nemzedékem szemével

Kedves Barátaim! A háború előtti, javarészt már kihalt tanár generáció szénioraként élek a méltatás felkínált lehetőségével. Mindenek előtt megrendülten köszönöm mindannyiunk nevében a felemelő laudációkat. Én azt a hivatást szeretném felvázolni, mely az évszázadokra visszanyúló dicső múltat összeköti a pataki diákvilág mai megújulásával.

A Sárospataki Református Főiskola – református nevéhez híven – kezdeményező, reformáló, alkotó-teremtő buzgósága által vált híressé. Lényegretörő, sallangmentes, eleven stílus jellemezte. Mindig készen a vitára, mindig készen a jobbitásra, de mindig készen a tréfára is. Öt századra visszanyúló történetében rangját, hírét kiemelkedő tanár egyéniségek alapozták meg. A számos történelmi személyiség közül most csak egyet említek – a 19. század második felében működő Erdélyi Jánost.

Jómagam a 30-as évek elején, már harmadik generációs tanár dinasztia Benjáminjaként térhettem vissza az Eötvös Kollégiumból Alma Materemhez. Erdélyi János volt a példaképem. A róla elnevezett irodalmi kör vezetőjeként igyekeztem az általa hirdetett tanszabadság elvét az alsós korosztályra is kiterjeszteni. Elvem – a “személyre-szabott” nevelés – az 1934-ben indított tehetségkutató, tehetségmentő mozgalomban csúcsozott ki. Számos nagy ívű életpálya indulhatott el az iskola bevételeiből ösztöndíj-alapítványokra fordított összeg megduplázásával. Minden 2 pengőből az első pengőt tehetségmentésre fordíthattunk. Megnyílhatott a Főiskola kapuja a szegény-paraszt gyerekek legkiválóbbjai előtt is, akiknek szülei a tanít-

atás költségeit képtelenek lettek volna fedezni. Egyenrangú diákként művelődhetek így a patinás falak között. Ma is hatnak, gyarapíthatnak, ma is hálásak, és ma is itt vannak közöttünk. Valamit visszaadnak az Iskolának, visszaadnak Pataknak. A tehetségmentő munka egyenes folytatásaként, egy évvel később indult a népfőiskolai mozgalom. A főzászlóvivők a teológia professzorai – Szabó Zoltán, Újszászy Kálmán és Szabó Ernő mellett – én is ott lehettem a szervezők között, a mindenkori diófa alatt. A népfőiskola a tehetséges, de az akadémiai képzésből kimaradt népi rétegek felzárkóztatását szolgálta.

Vojna, vojna – a háború az háború, ezt én is elmondhatom. 1200-an voltunk, amikor tüzér ezredünk elindult, 120-an éltük túl a hosszú gyaloglást, haza – a Dontól. A két mozgalmat folytattuk a háború után is, egészen a fordulat évéig. A jég az 56-os forradalom után kezdett olvadni. A 60-as évek elején szinte spontán közfelkiáltással indítottuk a sárospataki öregdiákok azóta is folyamatosan működő budapesti körét. 150-nél is több találkozó szervezésében vehettem részt aktív elnökként, majd 1988-ban, legkedvesebb 80. születésnap ajándékomként – örökös tiszteletbeli elnökké választottak. Így vagyok és még ma is hivatásos Pataki Diák és Tanár.

A Pataki Főiskola ma reneszánszát éli. A sok eltemetett barát és bajtárs helyére megannyi, új lendületű ifjú léphet. Épül a híd a régi és az új között. Pillér avatás ez a mai nap. Hadd mondjam hát, a pillér másik oldala felől, a húsz kiválasztott matuzsálem egyikeként: őrizzétek és tápláljátok a pataki szellem lángját. Köszönöm, hogy itt lehetünk!

(Elhangzott a Pataki Diákok Szövetsége tiszteletbeli tagjainak köszöntőjeként 2001. december 14-én, Sárospatakon, A Művelődés Házában, a Pataki Diákok Emléknapján. A beszéd közzétételével búcsúzunk a 2002. május 10-én elhunyt Harsányi Istvántól.)

Számunk szerzői

Bolvári-Takács Gábor PhD, 1967-ben született Sárospatakon. A Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Dobay Béla 1934-ben született Sárospatakon. Az Árpád Vezér Gimnázium tanára.

Harsányi István (1908, Sárospatak - 2002, Budapest) Pedagógus, pszichológus, tudományos kutató, volt sárospataki gimnáziumi tanár.

Jáger Ferenc 1928-ban született Nagyvázsonyban. Ny. pedagógus.

Koncz Sándor (1913, Diósgyőr -1983, Sárospatak) Református lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia professzora, majd a Kollégium Levéltárának igazgatója.

Kovács Géza 1955-ben született Turán. Művészeti menedzser, a Nemzeti Filharmonikusok ügyvezető igazgatója.

feLugossy László 1947-ben született Kecskeméten. Munkácsy-díjas képzőművész.

Romány Pál 1929-ben született Szajolban. Agrármérnök, az MTA doktora, a Szent István Egyetem egyetemi tanára, volt mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter.

Tatai Erzsébet 1958-ban született Budapesten. Művészettörténész, a Műcsarnok munkatársa.

Tóth-Máthé Miklós 1936-ban született Tiszalúcon. Szabadfoglalkozású író, színművész.

Tusnádý László 1940-ben született Mátészalkán. Az irodalomtudomány kandidátusa, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar tszv. főiskolai tanára.

Ungvári Judit 1968-ban született Berettyóújfaluban. Újságíró.

Vásárhelyi Balázs PhD, 1969-ben született Budapesten. Okleveles építőmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök.

Viga Gyula 1952-ben született Mátészalkán. Etnográfus, a miskolci Herman Ottó Múzeum igazgatóhelyettese.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

